

**Универзитет у Београду
Архитектонски факултет**

Слађана Лазаревић

**ИНТЕГРАЛНО ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ И ЗАШТИТА
ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА
ПРИОБАЛНОГ ПОДРУЧЈА ЦРНЕ ГОРЕ
СА АСПЕКТА АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ**

– докторска дисертација –

Београд, 2022. година

Ментор:

др Владан Ђокић, редовни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Чланови комисије:

др Владимир Мако, редовни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

др Ана Никезић, ванредни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

др Илија Лалошевић, редовни професор
Универзитет у Подгорици – Архитектонски факултет

др Марко Николић, доцент
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Датум одбране:

Наслов: Интегрално просторно планирање и заштита фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе са аспекта адаптације на климатске промене

Резиме: Проблем истраживања је неадекватна заштита и валоризација градитељског наслеђа, те недостатак методолошког приступа његове прилагодљиве, поновне употребе са аспекта адаптације на климатске промене. Одрживо коришћење и увођење овог вредног градитељског наслеђа у савремене токове одрживог развоја градова, предуслови су за интегрално просторно планирање. Интегрални приступ заштити природног и културног наслеђа којим би се остварила свеобухватна заштита, али и прилагодљива употреба, ревитализација и валоризација, приликом доношења просторно планске документације, или није јасно дефинисан, или не постоје адекватни механизми и инструменти којима се заштита постиже у пракси. Пропадање културног наслеђа, неадекватна обнова, заштита, конзервација, рестаурација и економска валоризација, а неретко и проста презентација културних добара, проблеми су данашње архитектонско-урбанистичке праксе. Посебан проблем представља дефинисање параметара одрживог развоја који могу допринети дефинисању јаснијег методолошког приступа за прилагодљиву употребу фортификацијског градитељског наслеђа са аспекта адаптације на климатске промене. За предмет истраживања изабрани су градови на јадранској обали подручја данашње територије Црне Горе, са фокусом на утврђене градове препознате на UNESCO-вој листи светске баштине, због своје посебне аутентичне и културно-историјске вредности: утврђени град Котор, утврђени град Херцег Нови, Стари град Бар и Стари град Улцињ, али и Стари град Будва, због јаснијег приказа урбане генезе целокупног фортификацијског система Боке которске. Ужи предмет истраживања представља фортификацијска архитектура ових градова, која до сада, из неког разлога, није довољно завредела пажњу струке, али ни доносиоца одлука при изради просторно планске документације и валоризацији градитељског наслеђа.

Кључне речи: интегрално просторно планирање, урбана регенерација, адаптација на климатске промене, градитељско наслеђе, фортификацијска архитектура

Научна област: Архитектура и урбанизам

УДК број: 711.553.4:623.1:551.583(043.3)

Title: Integrated spatial planning and protection of fortification architectural heritage of the coastal zone of Montenegro from the adaptation to climate change perspective

Abstract: The research problem lies within inadequate protection and valorisation of architectural heritage, and the lack of a methodological approach to its adaptive reuse from the aspect of adaptation to climate change perspective. Sustainable use and introduction of this valuable architectural heritage into modern trends of sustainable urban development are prerequisites for integrated spatial planning. An integrated approach to the protection of natural and cultural heritage that would lead to comprehensive protection but also adaptable use, revitalization and valorisation, when adopting spatial planning documentation, is either not clearly defined, or there are no adequate mechanisms and instruments to achieve such protection in practice. Deterioration of cultural heritage, inadequate restoration, protection, conservation, restoration and economic valorisation, and often a simple presentation of cultural assets, are the problems of today's architectural and urban practice. A specific problem is identified in defining the parameters of sustainable development that can contribute to defining a clearer methodological approach for the adaptive use of fortification architectural heritage from the aspect of adaptation to climate change. Cities on the Adriatic coast of today's territory of Montenegro were chosen as the subject of research, with a focus on fortified cities recognized on the UNESCO World Heritage List, due to their special authentic and cultural-historical value: Fortified city of Kotor, Fortified city of Herceg Novi, the Old Town of Bar and the Old Town of Ulcinj, but also the Old Town of Budva for the purpose of clearer presentation of the urban genesis of the entire fortification system of the Bay of Kotor. The narrower subject of research is the fortification architecture of these cities, which so far, for some reason, has not sufficiently deserved the attention of the experts or decision makers in the preparation of spatial planning documentation and valorisation of architectural heritage.

Keywords: integrated spatial planning, urban regeneration, adaptation to climate change, architectural heritage, fortification architecture

Scientific field: ARCHITECTURE AND URBANISM

UDC number: 711.553.4:623.1:551.583(043.3)

САДРЖАЈ

I УВОД

1.1. Дефинисање проблема и предмета истраживања	10
1.2. Образложење избора предмета и теме истраживања.....	11
1.3. Циљ и задаци истраживања.....	12
1.4. Научне хипотезе.....	14
1.5. Научне методе истраживања.....	14
1.6. Значај теме истраживања у научном, методолошком и друштвеном погледу...	18
1.7. Критички приказ досадашњих истраживања и извора	18
1.8. Објашњење структуре истраживања	22

II ИНТЕГРАЛНО ОДРЖИВО ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ СА АСПЕКТА АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

2.1. Правни оквир Европске уније и Црне Горе за одрживо просторно планирање и адаптацију градова на климатске промене.....

2.1.1. Нова урбана агенда и циљ 11. Агенде за одрживи развој до 2030. године.....	25
2.1.2. Европски зелени договор и Европски закон о клими.....	27
2.1.3. Протокол о интегралном управљању приобалним подручјем Средоземља....	29
2.1.4. Националне стратегије у области климатских промена и одрживог развоја Црне Горе до 2030. године.....	29

2.2. Утицај климатских промена на просторно планирање Црне Горе

2.2.1. Рањивост Црне Горе на климатске промене.....	35
2.2.2. (Не)одрживост просторног планирања Црне Горе до 2020. године са аспекта адаптације на климатске промене.....	42
2.2.3 Биоклиматски аспекти просторног планирања и пројектовања	48

2.2.4. Концепт урбане регенерације и просторно планирање са аспекта адаптације на климатске промене.....	53
III УРБАНА ГЕНЕЗА И ЗАШТИТА ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ПРИОБАЛНОГ ПОДРУЧЈА ЦРНЕ ГОРЕ.....	57
3.1. Историјски преглед развоја утврђених градова.....	59
3.1.1. Формирање фортификацијског система Боке которске.....	68
3.1.1.1. Најстарији утврђени град данашње Боке которске – Рисан.....	74
3.1.1.2. Утврђени град Котор.....	78
3.1.1.3. Утврђени град Херцег Нови	86
3.1.2. Утврђени град Будва.....	91
3.1.3. Утврђени град Стари Бар.....	97
3.1.4. Утврђени град Улцињ.....	105
3.2. Правни оквир Европске уније за заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа...	116
3.2.1. Међународне организације у области заштите градитељског наслеђа	116
3.2.2. Преглед најзначајнијих савремених повеља и препорука у области заштите фортификацијског градитељског наслеђа.....	117
3.3. Правни оквир Црне Горе за заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа.....	120
3.3.1. Заштита и ревитализација градитељског наслеђа до 1979. године.....	120
3.3.2. Заштита и ревитализација градитељског наслеђа након 1979. године.....	121
3.3.3. Питање очувања интегритета и аутентичности – интегрална заштита градитељског наслеђа и културног предела	126
IV ЗАШТИТА И ПРИЛАГОДЉИВА УПОТРЕБА ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА И АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ... 	129

4.1. Приказ стања, заштите и презентације карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе.....	129
4.2. Фортификацијско градитељско наслеђе Црне Горе са аспекта адаптације на климатске промене.....	134
4.2.1. Типолошко – морфолошке карактеристике фортификацијског градитељског наслеђа.....	139
4.2.2. Саобраћајна повезаност фортификацијског система обалног подручја Црне Горе и одржива урбана мобилност	199
4.2.3. Утицај препознатих климатских параметара и параметара одрживог развоја на фортификацијско градитељско наслеђе.....	202
4.3. Препоруке за унапређење стања и савремену ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа са аспекта адаптације на климатске промене.....	204
V ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И РЕЗУЛТАТИ УПОРЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА	
5.1. Закључци и препоруке.....	208
5.2. Правци даљег истраживања и отворена питања.....	211
ПРИЛОГ - Приказ стања, типолошко/морфолошких карактеристика, просторних одредница и презентације карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе.....	213
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	239
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА.....	249
ПОЈМОВНИК.....	261
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	272
Изјава о ауторству.....	277
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	278
Изјава о коришћењу.....	279

Коришћене скраћенице

CG – Црна Гора

COP26 – Конвенција

COR – Циљеви одрживог развоја

DUP – Детаљни урбанистички план

EU – Европска унија

JPP – Модел јавно-приватног партнерства

NP – Национални парк

NUA – Нова Урбана Агенда

OP – Обално подручје

OR – Одрживи развој

PPCG – Просторни план Црне Горе

PPO – Просторни план општине

PPPN NP – Просторни план посебне намене за Национални парк

PPPN OP – Просторни план посебне намене за Обално подручје

TBUR – Трећи двогодишњи извјештај о климатским промјенама

TNC – Трећи национални извјештај Црне Горе о климатским промјенама

UN – Уједињене нације

UNDP – Уједињене нације Програма за развој

UNESCO – Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу

VIU – Међународни универзитет у Венецији

Коришћене скраћенице (енглески језик)

EU – European Union

GHG – Greenhouse gases

HIA – Heritage Impact Assessment

IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change

MNE – Montenegro

NDC – Nationally Determined Contributions

NUA – New Urban Agenda

PAICC – Paris Agreement Implementation and Compliance Committee

PPP – Public-Private Partnership

RCP – Representative Concentration Pathways

SDG – Sustainable Development Goals

UN – United Union

UNDP – United Nations Development Programme

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

UNFCCC – United Nations Framework Convention on Climate Change

WMO – World Meteorological Organisation

1. УВОД

1.1. Дефинисање проблема и предмета истраживања

Проблем истраживања је неадекватна заштита и ревалоризација градитељског наслеђа, те недостатак методолошког приступа његове прилагодљиве поновне употребе са аспекта адаптације на климатске промене. Одрживо коришћење и увођење овог вредног градитељског наслеђа у савремене токове развоја, предуслови су за интегрално просторно планирање. Интегрални приступ заштити природне и културне баштине, којом би се постигла свеобухватна заштита али и прилагодљива употреба, ревитализација и валоризација приликом доношења просторно планске документације, или није јасно дефинисана и разрађена, или не постоје адекватни механизми и инструменти којом се заштита постиже у пракси. Пропадање културног наслеђа, неадекватна обнова, заштита, конзервација, рестаурација и економска валоризација, а неретко и проста презентација културних добара, проблеми су данашње архитектонско-урбанистичке праксе. Проблем настаје још у фази израде планских докумената који не третирају обнову градитељског наслеђа и културног предела методом интегралне заштите, већ то постају изоловани, појединачни случајеви којима се понекад озбиљније приступа тек у фази неопходне реконструкције или санације и неретко без претходно урађених систематских архитектонско-археолошких истраживања. Посебан проблем је везан за дефинисање параметара одрживог развоја који могу допринети дефинисању јаснијих индикатора прилагодљиве употребе и адаптације на климатске промене у циљу заштите градитељског наслеђа.

За **предмет истраживања** су одабрани градови на јадранској обали подручја данашње Црне Горе, са фокусом на утврђене градове препознате на UNESCO-вој листи светске баштине, због своје посебне, аутентичне и културно-историјске вредности: утврђени град Котор, утврђени град Херцег Нови, Стари град Бар и Стари град Улцињ, али и Стари град Будва због јаснијег представљања читавог фортификацијског система Боке которске. **Ужи предмет истраживања** представља фортификацијска архитектура ових градова, која до сада, из неког разлога, није довољно завредела пажњу струке, али и доносиоца одлука при изради просторно планске документације и њихове валоризације.

Упркос чињеници да је садашњи град Бар регионални приморски центар, а град Будва туристичка престоница Црне Горе, намеће се проблем неадекватног интегралног просторног планирања ових градова, проблем деградације вредних локалитета градитељског наслеђа и предела, те њиховог неадекватног укључивања у просторне и стратешке планове развоја градова. Стога је управо овај идентификовани проблем довео до одабира **ужег предмета истраживања**, а у циљу валоризације још увек добро очуваних фортификацијских ресурса кроз прилагодљиву поновну употребу и адаптацију на климатске промене.

Истраживање се кроз своје уже научне области – просторно планирање и историја и обнова градитељског наслеђа – бави заштитом фортификацијског градитељског наслеђа у околностима адаптације на климатске промене, које заузимају све значајнију позицију у просторном развоју, како ужих, тако и ширих подручја. Сходно томе, предложено истраживање поставља два истраживачка проблема. **Први истраживачки проблем** се односи на неадекватну заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа, те проналажење новог методолошког приступа у савременим околностима климатских промена. **Други истраживачки проблем** се тиче начина препознавања параметара одрживог развоја којима ће се постићи прилагодљива употреба и адаптација градитељског наслеђа на климатске промене.

Препознати проблеми истраживања у фокусу су савремених промишљања у области просторног планирања, те осликавају предмет истраживања у савременим околностима планерске праксе, нарочито у контексту обнове градитељског наслеђа и културног предела методом интегралне заштите.

1.2. Образложење избора предмета и теме истраживања

Претходна анализа информација о предмету дисертације осликава мултидисциплинарни карактер истраживања и обухвата преглед и анализу радова из **више тематских области**: адаптација на климатске промене, урбана регенерација у процесу интегралног просторног планирања и савремена заштита и ревитализација фортификацијског градитељског наслеђа. Међусобно повезивање ових области води ка дефинисању новог концепта урбане

регенерације градова приобалног подручја као одговора на климатске промене, уз савремену ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа и њихове јасне интеграције у одрживом планирању простора, као и ка бољем разумевању феномена адаптације на климатске промене у контексту савремене архитектонске и урбанистичке теорије и праксе.

Теоријска основа истраживања има мултидисциплинарни карактер из више области које су прецизно обрађене у другом поглављу докторске дисертације, а затим темељно представљена након анализе урбане генезе утврђених градова обалног подручја у четвртом поглављу истраживања. Јасно су повезане области урбане регенерације, интегралног просторног планирања, савремене заштите и ревитализације фортификацијског наслеђа и климатских промена. Предмет рада се, успостављајући односе претходно обрађених теоријских основа, прецизно позиционира у област заштите градитељског наслеђа, са фокусом на фортификацијске грађевине приобалног појаса и утврђује начин посматрања кроз адаптацију на климатске промене, као и ужу област просторно планирање.

Како би се боље разумео предмет истраживања, докторска дисертација обухвата и детаљан историјски преглед и анализу урбане генезе приобалних градова на територији данашње Црне Горе, која је представљена у трећем поглављу дисертације.

1.3. Циљ и задаци истраживања

Ово истраживање је имало за циљ отварање теме која до сада није била предмет целовитих или систематских истраживања. Циљ истраживања је био да се испитају могућности за прилагодљиву поновну употребу фортификацијског градитељског наслеђа препуштеног вишедеценијској и у појединим случајевима, вишевековној девастацији и да се предложи нови методолошки приступ за интегрално одрживо просторно планирање, кроз концепт урбане регенерације.

Истраживање успоставља **општи циљ** као очување фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја данашње Црне Горе, у условима појачаног утицаја климатских промена, кроз интегрално одрживо просторно планирање. Општи циљ истраживања се постиже кроз уже циљеве и задатке које подржавају предложене хипотезе.

Један од циљева је да се тачније утврде принципи савремене валоризације фортификацијске архитектуре са аспекта адаптације на климатске промене, на конкретним примерима градитељског наслеђа за одабране локалитете. Такође је неопходно да се утврде индикатори циља 11 за одрживе градове и насеља *Агенде за одрживи развој до 2030 године*, који могу допринети очувању вредног градитељског наслеђа уз одговор на савремене зелене трендове који су дефинисани *Новом урбаном Агендом* и европским *Зеленим договором до 2050. године*.

Ужи циљеви су:

- а) да се фортификацијско градитељско наслеђе стави под заштиту и савремену ревитализацију у циљу очувања културно-историјских вредности;
- б) да се идентификује параметар климатских промена који има најзначајнији утицај на градитељско наслеђе, а затим предложи методологија адаптације на климатске промене за савремену заштиту и валоризацију фортификацијског наслеђа.

Стога је управо идентификовани проблем довео до одабира ужег предмета истраживања фортификацијског градитељског наслеђа као препознатог потенцијала за одрживу валоризацију кроз прилагодљиву поновну употребу и адаптацију на климатске промене.

Задаци су:

- а.1. анализа урбаног развоја градитељског наслеђа приобалних градова Црне Горе;
- а.2. анализа типолошко-морфолошких карактеристика градитељског наслеђа и дефинисање параметара за одабир ужег предмета истраживања;
- б.1. истраживање параметара климатских промена који утичу на градитељско наслеђе;
- б.2. анализа микроклиматских услова одабраних локалитета фортификацијског наслеђа (вишеструка анализа примера);
- б.3. дефинисање методологије савремене ревитализације фортификацијског наслеђа као одговора на климатске промене.

1.4. Научне хипотезе

Истраживање препознаје три полазне хипотезе које произлазе из постављених истраживачких питања. **Прва хипотеза** (x1) препознаје везу типоморфолошких карактеристика фортификација и адаптације на климатске промене. **Друга** (x2) поставља релевантни климатски параметар у оквир просторног планирања. **Трећа** (x3) претпоставља да заштита фортификација доприноси адаптацији на климатске промене. Хипотезе су постављене како следи:

(x1) типологија фортификацијског градитељског наслеђа и њена морфолошка поставка дефинисана је у односу на микроклиматске и природне услове локације, па је адаптација на климатске промене могући одговор за савремену заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа;

(x2) препознавање параметара одрживог развоја којима ће се постићи прилагодљива употреба и адаптација градитељског наслеђа на климатске промене је кључна за урбану регенерацију приобалног подручја Црне Горе и доприноси новом методолошком приступу одрживог интегралног просторног планирања;

(x3) заштита фортификацијског градитељског наслеђа и њена савремена валоризација доприносе адаптацији на климатске промене.

1.5. Научне методе истраживања

Методологија истраживања је двострука. Теоријско истраживање је у области одрживог просторног планирања и адаптације на климатске промене, а експериментално – практично истраживање је спроведено кроз вишеструку упоредну анализу одабраних локалитета. Комбиновање ова два приступа обезбедила су да се предмет истраживања истражује из перспективе теоријских извора, али и из перспективе конкретних, видљивих анализа. Оваквим приступом су се резултати међусобно допуњавали, филтрирајући резултате кључне за процес заштите градитељског наслеђа у процесу интегралног просторног планирања.

Како би се што боље објаснио научни проблем, урађена су екстензивна истраживања и преглед примарних и секундарних извора на тему одрживог просторног планирања и адаптације на климатске промене, урбане регенерације и интегралне заштите градитељског наслеђа. С обзиром на то да су у ужи фокус истраживања укључени одабрани микроклиматски локалитети фортификацијске архитектуре приобалног подручја данашње Црне Горе, коришћена је **метода вишеструке анализе примера**. Заштита културних добара регулационог просторног плана обалног подручја у Црној Гори, била је основа за анализу постојеће заштите фортификацијске архитектуре и њихове корелације са утврђеним градовима, као пример комплексног процеса обезбеђења услова за интегралну заштиту наслеђа. Кроз преглед и исцрпну анализу литературе и коришћењем описаног **метода студије случаја**, обухваћени су сви кључни аспекти главног истраживачког питања на основу којих су се донели закључци и препоруке за даља истраживања.

Како је једна од метода истраживања био рад на терену усмерен на вишеструку анализу примера одабраних локалитета фортификацијске архитектуре у градовима приобалног подручја, то је овај методолошки принцип био везан и за **анализу** параметара микроклиме и **систематизацију** доступних климатских параметара за приобално подручје Црне Горе. Теренска опсервација и анализа односила су се и на детаљна визуелна архитектонско-урбанистичка снимања одабраних локација, укључујући коришћење фотографско-дронског ласерског снимања (спецификација коришћене опреме)¹, геодетског снимања и анализе инфраструктурне опремљености локалитета, како би се могли укрстити различити параметри потребни за што веродостојније представљање могућности одрживе валоризације фортификацијске архитектуре са аспекта адаптације на климатске промене.

Метод упоредне анализе био је кључан за доношење закључака колико један одабрани климатски параметар утиче на различите типологије градитељског наслеђа овог подручја.

Кроз **анализу** садржаја релевантне литературе размотрене су друштвене, естетичке, техничке, урбанистичке, семиотичке и културолошке основе развоја градитељства и урбане

¹Фотоапарат Nikon D750, објектив Nikon 24 – 120 F4, објектив Sigma 12 – 24, објектив Nikon 70 – 200 F2.8, дрон DJI Mavic 2 Pro. Дронско снимање: фотограф Марко Поповић, на основу инструкција ауторке докторске дисертације.

генезе градова који су предмет истраживања. Затим су се кроз **класификацију** градитељског наслеђа градова приобалног подручја Црне Горе, уз **компаративну анализу**, одабрали локалитети за даљу вишеструку анализу примера и на крају су, кроз **критичку анализу**, представљене могућности примене концепта урбане регенерације у овим градовима.

Методом научног истраживања – **генерализацијом**, показала се примењивост предложеног концепта урбане регенерације и за друге градове на источној јадранској обали, чиме се овим радом предлаже нови приступ планирању градова са циљем перманентне заштите и одрживе валоризације фортификацијског градитељског наслеђа, што може имати међународни значај.

Коначно, међу прикупљеним подацима је и евиденција постојећег стања очуваних објеката укључених у савремени живот, те су на основу резултата дефинисаног истраживачког поступка изнети **закључци** и могућности прилагодљиве поновне употребе селектованих девастираних фортификацијских архитектонских објеката и заштите бафер зона јадранског обалног подручја данашње Црне Горе.

Прву фазу истраживања чине теоријско-научна истраживања везана за одрживи развој градова и адаптацију на климатске промене као и концепта урбане регенерације. Детаљно је обрађена област везана за адаптацију градова на климатске промене, савремене теорије и легислативни оквир из области урбаног планирања у корелацији са климатским променама, те њихова веза са заштитом и ревитализацијом градитељског наслеђа, како би се боље разумели односи или недостаци интегративног планирања простора, уз неопходну заштиту градитељског наслеђа и његову адаптацију на климатске промене.

У овој фази је коришћен метод интервјуа са релевантним представницима институција у Црној Гори које се баве заштитом градитељског наслеђа, просторним планирањем и политикама климатских промена. Анкетно испитивање је урађено *онлајн* у оквиру пројекта *Одрживо управљање културном баштином на Балкану као одговор на климатске промене – најбоље праксе за прилагођавање и међукултурну сарадњу*², а резултати анкете методом

² Пројектом „Sustainable Management of Cultural Heritage in Response to Climate Change” (SMACH) координира Међународни универзитет у Венецији (ВИУ) кроз свој ТЕН Програм о одрживости. Партнери SMACH-а су Град Венеција, Национална агенција за нове технологије, енергетику и одрживи економски развој (ЕНЕА) и три чланице ВИУ-а:

систематизације, касније и генерализације, дали су генералне закључке везане за праксу и развој свести о значају утицаја климатских промена на градитељско наслеђе. До сада нису рађена испитивања у оквиру институција које се баве или би требале да се баве односом климатских промена према градитељском наслеђу, па су ова полазна истраживања значајна.

Други део прве фазе теоријско-научног истраживања представља историјски преглед и анализа садржаја доступних извора, укључујући просторно планску документацију, али и истраживање архивске грађе о генези фортификацијске архитектуре у периоду млетачког, отоманског и аустроугарског царства. Садржај је прибављен из доступне архивске документације архива у Венецији, Бечу и Истанбулу, како би се прецизно представила урбана генеза обалног подручја данашње Црне Горе. Ова фаза укључује и претходна теренска истраживања и фото документовање и припрему графичких подлога са приказом одабраних локалитета фортификацијског градитељског наслеђа на обалном подручју градова који су предмет истраживања.

Након спроведених архивских и теренских истраживања, приступило се аналитичкој анализи сакупљеног материјала, компарацији са одговарајућим али различитим областима и на крају синтези резултата истраживања и изношењу закључака и предлога за даља истраживања.

Друга фаза истраживања обухватила је синтезу свих теоријски и теренских истраживања и анализираних кључних планских докумената, како би се формирао јединствен теоријски оквир за примену концепта урбане регенерације у процесу заштите и валоризације градитељског наслеђа као ресурса који треба искористити паметно у процесу адаптације на климатске промене, уз нову прилагодљиву употребу.

Универзитет у Љубљани, Универзитет у Риму Тор Вергата и CNR (Национални истраживачки савет Италије). Четири балканске институције су корисни партнери иницијативе: Св. Ђирило и Методије у Скопљу, Универзитет у Београду, Факултет науке и технологије Универзитета у Сарајеву и Универзитет Црне Горе.

1.6. Значај теме истраживања у научном, методолошком и друштвеном погледу

Мултидисциплинарни карактер самог истраживања и укључивање више тематских области научно је оправдано због непостојања адекватних систематских истраживања на предложеној тему докторске дисертације. Овде треба узети у обзир и ургентно деловање у пракси на пољу интегралног приступа заштити природне и културне баштине, њене ревитализације и валоризације, као и јаснијег третмана приликом доношења просторно планске документације. Уз све то, питање адаптације на климатске промене постаје актуелна тема свих стратешких планирања и урбане регенерације градова. Посебни **проблем** је дефинисање параметара одрживог развоја којима ће се постићи прилагодљива употреба и адаптација градитељског наслеђа на климатске промене.

Резултати ових истраживања доприносе дефинисању јасних препорука за заштиту и ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа кроз њихову поновну употребу, прилагодљиву на климатске промене. Предложени нови методолошки приступ ће дати вишеструки и мултисекторски допринос заштити градитељског наслеђа Црне Горе, али и целог источног Јадрана и Медитерана, чија су обална подручја посебно погођена утицајем климатских промена, што представља посебан научни допринос.

Практична примена резултата биће могућа у оквиру следећих научних поља: заштита и валоризација градитељског наслеђа, урбанистичко и просторно планирање и пројектовање, одрживи просторни развој, стратегије адаптације на климатске промене Средоземља.

1.7. Критички приказ досадашњих истраживања и извора

Како је ово истраживање имало за циљ отварање теме која до сада није била предмет целовитих и систематских истраживања, био је неопходан систематичан, сврсисходан и детаљан критички приказ досадашњих истраживања из више области: историја и развој градова и заштита и обнова градитељског наслеђа, у склопу теоријског оквира урбане генезе градова; критички приказ теоријског оквира за одрживо просторно планирање, интегрално планирање и урбану регенерацију, али и анализа међународног и домаћег легислативног оквира за заштиту градитељског наслеђа као и посебна критичка анализа релевантних извора из области климатских промена и одрживог развоја.

Пре свега, неопходно је истаћи важност теоријског истраживања урбане генезе градова обалног подручја Црне Горе које је први пут урађено на систематичан и свеобухватан начин у оквиру ове докторске дисертације.

Када говоримо о историјско-културолошким поставкама, њима су се највише бавили аутори Павле Мијовић и Мирко Ковачевић, истичући социјални и религијски аспект; политичко-економским поставкама бавили су се аутори: Радослав Ротковић, Сима Ћирковић и Обрен Благојевић, потенцирајући војно-економски аспект; класичним историјским приступом у Црној Гори највише се бавио аутор Илија Лалошевић са посебном пажњом на развој фортификацијске архитектуре Боке которске венецијанског периода, док се нешто генералнијим приступом бавио аутор Борис Илијанић.

Посебно је важно истаћи мултидисциплинарни приступ истраживању Павла Мијовића и Мирка Ковачевића, који су први на један систематичан начин и врло објективно анализирали историју и развој средњовјековних градова приобалног подручја Црне Горе. Ђурђе Бошковић је такође имао један значајно објективан приступ истраживању.

Анализом археолошких истраживања бавили су се: Чедомир Марковић, Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић и Оливера Велимировић Жижих. Већина аутора који су се бавили историјом и теоријом архитектуре, живели су и радили у Београду, главном граду тадашње СФРЈ и битном центру изучавања историје Балкана. Међу њима су били Војислав Кораћ и Александар Дероко, док аутори из Црне Горе, углавном са приморја, као што су Илија Лалошевић и Борис Илијанић, нису имали само историјско-архитектонски приступ, већ један мултидисциплинарни приступ у истраживачком и научном раду, са јасним познавањем урбанизма Црне Горе и теоријским поставкама урбане генезе.

Историјско-уметнички приступ је заступљен код Рајка Вујичића, Јованке Максимовић, Војислава Ђурића, Јована Мартиновића и Илије Пушића.

Класично историјски приступ имали су Јован Ковачевић, Глигор Станојевић, Милан Васић и Радослав Ротковић. Историјом Црне Горе у праисторијском добу и антици бавили су се Милутин Гарашанин и Драган Гарашанин, затим Јован Ковачевић који је изучавао римски период и средњи век, Сима Ћирковић, који је писао о историји балканских земаља у средњем веку, као и Иван Божић.

Старији аутори су се бавили изучавањем изворне грађе, али је тај део остао скромног обима из више разлога. У Црној Гори се нико осим Павла Мијовића није објективно и мултидисциплинарно бавио изучавањем изворне грађе и увек је политика и политичка ситуација у земљи диктирала даљи развој истраживачког рада, како теоријског тако и рада на терену.

Када се пише о старим градовима у Црној Гори, основна литература и полазишна тачка је свакако „Историја Црне Горе” као и „Градови и утврђења у Црној Гори”, аутора Павла Мијовића и Мирка Ковачевића. Ово дело је синтеза дотадашњих истраживања, како изворне грађе тако и археолошких рекогносцирања. Исти принцип и класично историјски приступ у својим радовима имали су Јован Ковачевић („Црна Гора у доба Римског Царства од оснивања провинције Превалис до почетка VII вијека”; „Од досељења Словена до краја XII вијека”), Глигор Станојевић („Црна Гора у XVI и XVII вијеку”; „Црна Гора у XVIII веку”...), Милан Васић („Градови под турском влашћу”) и остали, а археолошки и уметнички Драгослав Срејовић („Неолит Црне Горе”; „Велика археолошка налазишта у Црној Гори; „Античка Дукља”...), Павле Мијовић („Сликарство и примијењена умјетност”; „Градови и утврђења у Црној Гори”; „Урбани развој Црне Горе у античко доба”; „Прадавне и давне културе Црне Горе”; „Трагом древних култура Црне Горе”; „Уметничко благо Црне Горе”; „Културе Црне Горе”...), Ђурђе Бошковић („Архитектура средњег века”; „Стари Бар”; „Улцињ I”; „Ратац”; „Архитектура Немањиног доба II: цркве у Полимљу и на Приморју”...), Милутин Гарашанин и Драган Гарашанин („Црна Гора у праисторијско доба”; „Црна Гора у освит писане историје”; „Црна Гора у доба Римског Царства до оснивања провинције Превалис”) и остали. Овде треба поменути и дела Чедомира Марковића, посебно књигу „Археологија Црне Горе”, као и књигу Рајка Вујичића „Средњовјековна архитектура и сликарство Црне Горе”. У овим делима је на једном месту приказана, анализирана, систематизирана и синтетизирана обимна археолошка грађа која се налази на простору данашње Црне Горе. Такође, једно од битнијих дела које потписују исти аутори, Чедомир Марковић и Рајко Вујичић, је „Споменици културе Црне Горе”.

Такође, дела Павла Мијовића „Умјетничко благо Црне Горе” и „Културе Црне Горе” као и „Озлоглашено наслеђе” на најверодостојнији, најискренији и најобјективнији начин говоре о стању културне баштине у другој половини XX века.

За истраживање урбане генезе и бољег разумевања типолошко морфолошких карактеристика фортификацијске архитектуре у Црној Гори (с обзиром на чињеницу да до сада нису рађена систематска истраживања на ову тему те овај вредан архитектонски ресурс није мапиран на адекватан начин) посебно вредан извор информација по питању систематизације и топографије аустроугарских тврђава у Црној Гори, била је литература Радојице Раше Павићевића. Овај аутор је, користећи примарне изворе из архива у Бечу, Грацу, Берлину и Београду, велики део свог истраживања провео управо на самим тврђавама и фортовима Боке которске, истичући у својој књизи *Werk* да је то био најбољи начин да „осјети сву топлину хладноће тих моћних грађевина” (Pavićević, 2012).

За анализу досадашњих и тренутно актуелних принципа заштите градитељског наслеђа, кратко, али систематично су приказани и кључни појмови у релевантним међународним конвенцијама, повељама и препорукама водећих светских организација: UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – Организација Уједињених нација специјализована за образовање, науку и културу у целом свету), Council of Europe (Савет Европе) и међународне невладине организације: ICOMOS (International Council on Monuments and Sites – Међународни савет за споменике и пределе), ICCROM (International Center for Study of Preservation and Restoration of Cultural Properties – Међународни центар за студије очувања и рестаурације културних добара) и Europa Nostra (Europa Nostra – The Voice of Cultural Heritage in Europe – Глас културног наслеђа у Европи).

Осим глобалних и референтних стратешких докумената, за катализовање активности у области прилагођавања на климатске промене на националном нивоу, веома је важно постојање националних стратегија и докумената на којима би се радило, уз перманентно мултисекторско укључивање стручњака, јер је проблем климатских промена врло комплексан.

У том смислу, неопходно је поменути значај неколико кључних регионалних и националних докумената:

- Медитеранска стратегија за одрживи развој 2016–2025 (Mediterranean Strategy for Sustainable Development 2016–2025) (UNEP/MAP, 2016);

- Регионални оквир за прилагођавање на климатске промене за морска и обална подручја у Медитерану (Regional Climate Change Adaptation Framework for the Mediterranean Marine and Coastal Areas) (UNEP/MAP, 2016);
- Студија о климатским променама у региону Западног Балкана (Regional Cooperation Council, 2018);
- Национална стратегија у области климатских промјена до 2030 (Vlada CG, 2015),
- Национални извјештај Црне Горе о климатским промјенама према Оквирној конвенцији Уједињених нација о климатским промјенама (Vlada CG, 2010; 2015);
- Национална стратегија биодиверзитета са акционим планом за период 2016–2020 (Vlada CG, 2015), укључујући Шести национални извјештај Црне Горе према Конвенцији Уједињених нација о биолошкој разноврсности (Vlada CG, 2019);
- Национална стратегија одрживог развоја до 2030. године (Vlada CG, 2016)
- Национална стратегија интегралног управљања обалним подручјем (Vlada CG, 2015);
- Стратегија развоја шума и шумарства (Vlada CG, 2016).

У појединим случајевима у којима је расположивост података и информација које би допринеле прецизнијем успостављању каузалних односа климатских промена и заштићених културно-историјских и природних подручја Црне Горе смањена, референтни извори дају релативно задовољавајућу аналитичку и стручну основу за разматрање рањивости самих заштићених подручја и ризика изазваних климатским променама. Ово укључује и процену кључних параметара који утичу на климатске промене и могућност планирања и спровођења конкретних активности адаптације на климатске промене, али без детаљних података о рањивости градитељског наслеђа на њих.

1.8. Објашњење структуре докторске дисертације

Структура докторске дисертације обухвата сва поглавља у складу са начином писања садржаја научног дела. Пре уводног дела дат је *Резиме* докторске дисертације на српском и енглеском језику и *Користићене скраћенице*, на српском и енглеском језику.

Прво поглавље је *Увод*, у оквиру којег је објашњен предмет истраживања, циљеви и задаци, затим значај теме истраживања у научном, методолошком и друштвеном погледу, али је дат и критички приказ досадашњих истраживања и извора.

Друго и треће поглавље: *Интегрално одрживо просторно планирање са аспекта адаптације на климатске промене и Урбана генеза и заштита фортификацијског градитељског наслеђа приобалног појаса Црне Горе* кључна су за разумевање проблема истраживања, које је представљено кроз детаљни преглед теоријског оквира, важећег правног оквира, уз разматрања друштвено-економских и историјских околности настанка фортификацијског система приобалног подручја Црне Горе, са нагласком на аутентичност и културну вредност овог дела градитељског наслеђа. У оквиру ових поглавља, дефинисана су потпоглавља тако да се кроз примену основних примењених научних метода обраде све тематске области овог рада: *интегрално одрживо просторно планирање, адаптација на климатске промене, урбана генеза и заштита фортификацијског градитељског наслеђа*.

Четврто поглавље: *Заштита и прилагодљива употреба фортификацијског градитељског наслеђа у савременом контексту одрживог просторног планирања и адаптације на климатске промене* је кључно за систематизацију резултата истраживања. У оквиру овог поглавља, а на основу претходно дефинисана два нивоа критеријума за одабир локалитета, дат је приказ стања, заштите и потенцијала за адаптивну употребу фортификацијског градитељског наслеђа са аспекта адаптације на климатске промене. У оквиру овог поглавља се синтезом резултата свих теоријских, теренских и осталих истраживања дошло до јаснијег дефинисања методолошког приступа за заштиту фортификацијског градитељског наслеђа кроз концепт урбане регенерације са аспекта адаптације на климатске промене.

У оквиру **петог поглавља**, *Закључна разматрања и резултати упоредног истраживања*, изнета је потврда о научној оправданости рада, постављеним хипотезама и основним закључцима, али су дати и јасни правци даљег истраживања и изнета отворена питања.

Након закључних разматрања следи *Прилог* докторату - Приказ карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе, као и поглавља везана за *Библиографску грађу*: Извори и литература, Списак илустрација и Појмовник. Ово последње поглавље представља посебан допринос научног рада који ће користити студентима и младим истраживачима у јаснијем разумевању појмова савремених

архитектонско-урбанистичких теорија из ужих области истраживања: **савремена обнова градитељског наслеђа, интегрално просторно планирање, урбана регенерација, одрживи развој и адаптација на климатске промене.**

II ИНТЕГРАЛНО ОДРЖИВО ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ СА АСПЕКТА АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

2.1. Правни оквир Европске уније и Црне Горе за одрживо просторно планирање и адаптацију градова на климатске промене

2.1.1. Нова урбана агенда и циљ 11. Агенде за одрживи развој до 2030. године

Глобално разматрање свих питања одрживости и смањења утицаја климатских промена, институције Уједињених нација покушале су да обједине кроз *Нову урбану агенду* (UN, 2016). Агенда промовише планирање које има за циљ да уравни кроче краткорочне потребе са дугорочним жељеним исходима конкурентне економије, високим квалитетом живота и одрживим окружењем. Такође, дефинише многе друге аспекте планирања и управљања урбаним и просторним развојем, као што су: уравнижена политика и планови територијалног развоја, висок квалитет зграда и јавног простора, промовисање интегрисаних и партиципативних приступа у процесу планирања, вишеструка употреба простора, итд. *Урбана агенда за Европу* (ЕС, 2019) темељи се на принципима *Нове урбане агенде* и доприноси спровођењу *Агенде за одрживи развој до 2030. године* (UN, 2015). Документи UN и EU су значајне политичке, институционалне и организационе смернице за спровођење интегралног приступа планирању и управљању урбаним развојем.

Културно наслеђе игра важну улогу у процесу стратешког и интегралног планирања и заштите простора, јер може бити главни покретач одрживог социо-економског и културног развоја. Теорије одрживог развоја и урбане регенерације сада се препознају у *Новој урбаној агенди*³, као инструменту за имплементацију и локализацију циља 11, који се односи на одрживе градове и заједнице, Агенде одрживог развоја (Agenda 2030 UN-a). *Нова урбана агенда* (UN, 2017) је неопходна како би се осигурало да градови постану

³На Конференцији Уједињених нација о становању и одрживом урбаном развоју (Habitat III) октобра 2016. године у Киту, уз учешће међународних и локалних власти, парламентарца, цивилног друштва, аутохтоних народа, јавних предузећа, научне и академске заједнице, и других релевантних актера, усвојена је Нова урбана агенда. Од конференције Уједињених нација о насељима, одржане у Ванкуверу, Канада, 1976. године и у Истанбулу, Турска, 1996. године и усвајања *Миленијумских циљева развоја 2000. године*, уочена су побољшања у квалитету живота милиона градских становника, укључујући и становнике сиромашних и неформалних насеља. Међутим, упорност различитих облика сиромаштва, растућа неједнакост и деградација животне средине остају међу главним препрекама одрживог развоја широм света, а друштвена и економска искљученост и просторна сегрегација су често непобитна реалност у градовима и насељима. Зато усвајање *Нове Урбане Агенде* треба да помогне локализацију и имплементацију циља 11 *Агенде одрживог развоја до 2030.* усвојене у Паризу 2015. године.

ефикасни не само у погледу ресурса и са ниском емисијом угљеника, већ и да би позитивно побољшали екосистеме који им пружају робу и услуге. Решење лежи у размишљању изван нејасног и прилично неамбициозног појма одрживости, односно активном раду на регенерацији тла, шума и водотока. Циљ је побољшање, а не само одржавање њиховог тренутно деградираног стања. Урбане економије које препознају вредност природних услуга и трошкове њиховог губитка постављају темеље за урбану регенерацију. Улога градитељског наслеђа у овом процесу је **посебан проблем истраживања**.

Прилагођавање је суштински део разматрања утицаја и могућности које ствара стална промена климе. Бавити се изазовима повезаним са климатским променама подразумева интегрисан приступ, којим се уједно ограничава обим и стопа промена и разматрају остали утицаји и могућности. Први одговор на климатске промене је ублажавање, односно активности усмерене на смањење извора или повећање понора GHG.

Међутим, без обзира на успех и активности уложене у ублажавање, увек ће бити неизбежних климатских промена, чији ће пројектовани обим и стопа захтевати додатне активности прилагођавања. Ове неизбежне климатске промене произилазе из емисије GHG у прошлости и задржавања ових гасова у атмосфери, али и из спорог, растућег одговора океана на атмосферско загревање.

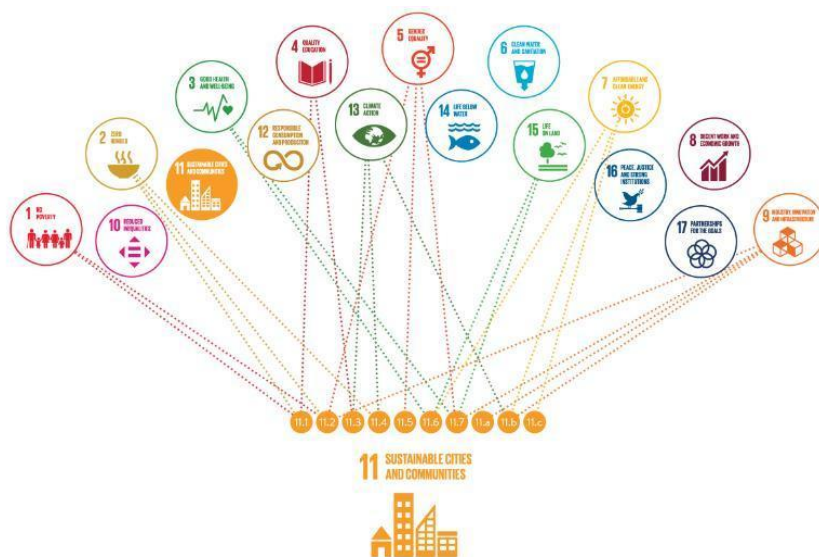
Одложена реакција океана ће резултирати наставком пораста температуре и нивоа мора за неколико деценија (у случају раста нивоа мора, можда и за неколико векова) и поред свих смањења емисија која се постигну кроз мере ублажавања. Као такве, делотворне мере усмерене на побољшање наших капацитета за прилагођавање и на минимизирање и искоришћавање последица климатских промена су неопходне и морају бити део уравнотеженог и мудрог одговора на климатске промене (Vlada Crne Gore, 2015: 112). Очекује се да ће до 2030. године шест од десет људи на свету живети у урбаним срединама. Стопа урбанизације нашег света је изузетна. Градови заузимају око 2% копна на земљи, а ипак троше преко 60% глобалне енергије. Они су одговорни за 70 одсто емисија гасова стаклене баште и доприносе 70 одсто глобалног отпада.

Током модерне историје, урбанизација је била главни покретач развоја и смањења сиромаштва. Градови су арена за решавање многих глобалних изазова данашњице, од екстремног сиромаштва и незапослености, до деградације животне средине и климатских промена. Међутим, ако се непланирано и лоше управља, урбанизација може погоршати

многе проблеме за које се тврди да их решава. Изазови изградње одрживих градова који задовољавају будуће потребе захтевају нове начине размишљања. Нова урбана агенда представља заједничку визију за бољу и одрживу будућност (Слика 1).

Док су изазови са којима се суочавају градови, насеља и села у различитим земљама различити, Нова урбана агенда је дизајнирана да буде универзално применљива. Има дугорочну визију, поставља приоритете и акције и предлаже алате који се могу применити на националном, субнационалном, регионалном и локалном нивоу.

Нова урбана агенда помаже владама и другим релевантним актерима да задовоље урбане потребе и изазове специфичне за контекст и искористе могућности које нуди свет који се урбанизује.

Слика 1: Веза циља SDG11 и урбанистичких индикатора на основу JPI Urban Europe Scientific Advisory Board.

2.1.2. Европски зелени договор и Европски закон о клими

Крајем 2018. године, у ЕУ је објављен документ Чиста планета за све – европска стратешка дугорочна визија за перспективну, модерну, конкурентну и климатски неутралну економију (*A Clean Planet for all – A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy*) (European Commission, 2018). Сврха ове дугорочне стратегије, која је у марту 2020. године усвојена и достављена Секретаријату UNFCCC, јесте да потврди водећу улогу Европе у обликовању глобалне климатске

политике и да представи визију која може помоћи да се до 2050. године, на трошковно ефикасан начин као и путем друштвено праведне транзиције постигне нето нулта стопа емисија GHG, с тим да ће се у наредним годинама, а кроз интензивне анализе и расправе држава чланица, анализирати могући сценарији нулте нето емисије GHG.

Крајем 2019. године, Европска комисија је објавила нови стратешки политички оквир још амбициознијег деловања – Европски зелени споразум (*A European Green Deal*) (European Commission, 2019). Ово је први пут да се климатски циљеви стављају у средиште политичког деловања, јер EU настоји да еволуира у праведно и просперитетно друштво са модерном, ресурсно ефикасном и конкурентном економијом, у коме 2050. године неће бити емисија GHG и у коме економски раст није повезан са употребом ресурса. Европски зелени споразум настоји да убрза и подржи транзицију која је неопходна у свим секторима, чиме ће се допринети спровођењу Програма Уједињених нација до 2030. године и његових Циљева одрживог развоја (SDG)

Црна Гора је, као кандидат за чланство у EU у складу са Уговором о приступању, дужна да следи климатску политику EU. Потписивањем Софијске декларације, Црна Гора је преузела обавезу да дели климатску амбицију која је дефинисана у Европској Зеленој Агенди за Западни Балкан Европске комисије (2020. године) и да заједно са EU буде климатски неутрална до 2050. године (European Commission, 2019).

Усвајањем Закона о заштити од негативних утицаја климатских промена (у децембру 2019. године), израђени су следећи национални акти:

- Правилник о транспоновању Директиве 1999/94/ЕС о доступности информација потрошачима о економичности горива и емисији CO₂ у вези са маркетингом нових путничких аутомобила;
- Водич о економичности горива и емисији CO₂ за 2020/2021 у складу са захтевима Директиве 1999/94/ЕС;
- Правилник о садржају планова мониторинга стационарних постројења којим се транспонује Проведбена уредба Комисије (EU) 2018/2066 о праћењу и извештавању о емисијама гасова стаклене баште у складу са Директивом 2003/87/EZ;

- Правилник о садржају планова праћења активности ваздухоплова, којим се транспонује Уредба (EU) 2017/2392 о изменама и допунама Директиве 2003/87/ЕС ради наставка постојећих ограничења обима ваздухопловних делатности и припреме за спровођење глобалне тржишне мере од 2021. године.

Самим тим закључује се да Црна Гора још увек није свеобухватно приступила стратешком и секторском приступу израде планова адаптације на климатске промене.

2.1.3. Протокол о интегралном управљању приобалним подручјем Средоземља

У петом извештају Међувладиног панела о промени климе (IPCC AR5, 2014) наглашено је да је Медитеран један од глобално најугроженијих региона (Climate change global hotspot) са негативним утицајем климатских промена (IPCC, 2014). Овим извештајем је апострофирано да је цео регион веома рањив на промену климе и да ће у будућности бити подложен вишеструким изазовима и системским ломовима услед климатских промена. Кључни фактори осмотрених глобалних промена чине забележени раст просечне температуре ваздуха за 1 степен Целзијуса (IPCC, 2018), а у односу на преиндустријски ниво са просечним растом од око 0,2 степена Целзијуса по декаде, као и просечан раст нивоа мора за око 0.20 м у периоду од 1900. године до данас (IPCC, 2013). Подаци указују да ће се овакви трендови задржати и у будућности. Недостатак глобалног координисаног одговора на климатске промене и њихово ублажавање, резултоваће повећањем просечне глобалне температуре за 2 степена Целзијуса након 2060. године. Очекиване промене у региону Медитерана су додатно забрињавајуће, јер су значајно веће од глобалног просека, те се тако раст температуре очекује у зависности од разматраног RCP (*Representative Concentration Pathways*)

2.1.4. Националне стратегије у области климатских промена и одрживог развоја Црне Горе до 2030. године

Међународна заједница, у циљу решавања изазова проузрокованих климатским променама, делује преко Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама.

Крајњи циљ је да се стабилизују атмосферске концентрације GHG до нивоа на којем би се спречило опасно, антропогено деловање на климатски систем (Vlada Crne Gore, 2015: 106).

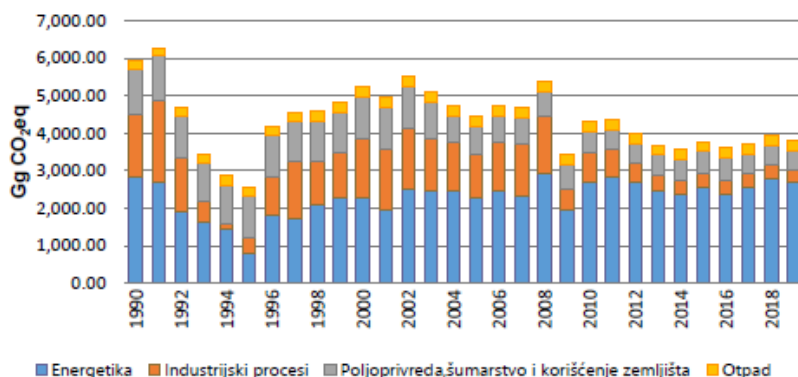
У стратешким документима Црне Горе наводи се да Црна Гора активно ради на државном и међународном нивоу како би дала свој допринос у глобалној борби против климатских промена. Ангажовање Црне Горе на међународном нивоу подразумева се кроз поштовање релевантних међународних, мултилатералних споразума у области климатских промена и процес приступања Европској унији (EU). Активности и рад на усклађивању домаћег законодавства са правним тековинама EU интензивирани су од јуна 2012. године, када су и званично отпочели преговори о придруживању EU. Сходно томе, било је неопходно израдити свеобухватну Стратегију о климатским променама, која би утврдила смернице и мапу пута према климатски отпорном и нискокарбонском друштву. Црна Гора је у септембру 2015. године усвојила *Националну стратегију у области климатских промена до 2030. године* и у оквиру тог документа усвојила и *Намјеравани национално утврђени допринос (NDC) Црне Горе за смањење емисија гасова стаклене баште*. Овим документом се Црна Гора обавезала на 30% смањења емисије гасова стаклене баште до 2030. године, у односу на базну 1990. годину (Vlada Crne Gore, 2015). Затим је ревидиран национално утврђени допринос током 2020/2021. године и Црна Гора је у јуну 2021. године доставила побољшани NDC за UNFCCC. Побољшани NDC предвиђа смањење емисије GHG за 35% до 2030. године (у поређењу са базном 1990. годином). NDC укључује 18 мера, углавном у енергетском сектору, укључујући транспорт, индустрију и отпад.

Национална стратегија у области климатских промена до 2030. године кључни је инструмент политике за управљање климатским променама у Црној Гори и представља обавезу Владе да делује против климатских промена на интегрисан и мултисекторски начин, поштујући међународне обавезе које је земља преузела према UNFCCC. Стратегија одређује визију до 2030. године како би омогућила Црној Гори да се прилагоди на негативне ефекте и промовише нискокарбонски одрживи развој. Национална стратегија за климатске промене фокусира се у великој мери на усаглашавање са законодавним оквиром EU о климатским променама. Национална стратегија за климатске промене пружа неопходне смернице за мере митигације и адаптације за препознате секторе који су најрањивији.

На основу Закона о животној средини ("Сл. лист ЦГ" брSl. list Crne Gore br. 52/16) Извјештај о спровођењу *Националне стратегије у области климатских промјена до 2030. године* за период од три године сачињава Министарство екологије, просторног планирања и урбанизма и доставља га на усвајање Влади. Овим, другим извештајем о спровођењу *Националне стратегије у области климатских промјена до 2030. године* обухваћен је иницијални трогодишњи статус реализације (17. септембар 2018. - 17. септембар 2021. године) (*Izвјештај о спровођењу Nacionalne strategije, 2022*). Током наведеног извештајног периода усвојено је више законодавних и стратешких докумената, како се наводи, од изузетне важности, како на међународном, тако и на националном нивоу:

- *Закон о заштити од негативних утицаја климатских промјена* (Sl. list Crne Gore, br. 73/19) који уређује заштиту од негативних утицаја климатских промена, смањивање емисија гасова са ефектом стаклене баште, заштиту озонског омотача и друга питања која се односе на заштиту од негативних утицаја климатских промена;
- *Трећи национални извјештај Црне Горе о климатским промјенама* (TNC) према UN Оквирној конвенцији о климатским променама;
- *Национални програм приоритетних активности у области ублажавања и прилагођавања на климатске промјене* у оквиру сарадње са Зеленим климатским фондом 2021–2023.
- *Извјештај за припрему ажурираног националног утврђеног доприноса (NDC) за Црну Гору из 2020. године*;
- *Трећи двогодишњи извјештај о климатским промјенама (TBUR) (Izвјештај о спровођењу Nacionalne strategije...2022)*.

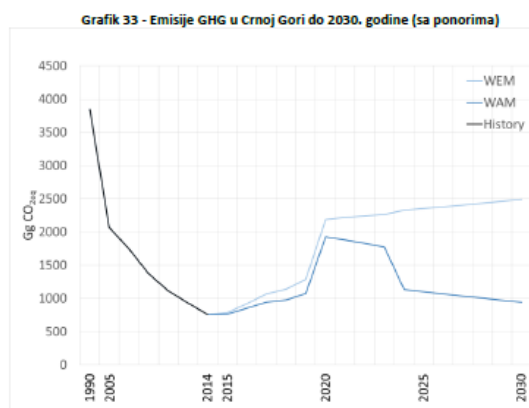
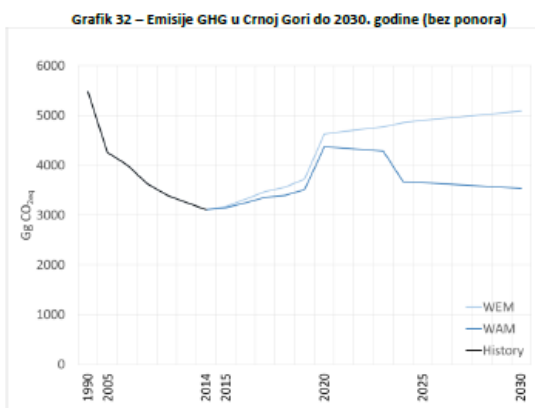
Grafik 4 - Emisije GHG u Crnoj Gori 1990-2019 izražene u Gg CO₂eq (Izvor: TBUR)

Графикон 1: Емисије GHG у Црној Гори 1990–2019.

Извор: Vlada Crne Gore, Министарство одрживог развоја и туризма (2015). *Rezime nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, стр.115 Podgorica <https://wapi.gov.me/download-preview/cd1130f8-668b-4fbd-a094-20a04af536aa?version=1.0>, приступљено: 10.6.2020.

Црна Гора је у јуну 2021. године, у сусрет Конференцији потписница Конвенције COP26 у Глазгову, поднела ажурирани NDC Секретаријату Конвенције UNFCCC. Према новом споразуму, све странке потписнице Конвенције имају обавезу смањења емисија GHG у одређеном износу, па се Црна Гора обавезала да до 2030. године смањи емисије GHG за 35% у односу на ниво истих из 1990. године (*Izveštaj o sprovođenju Nacionalne strategije...2022*).

Графикон 2: Емисије GHG у Црној Гори до2030. г

Извор: Vlada Crne Gore, Министарство одрживог развоја и туризма (2015). *Rezime nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, стр.89 Podgorica <https://wapi.gov.me/download-preview/cd1130f8-668b-4fbd-a094-20a04af536aa?version=1.0>, приступљено: 10.6.2020.

Важно је истаћи да су, између осталог, за следећи циклус ревизије NDC-а планиране акције прилагођавања с обзиром на то да је рад на националној стратегији адаптације тек почео, а планови адаптације још нису доступни (*Izveštaj o sprovođenju Nacionalne strategije...2022*). Ово такође треба да буде добар моменат да се доносиоци одлука одреде за методоошки приступ који ће допринети укључивању вредног ресурса културне баштине у све будуће планове, ради сагледавања приступа. Приступ може бити двосмеран: да са једне стране има за циљ заштиту градитељског наслеђа, док са друге стране може да допринесе адаптацији на климатске промене.

Адаптација на ефекте климатских промена односи се на прилагођавања у друштвеним, еколошким или економским системима као одговор на тренутне или очекиване утицаје климатских промена. Процес израде *Закона о заштити од негативних утицаја климатских промена* из 2019. године указао је на потребу за већим фокусирањем на прилагођавање на климатске промене и на чињеницу да ову област треба узети у обзир у процесима израде политика. У складу са чланом 9 *Закона о заштити од негативних утицаја климатских промена* дефинисана је израда *Националног плана адаптације на климатске промене* (*Izveštaj o sprovođenju Nacionalne strategije...2022*).

Међу препознатим секторима утврђени су приоритети, због њиховог значаја за развој Црне Горе и високог нивоа рањивости: сектор вода, инфраструктура и саобраћај, пољопривреда, земљиште, шумарство, енергетски сектор, туризам и добро јавно здравље.

Иако Црна Гора на UNESCO листи има два уписа природне и културно-историјске баштине само на свом обалном подручју, међу секторима од значаја за развој Црне Горе и њиховог високог нивоа рањивости нису препознати сектор просторног планирања ни заштита градитељског наслеђа, упркос чињеници да је сектор туризма главна привредна грана, а његов покретач богата културно-историјска баштина Црне Горе. Упркос чињеници да се предлогом *Националне стратегије у области климатских промена до 2030. године* из 2015. године, међу краткорочним мерама препознала мера *Одрживо планирање коришћења земљишта* и за њу дефинисали индикатори: „интегрисање политике о климатским променама у државним и локалним плановима за коришћење земљишта; као и интегрисање мера адаптације на климатске промене у национално планирање и управљање ризиком”

(Vlada Crne Gore, 2015: 8), овај сектор се у приоритетима за развој Црне Горе не третира даље у првом трогодишњем Извештају о спровођењу *Националне стратегије у области климатских промена до 2030. године*. Тиме се не ствара додатна обавеза интегративног просторног развоја и заштите градитељског наслеђа као посебно значајног ресурса у околностима појачаних климатских промена.

Национална стратегија одрживог развоја у контексту валоризације културне баштине препознаје следеће:

- Црну Гору карактерише изузетна културна баштина и разноврсност предела;
- Културни простор Црне Горе формиран је кроз историју под утицајем различитих цивилизација и култура;
- Покретна и непокретна културна баштина, као и нематеријална културна баштина на територији Црне Горе, представљају недовољно искоришћен потенцијал;
- Бројни објекти који уз јединствени културолошки значај поседују и туристички потенцијал су у лошем физичком стању, са застарелом опремом и инсталацијама, недовољно адаптирани за потребе савремених културних садржаја;
- Ову област треба проширити и креативним индустријама, пре свега укључивањем архитектуре и других категорија уметности (нпр. визуелне и сценске уметности);
- Културну понуду треба повезати са економским активностима као што је туризам или развој културних индустрија;
- Кроз програме урбане регенерације креираће се нови простори – зоне у којима се ствараја слободан уметнички садржај и које својим постојањем креирају нове, квалитетне урбане просторе;
- Принципи очувања и заштите културних вредности често су супротстављени економском развоју;
- Примена ефикасних механизма који ће спречити промене које могу нанети трајну штету културној баштини, ослањајући се на најбољу доступну међународну праксу (Vlada Crne Gore, 2016).

За разлику од стратегије која се бави областима климатских промена, Стратегија одрживог развоја Црне Горе препознаје значај градитељског наслеђа и у њему види покретача развоја многих сектора, укључујући и сектор креативних индустрија. Ово представља посебно важан потенцијал државе с обзиром на то да су управо овакве намене могући нови садржаји за запуштену и невалоризовану непокретну културну баштину.

2.2. Утицај климатских промена на просторно планирање Црне Горе

2.2.1. Рањивост Црне Горе на климатске промене

Рањивост заштићених културно-историјских и природних подручја на климатске промене је евидентна и указује на ургентан проблем промене климе, али такође мора бити сагледана и са аспекта очекиваних утицаја који овај феномен може имати на заштићена културно-историјска и природна подручја у Црној Гори. Овај могући утицај се не односи само на заштићена подручја, већ и на она потенцијално заштићена, као и на подручја која се већ налазе на тентативној UNESCO листи светске баштине. Да би се јасно представило тренутно стање, али и предвидели будући утицаји климатских промена на ова подручја – посебно на обално подручје Црне Горе – неопходан је свеобухватан мултидисциплинарни приступ решавању овог глобалног проблема.

Тренутна мрежа заштићених подручја у Црној Гори покрива око 13% територије, са укупно 76 заштићених подручја. Од тога, већи део чини пет националних паркова (око 60%) и пет паркова природе – укључујући и недавно проглашену Улцињску солану (Графикон 1 и Графикон 2). У претходних пет година, мрежа заштићених подручја се проширила са 8,25% на 12,10% (не рачунајући недавно проглашену Улцињску солану). Свих пет паркова природе су проглашени у последњих пет година.

Поред подручја која су заштићена националним законодавством, у Црној Гори постоји неколико локалитета која уживају статус заштите по међународним критеријумима. Ту спадају: сливно подручје реке Таре – М&В UNESCO Резерват Биосфере, укључујући део Дурмитора са кањоном реке Таре, као UNESCO природна баштина (182.889 ха + 321000 ха), Скадарско језеро – *Рамсарско подручје* (20.000 ха), Тиватска солила – *Рамсарско подручје* (150 ха), Которско–Рисански залив, општина Котор – UNESCO баштина (14.600 ха).

Vrsta zaštićenog područja	Broj zaštićenih područja	Površina na kopnu		Površina na moru	Ukupna površina	
Strogi rezervat prirode	3	420.00 ha 030 % CG	0.	0.00 ha 0 % CG	420.00 ha 026 % CG	0.
Nacionalni park	5	100427.00 ha 7.271 % CG		0.00 ha 0 % CG	100427.00 ha 6.197 % CG	
Posebni rezervat prirode	1	150.00 ha 011 % CG	0.	0.00 ha 0 % CG	150.00 ha 009 % CG	0.
Park prirode	8	79583.10 ha 5.762 % CG		0.00 ha 0 % CG	79583.10 ha 4.911 % CG	
Spomenik prirode	57	4493.54 ha 325 % CG	0.	0.00 ha 0 % CG	4493.54 ha 0.277 % CG	
Predio izuzetnih odlika	2	196.05 ha 014 % CG	0.	0.00 ha 0 % CG	196.05 ha 012 % CG	0.
Ukupno	76	185269.69 ha 13.414 % CG		0.00 ha 0 % CG	185269.69 ha 11.432 % CG	

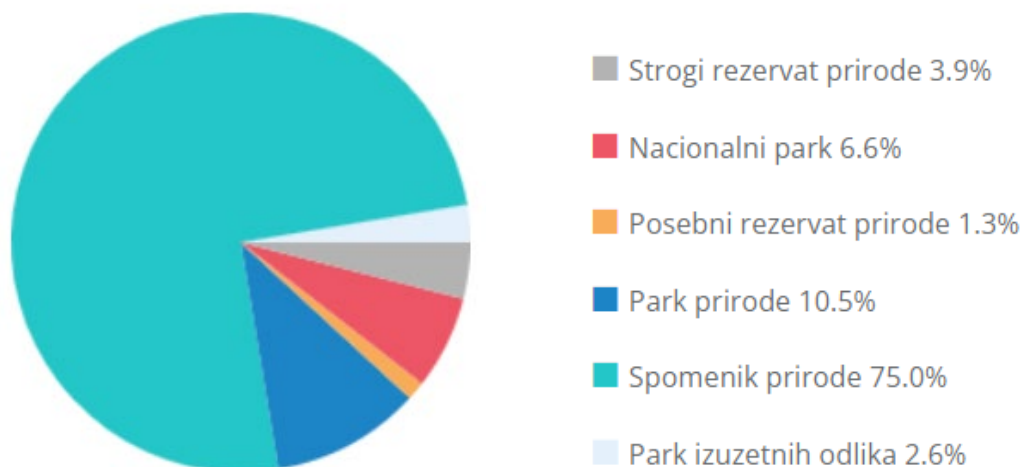
- Strogi rezervat prirode 0.3%
- Nacionalni park 60.1%
- Posebni rezervat prirode 0.1%
- Park prirode 30.6%
- Spomenik prirode 8.8%
- Park izuzetnih odlika 0.1%

Графикон 3: Расподела заштићених подручја по површини заузетости у Црној Гори

Извор: <http://prirodainfo.me/Izvjestaji/PoVrstiZasticenogPodrucja>

Укупна површина ових подручја је 250.139 ха. Део територија се преклапа са национално заштићеним подручјима што представља 18,11% државне територије. За њих не постоје посебно дефинисане управљачке структуре по међународним дезигнацијама, али се њима или њиховим деловима управља кроз постојеће управљачке структуре заштићених подручја (Šesti nacionalni izvještaj, 2019).

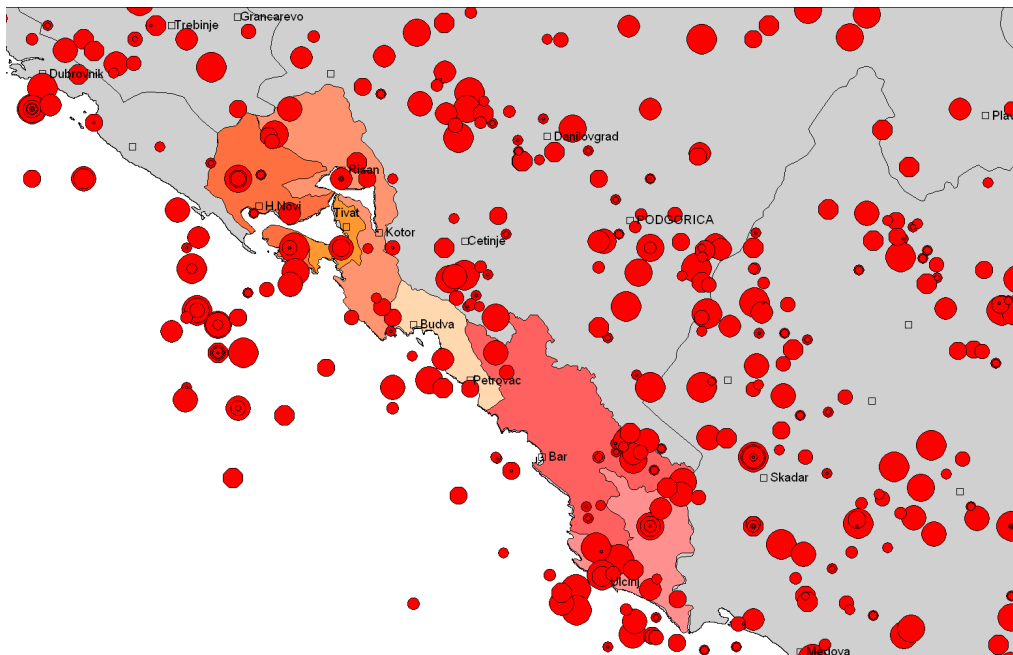
Графикон 4: Распoдела заштићених у Црној Гори по врсти
Извор: <http://priodainfo.me/Izvjestaji/PoVrstiZasticenogPodrucja>

Евидентно је да до сада нису извршена потребна мапирања неопходна за евиденцију и заштиту морских подручја природе у Црној Гори (Графикон 3 и Графикон 4), иако су одређене активности започете. Такође, оно што је забрињавајуће јесте чињеница да за само 9 подручја (од укупно 76 евидентираних заштићених подручја природе) постоје урађени планови управљања – од чега је на обалном подручју за само једно заштићено подручје урађен план управљања. Ова чињеница посебно забрињава, узевши у обзир да је један од најважнијих UNESCO-вих локалитета светске баштине у Црној Гори управо на територији обалног подручја, док је укупно преко 40% броја свих заштићених подручја природе.

Климатске промене имају евидентан директан негативан утицај на све важне екосистеме и њихове функције. Овоме доприносе и негативни утицаји на животну средину који настају услед загађења, деградације земљишта, инвазивних врста, као и осталих глобалних притисака на екосистеме и биодиверзитет.

Са аспекта рањивости Црне Горе, поред утицаја климатских промена, неопходно је подсетити и на рањивост Простора Обалног подручја на сеизмички утицај, јер је ово подручје сеизмички најактивни регион Црне Горе. Сеизмичност Приморског региона (и предметног Обалног подручја) карактерише постојање аутохтоних сеизмогених жаришта - апострофирајући сеизмогене зоне око Улциња и Бара, затим Будве и Брајића, и Боке

Которске. Потенцијално су значајне и околне сеизмогене зона из централног дела Црне Горе, а посебно део простора јужне Хрватске, источне Херцеговине и суседног подручја Албаније.

Графикон 5: Просторна дистрибуција главних удара земљотреса магнитуде веће од 4.0 за Приморски регион и околину

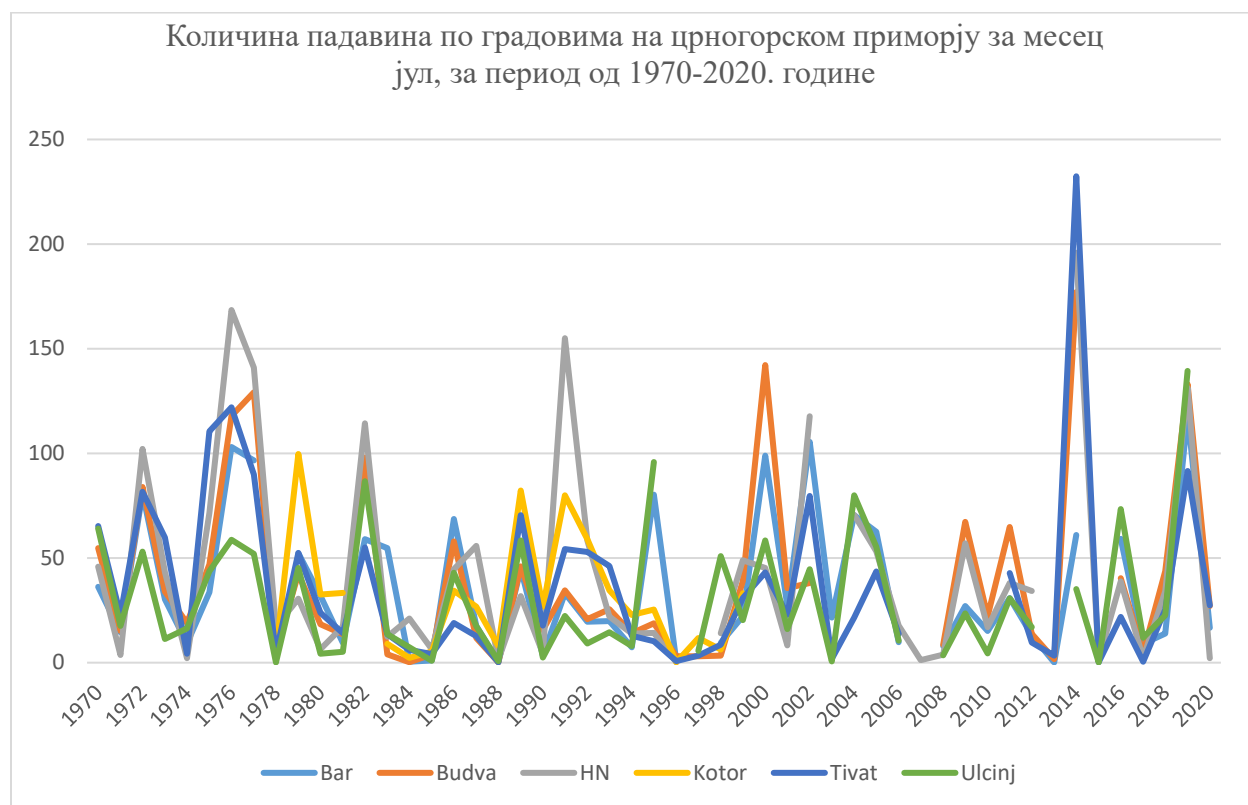
Извор: NATO Sfp BSHAP Project unified Mw catalogue u Vlada Crne Gore, Minstarstvo održivog razvoja i turizma (2018). PPPNOP Crne Gore, Podgorica https://doc-0k-6k-apps-viewer.googleusercontent.com/viewer/secure/pdf/upub8al4q5kicjaqpc0h1jfq1g2irvah/81cdmtci5toqs021h22dklk72bqdhrcu/1657019325000/drive/1092227900019376743/ACFrOgA8mdxI-GEpE80YgWzp7vDTKcLTDiGPLP1uMv02Ptrgotj0utxugOh3z3vCMRvMw_jgj78NQG42x9beklUJhP1nMpAev7k2QZoUF4zhgBsFWlr2XUOIw84XzgUBLvSUElx9WUD7SihEgJgM?print=true&nonce=9818lcp09c2sq&user=1092227900019376743&hash=nojpi2c2pc0bt9jr3t4il6p2nn4vk0p6

Мерења релевантних параметара за елементе који одређују климу Црногорског приморја врши Републички хидрометеоролошки завод преко хидрометеоролошких станица Херцег Нови, Тиват, Котор, Будва, Бар и Улцињ.

С обзиром на чињеницу да овај завод не поседује мобилне мерне уређаје који су се могли поставити на карактеристичним локацијама које су предмет истраживања у оквиру овог доктората, то је у докторском раду анализиран материјал везан за доступне климатске параметре на територији ових општина. Од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе достављени су подаци 50-годишњег мерења мерења следећих параметара: количина падавина, брзина ветра, релативна влажност и температура ваздуха. Са тим што се мора

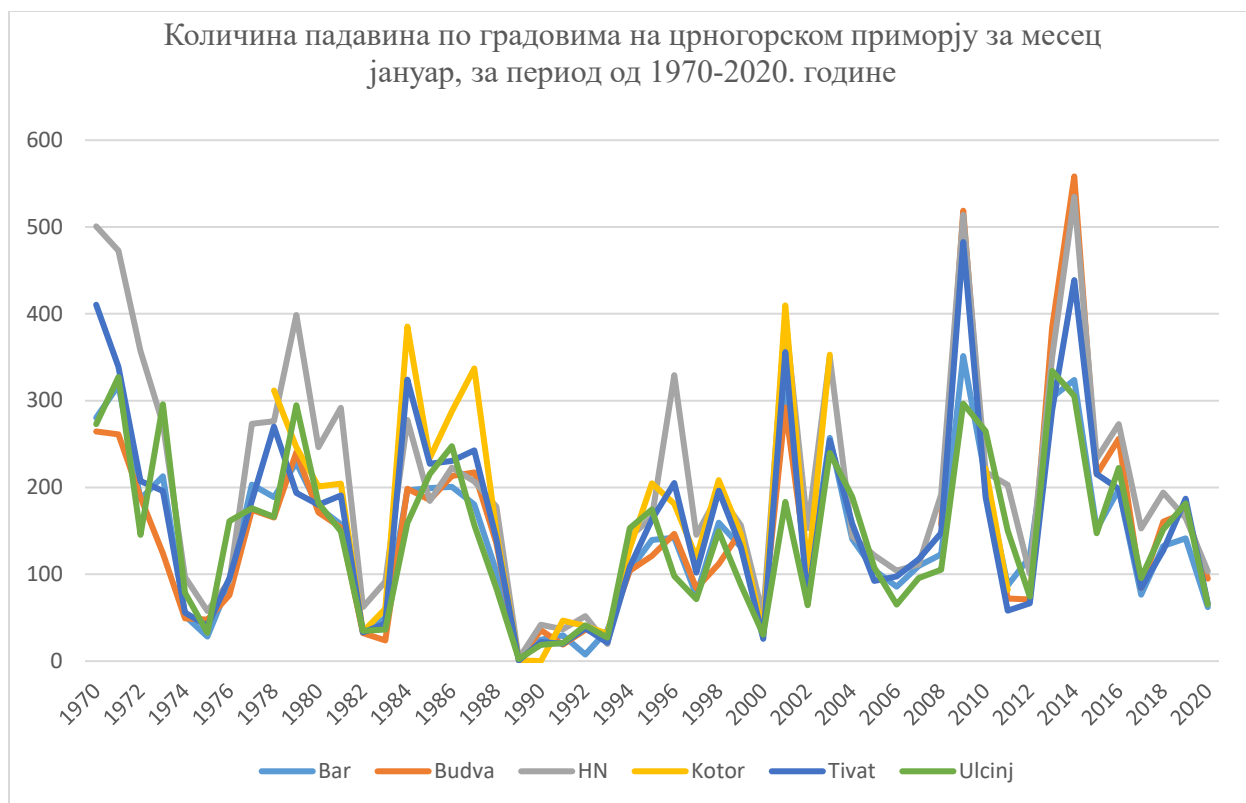
напоменути да у мерењу одређених параметара постоје и вишегодишњи прекиди у мерењу или прикупљању података, што указује на потребу систематичнијег методолошког приступа и јаснијег, пре свега усклађеног са европским стандардима, прикупљања и управљања подацима.

Режим падавина - општи режим падавина се одликује се максимумом током зимског и минимумом током љетњег периода године (Графикон 6). “Током зимског периода дневни просек падавина износи 5-8 l/m², мада највеће дневне количине могу достићи вредности преко 40 l/m². У летњем периоду, дневни просек падавина износи свега око 1 l/m². Просторна расподела средњих годишњих количина падавина показује релативно добру хомогеност у зони непосредно уз море. Од мора ка континенталном залеђу, уочавају се нагле промене у смислу повећања падавина, са екстремно израженим градијентима услед изражене ортографије, која прелази висине од 800 m”. (Vlada Crne Gore, 2018: 56).

Графикон 6: Количина падавина по градовима на црногорском приморју за месец јул, за период од 1970-2020. године,

Извор: Аутор доктората на основу података о климатским параметрима достављеним за потребе израде доктората од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе, 2021.

Графикон 7: Количина падавина по градовима на црногорском приморју за месец јануар, за период од 1970-2020. године

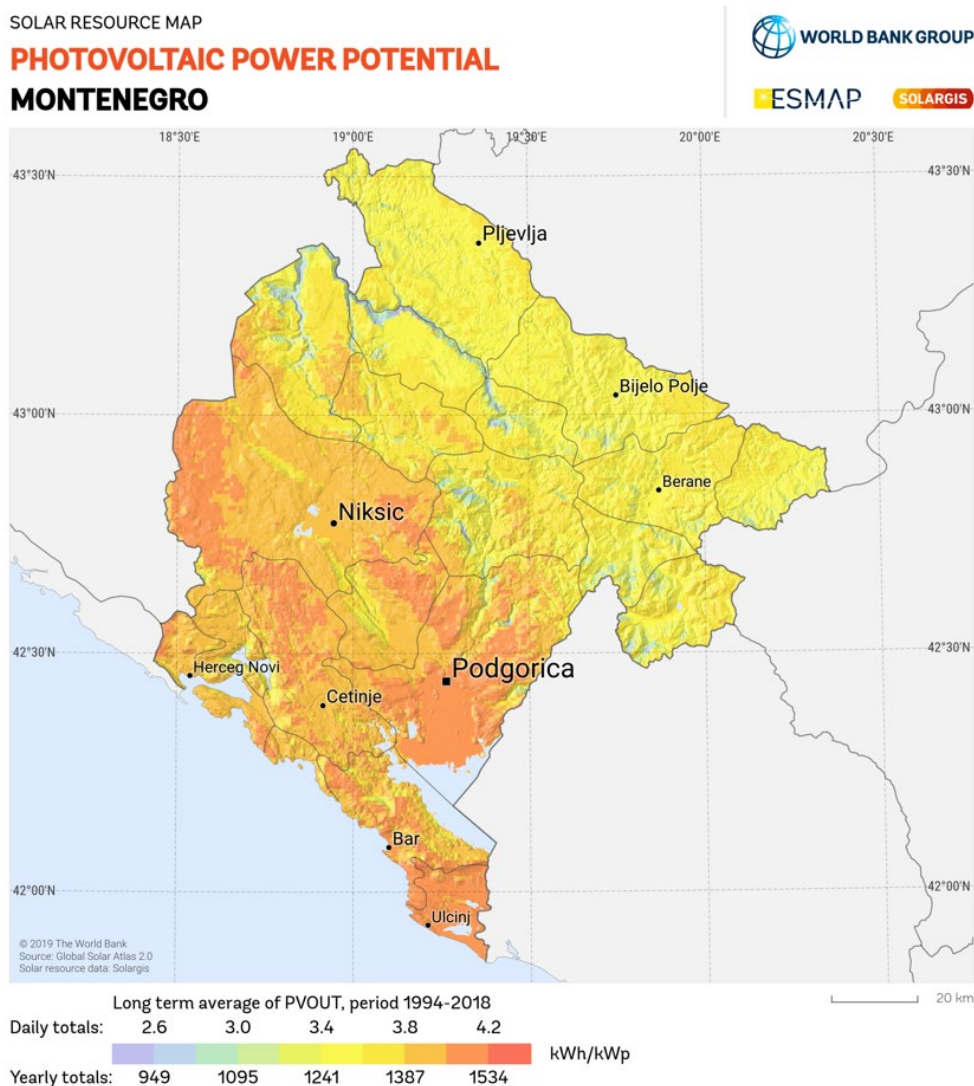
Извор: Аутор доктората на основу података о климатским параметрима достављеним за потребе израде доктората од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе, 2021.г

„**Ветрови** - доминантни ветрови су из правца североистока и југозапада, док се на појединим станицама запажају одређене специфичности. Екстремни годишњи удари ветра имају просечну брзину од 33 m/s (120 km/h), у Херцег Новом; 30 m/s (108km/h), у Бару и 20 m/s (72 km/h), у Улцињу. С обзиром на одређеност ових параметара, удари ветра брзине од 33,4 +/- 5,93 m/s сасвим су редовна - очекивана појава на подручју Херцег Новог; брзине од 30,0 +/- 3,60 m/s, на подручју Бара; а брзине од 20,2 +/- 5,38 m/s на подручју Улциња. На основу процене, за подручје од Бара до Херцег Новог екстремни удари ветра који се јављају једном у 100 година износе 51 m/s (180 km/h), а за период од 10 година 40 m/s (око 140 km/h).

Облачност - Током године у просеку је 4,2 десетине (42%) неба покривено облацима. Облачност у летњем периоду је мања у односу на просечну годишњу за око 40 %. Средње месечне вредности на свим станицама показују да се преко 50 % покривености неба облацима јавља у периоду новембар- април, изузев за Тиват где се ове вредности појављују

у фебруару и марту, а да се 18-22 % облачности на свим станицама јавља у месецима јулу и августу.

Осунчаност - Приморје просечно годишње има око 2455 часова осунчавања, од којих 931 час у летњим месецима (јун, јул и август). Током јануара Приморје има свега око 125 часова, што представља 5% годишње вредности или 13% вредности осунчавања која се реализује у периоду јун-август. Средња месечна вредност осунчавања износи за Херцег Нови 201,25 (мах 327,7 у јулу), Будву 192,18 (мах 316,7 у јулу), Бар 212,2 (мах 347,0 у јулу) и Улцињ 212,9 (мах 332,0 у јулу). Дневно, током читаве године Приморје има у просеку око 7 часова сијања сунца, са дневним осцилацијама од +/- 3,5 часова.” (Vlada Crne Gore, 2018: 56).

Графикон 8: Мапа соларних ресурса Црне Горе са графичким приказом интензитета соларне радијације
 Извор: Global Solar Atlas 2.0, Solargis, 2020, <https://globalsolaratlas.info/download/montenegro>

2.2.2. (Не)одрживост просторног планирања Црне Горе до 2020. године са аспекта адаптације на климатске промене

Уређење простора и изградња објеката представљају један од најзначајнијих фактора који утичу на очување и заштиту непокретне културне баштине, односно на стање очуваности, с обзиром на то да свака интервенција у простору, на одређен начин, мења карактеристике непокретне културне баштине, али и карактеристике ужег и ширег контекста. Планским документима је потребно обезбедити заштиту културних добара и њихове околине, као интегралног дела савременог друштвеног, економског и урбаног развоја, на начин којим се поштује њихов интегритет и статус и доследно спроводе режим и мере заштите и унапређења наслеђених градитељских вредности предметног простора. Тако је Законом о заштити културних добара (поглављем 4) прописана интегрална заштита и обавеза о усклађености планских докумената са студијом заштите (Sl. list CG, br.49/10). Истим поглављем је предвиђена и процедура израде и начина доношења студије заштите културних добара (Sl. list CG, br.49/10).

Међутим, алармантну ситуацију у домену заштите културних добара представља нарушавање и девастација изворне околине, тзв. контакт зоне културног добра, које се у досадашњој регулативи, а посебно у пракси, показало као нерешено питање. Актуелни Закон о заштити културних добара предвиђа и заштиту околине споменика и то у самом акту о проглашењу непокретности за културно добро, елаборатима валоризације и ревалоризације. У пракси постоји проблем успостављања те границе околине. Често се занемарује потреба за израдом студија визуелног утицаја на културно добро, као и израда НИА (Heritage Impact Assessment) – Студија утицаја на баштину. Зато је Конвенција из Фиренце понудила решење за укључивање културних и природних вредности у механизме одрживог планирања простора. Савремена вернакуларна архитектура посвећује посебну пажњу националним културним идентитетима и настоји да открије аутентичне регионалне карактеристике архитектуре. Данас архитекте настоје да интегришу вернакуларну и савремену архитектуру, како би осигурали одрживост, независност, аутономију, издржљивост и отпорност.

Просторно планирање се темељи на постојаности многих комплексних функција града, као и на елементима просторног уређења који усмеравају како урбани, тако и рурални развој.

Циљеви просторног планирања подређени су времену у којем настају, па је урбанистичко решење потребно и логично тражити у поштовању природе и градитељског наслеђа, у мери која је примерена одабраном простору и садржају (Pegan, 2007).

Прелазак са традиционалног на стратешко планирање земљишта био је пресудан за развој методологије процеса интегралног планирања. Стратешко планирање се односи на процес, институционални дизајн и на смернице за интегрални развој. У склопу методологије теорије интегралног планирања развијена је информационо-технолошка база података која бележи климатске промене и њихов утицај на урбани простор и животну средину и као таква је битна за доношење закона о актима будућег пројектовања и ревитализовања постојећих. Остаје отворено питање примене ове методологије у Црној Гори, али и на читавом Медитерану. Заштита од поплава, на пример, у контексту климатских промена, подразумева доношење развојних одлука на основу тренутних и потенцијалних ризика изазваних екстремним хидрометеоролошким променама. Сходно томе креирају се мапе ризика и поплава, ветра и других екстремних климатских услова. Стога је додатно у овом раду оправдан фокус на климатским променама у процесу заштите и регенерације градитељског наслеђа јадранске обале подручја данашње Црне Горе.

Кроз историју, заједнице су увек покушавале да се прилагоде различитим променама, укључујући и климатске промене. У том контексту, урбано планирање игра кључну улогу, јер је њиме директно условљена одрживост и отпорност града.

Интегрално просторно планирање је савремени планерски приступ, уско везан за комплексну природу града и његових појава, са циљем унапређења концепта одрживости и приближавања свеобухватнијем решењу којим би се ублажиле климатске промене. Интегрално планирање је теоретски засновано на процени и унапређењу рационалног планирања 50-их година (Abukhater, 2009) и представља резултат сложености урбаног контекста и целокупног развоја друштвено-економских односа, који су у последњим деценијама постали веома динамични. Стога је потребно анализирати урбане појаве кроз све просторне нивое, од локалног до регионалног, националног и међународног, укључујући у то и временску димензију.

Због свеобухватне анализе градитељског наслеђа, те идентификовања градитељског наслеђа под посебном заштитом, а у циљу његове интегралне заштите, посебно су значајна планска документа подручја посебне намене. Стога је у раду анализиран урбани развој и интегрална заштита градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе кроз оквир просторног планирања. Прелиминарном анализом се могло закључити да је у Просторном плану Црне Горе, као највишем планском акту, требало урадити веома значајан искорак у смислу интегралне заштите културних и природних добара. Оно што је важно јесте детаљна анализа фортификационог градитељског наслеђа, заштита и одржива валоризација. За ову валоризацију и обнову треба створити предуслове за адаптацију на климатске промене, кроз просторно планску документацију и то за период 2022–2040. године.

До сада су, за захват предметног региона, односно јадранског обалног подручја данашње Црне Горе, постојале активности на изради појединачних студија заштите градитељског наслеђа, односно културних добара, са јасно одређеним принципима њихове заштите и даљег развоја. Те активности датирају из периода израде Регионалног плана Јужни Јадран који је у периоду 1967–1971. године рађен од стране експерата Уједињених нација (Sl. list SRCG, br. 18/69). Просторни обухват од Пељешца па до реке Бојане, укључујући и Аду, садржао је генералне планове свих шест црногорских општина као и базну студију градитељског наслеђа, па и кроз ширу разраду – Просторни план Републике Црне Горе и Генералне планове градских насеља Црне Горе (UNDP/UNCHS Пројекат YUG/79/104, усвојен 1985. године). Након катастрофалног земљотреса 1979. године, рађена су сва планска документа, почев од Просторног плана Републике Црне Горе и других, нижег реда, кроз територијалну разраду свих општина. Том приликом су дате смернице за доношење Закона о старим градовима (Закон о обнови и ревитализацији утврђених старих градова, историјских језгара, старих насеља и руралних целина). Овај Закон регулисао је све нормативе везане за заштиту старих градова и урбаних целина: Стари град Будва, Стари град Бар, Стари град Улцињ, Стари град Котор и Стари град Херцег Нови. До краја 1989. године, поштујући законске одредбе Закона о старим градовима, као полазни основ је урађена Базна студија заштите градитељског наслеђа, након које су донети сви просторни планови општина у пакету са генералним урбанистичким плановима општина,

односно грађевинског подручја (RZUP, 2005). Значајни корак у просторно-урбанистичком планирању учињен је планом „Јужни Јадран”. До 1979. године, овај плански документ спроводио се у простору директно и на основу њега донетих парцијалних урбанистичких пројеката, за поједина насеља. Након земљотреса, за потребе санације пострадалих подручја, приступило се интензивној просторно планској активности, те је као приоритетан донет Урбанистички пројекат старог урбаног језгра града Котора (1984. године). Даља планска активност била је усмерена на израду Просторног плана општине (РРО). Посебно је важно нагласити термин грађевинског подручја, јер су у већини општина донети детаљни планови који не обухватају рурална подручја, па је самим тим и већина фортификацијских објеката у залеђу остала ван планова који третирају детаљну разраду и тако им је делом била ускраћена како заштита тако и потенцијална пренамена кроз валоризацију.

Просторним планом Републике Црне Горе (1985), територија Црне Горе је подељена на три јасно издвојене регионалне целине: Приморски, Средишњи и Северни регион. Истакнуто је да Приморски регион, располаже изванредним природним условима и значајним компаративним предностима за развој туризма, поморске привреде и неких грана пољопривреде (Vlada Crne Gore, 2018: 23). Иако је Измјенама и допунама Простног плана Републике (1996) констатована неконтролисана и неадекватна градња и у периферним деловима градова и дуж путева, те евидентирано обезвређивање пејзажа, а уједно и појачана опасност за егзистенцијалне природне ресурсе, у наредном периоду је присутна недовољна заштита споменичког наслеђа, а посебно руралних насеља, старих градова и утврђења, који су део препознатљивог пејзажа појединих простора Црне Горе, што је знатно утицало на нарушавање његове вредности.

„Урбанизација је имала линијски правац и одвијала се дуж обале пратећи позицију јадранске магистрале. Осим општинских урбаних центара и мања насеља у контакту улазе у урбану структуру и чине физиономску целину што је посебно изражено у зони Боке Которске. Насеља су се издиференцирала на градска насеља, приобална насеља и сеоска насеља у залеђу.” (Vlada Crne Gore, 2018: 80).

Иако је донет сет закона на пољу заштите културне баштине који су регулисали ову област, укључујући савремене принципе заштите и међународне конвенције, у пракси је

последњих двадесетак година много објеката и локалитета девастирано небригом или неадекватним интервенцијама. Закон о заштити културних добара из 2010. године прописао је обавезу доношења Студије заштите културних добара за сваки обухват, пре разраде и доношења планског документа, којима ће се јасно дефинисати статус, мере и режим заштите, са циљем исправног третмана културне баштине (СКАСГ, 2016). Остаје отворено питање примене закона и мера савремене заштите и ревитализације градитељског наслеђа, јер су евидентни следећи проблеми:

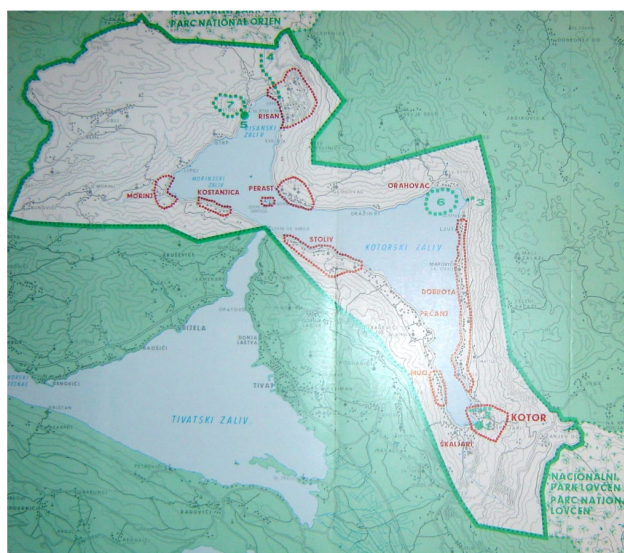
- неадекватна компетентност планерских и пројектантских кућа за планирање на заштићеном подручју;
- у процедури избора планера или пројектанта, компетентност, односно његове референце за наручиоца посла, нису најважнији критеријум, већ је то најповољнија понуђена цена;
- уважавање конзерваторских принципа и правила струке третира се као баријера за развој;
- планови и развојни пројекти се не базирају на концепту одрживог развоја, с обзиром на то да се за највећи део просторних ресурса користи без претходне детаљне анализе просторне издржљивост и одрживост.

У обухвату развојног планског документа – Просторног плана Црне Горе (RZUP, 2005), највећа концентрација објеката и простора градитељског наслеђа у Црној Гори је у приморским општинама и на Цетињу. Приликом планирања неопходно је уважити ову неправилну дисперзију у простору. Без обзира на примену конзерваторских смерница и препорука за одрживо коришћење на свим културним добрима и евидентираним објектима, као и на промишљено управљање координисаним активностима свих одговорних субјеката и заинтересованих страна, градитељско наслеђе ће остати један од чеоних ресурса економског развоја.

План за Обално подручје Црне Горе обухвата простор у административним границама шест приморских општина, изузев простора НП „Скадарско језеро” у општини Бар и НП „Ловћен” у општини Будва. Граница РППН НП „Ловћен” је шира од границе НП „Ловћен” и територијално улази у захват РППН ОР. План обухвата територијално море и унутрашње

морске воде. Површина захвата Плана на копну износи 1,591 км², а територијалног мора око 2,540 км². Шири простор у окружењу има непосредан или посредан утицај на планско подручје. План се доноси за период до 2030. године и по значају и обухвату може се сматрати регионалним планом (Vlada Crne Gore, 2018).

„Површина Приморске регије износи 2440 км² што чини 17,7 % територије Црне Горе. Ваздушно растојање од најудаљенијих делова Црне Горе износи 135 km. Црногорско приморје је лоцирано у југоисточном делу јадранског басена које чини разделницу источног и западног Медитерана. Овај положај Приморску регију ставља у оквир јадранско средоземне макро регије. Удаљеност од Средоземног мора је релативно мала. Од Бара до Отрантских врата која одвајају Средоземно од Јадранског мора, удаљеност је 180 km, па јој то обезбеђује положај који омогућава непосредну поморску везу са свим земљама Медитерана и света. Отвореност пловног пута ка Средоземљу и даље, Приморску регију чини потенцијалном транзитном регијом за широко залеђе Централног Балкана, Средње и Источне Европе.” (Vlada Crne Gore, 2018).

Слика 2: Мапа уписа Котора у UNESCO листу светске културне баштине, 1979. године.

У образложењу Одлуке о изради овог планског документа, јасно се наглашава обавеза интегралног просторног развоја овог подручја. План за Обално подручје Црне Горе је требао бити основ за усмерено и контролисано коришћење простора свих приморских општина и њихових потенцијала, уз адекватно очување, заштиту и унапређење животне средине. Иако регион у целини има бројне потенцијале, али и ограничења за развој, што и

захтева јединствен планерски приступ у будућој организацији и коришћењу простора, као приоритетни задатак државе у одлуци о доношењу овог планског документа је наглашено успостављање интегралног управљања простором Приморског региона.

Како би се разумели критеријуми које планери постављају кроз овај плански документ, извршена је детаљна анализа свих важећих DUP-ова за шест предметних градова обалног подручја данашње Црне Горе, са посебним освртом на третман културне и природне баштине у оквиру њих, те издвојеним предметом истраживања фортификацијске архитектуре ових шест градова. Затим се систематизацијом резултата и упоредном анализом дошло до јаснијег дефинисања предочених ограничења и потенцијала за урбану регенерацију која у савремене планерске токове укључује и овај специфични сегмент градитељског наслеђа.

У Црној Гори постоји пет националних паркова (Дурмитор, Ловћен, Скадарско језеро, Проклетије и Биоградска гора) и два подручја на UNESCO листи светске баштине (историјско подручје Котора и Бококоторског залива и природно подручје Дурмитора).

Просторни план Црне Горе, у зони обалног подручја, обухвата осам културно-историјских целина старих градова са 1927 објеката, као и 439 појединачних непокретних културних добара, међу којима су и заштићени градитељски комплекси. Поред законом заштићених, у зони је евидентирано и 471 добро са потенцијалним културним вредностима. Међу њима су како појединачни објекти сакралне, профане и фортификацијске архитектуре, археолошки локалитети, меморијални и инфраструктурни објекти, тако и очувани културни пејзажи са руралним насељима и комплексима.

2.2.3 Биоклиматски аспекти просторног планирања и пројектовања

Климатске промене су постале највећи изазов одрживом развоју, како њихови ефекти сложености убрзавају напредовање. Како GHG нивои настављају да расту, климатске промене се одвијају много брже него што се очекивало, а њихови ефекти су евидентни широм света. Глобална средња температура за 2018. годину је приближно 1°C изнад преиндустријске почетне вредности и последње четири године су најтоплије до сада, по извјештају УН-а из 2019. Како ниво мора и даље убрзано расте, ограничавање глобалног

загревања до 1,5°C неопходно је да се избегну катастрофалне последице и неповратне промене. (ICOMOS, 2021: 45).

Концентрација угљендиоксида у атмосфери последњих година је достигла највиши ниво, што је довело до тога да се просечна глобална температура значајно повећа. Стратешки план теорије интегралног планирања доводи се у директну везу са контекстуализацијом бројних теорија и приступа у биоклиматском планирању и пројектовању (биоархитектура, зелена архитектура, екоархитектура, вернакуларна архитектура) и других приступа изведених из поља која се разликују од архитектуре. Овако би се знања боље интегрисала и одређеној локацији за пројектовање или интервенцији би се приступило адекватније и у складу са свим условима који то место карактеришу на микро нивоу, како би се добили жељени резултати на макро нивоу (Bulkeley & Betsill, 2005). Стање је толико забрињавајуће да научна предвиђања тврде да ће до 2050. године 90% највећих светских градова бити изложено растућим морима, што ће резултирати масовним расељавањем и уништавањем домова, инфраструктуре и градитељског наслеђа. Једна од најзначајнијих последица узрокована управо овом трансформацијом јесте промена микроклиме у урбаним подручјима, као местима која трпе највеће промене.

Концепт одрживог развоја и растућа свест о климатским променама и њиховом утицају на природу и изграђену средину отворили су нове могућности у сагледавању значаја, принципа и методологије урбане обнове, која је најчешће посматрана из угла заштите културног наслеђа, урбане економије, социологије, урбаног дизајна и естетике. Од усвајања Агенде 21 (1992. године) постепено се увиђа све већи значај урбане обнове за постизање циљева одрживог развоја (Goble et al., 2006; Vaništa Lazarević i Đukić, 2006), а затим и њена улога у прилагођавању климатским променама и њиховом ублажавању. Урбана обнова, изузимајући специфичне ситуације, као што су природне катастрофе и ратна разарања, била је у почетку првенствено мотивисана економским и социјалним разлозима и, посебно у Европи, потребом да се заштити градитељско наслеђе (Vaništa Lazarević, 1999:33). Ипак, једна од најобухватнијих и тренутно најчешће коришћених дефиниција климе јесте она коју је пружио Међувладин панел за климатске промене (IPCC, 2018).

„Клима у ужем смислу најчешће се дефинише као „просечно време” или прецизније, као статистички опис средњих вредности и варијабилности значајних климатских параметара у

једном периоду времена, опсега од неколико месеци до неколико хиљада или милиона година. Уобичајени период у оквиру којег се дефинише клима је тридесет година, по дефиницији Светске Метеоролошке организације (World Meteorological Organisation – WMO). Параметри који дефинишу климу су најчешће променљиви и чине их температура, падавине и ветар. Клима у ширем смислу је стање, укључујући и статистички опис климатског система.” (IPCC, 2018).

Аутори рада „Промена климе у Србији и очекивани резултати” климу дефинишу као: „производ климатског система. Климатски систем је сложен динамички систем кога чине атмосфера, хидросфера, биосфера, криосфера и њихове међусобне интеракције. Клима је базични природни ресурс и стога има доминантан утицај на еко системе, као и на стање и развој друштва и људске цивилизације уопште” (Popović i dr., 2009: 1).

Једна од најзначајнијих последица узрокована управо овом трансформацијом јесте промена микроклиме у урбаним подручјима, као местима која трпе највеће промене⁴.

Кроз историју и традицију грађења на разноврсним топосима, примећује се утицај биоклиматских фактора који повезују архитектонска наслеђа у погледима пасивног коришћења сунчеве енергије, успостављајући тесну везу између објеката и окружења Овде су укључени и утицаји конфигурације локалитета, дејство ваздушних струјања и температуре, где управо терен и клима (киша, мраз, влажност – утицај на материјале; ветар и снег; топлотне промене) имају значајну улогу у постизању понашања објеката као регулатора топлоте. На овај начин, објекти се интегришу са окружењем и не нарушава се природна еколошка равнотежа чиме се ствара здрава релација: човек – енергија – архитектура – екологија. Кроз историју се развија пасивни захват сунчевог зрачења што видимо још од неолита на примеру Лепенског вира, националног парка Меса Верде (Mesa

⁴ Иако је ефекат урбаног топлотног острва пронађен још 1818. године од стране британског метеоролога Лука Хауарда (Luke Howard), први пут се помиње тек 1958. године у чланку Гордона Манлеја (Gordon Manley). Повезивање појма „острво” са појмом „температура” произашло је из следећег: температуре ваздуха приказане преко изотерми чине да град, односно урбано подручје, које карактеришу веће температуре, изгледа као острво окружено руралним подручјем, које карактеришу ниже температуре. Осетна разлика у температури у појединим деловима града, као последица повећања вештачких урбаних површина у односу на природну средину, значајно утиче на квалитет живота становника, а обим проблема варира од града до града, у зависности од географског подручја, времена, годишњег доба и доба дана.

Verde, SAD), ескимских иглоа и даље код исландске традиционалне куће, динарске куће, итд. Користили су се локални градитељски материјали који су се, уз познавање климатских одлика локације, на пажљив и смислен начин имплементирали у објекат. На овај начин је омогућена заштита од климатских непогодности, али и коришћење сунчевог зрачења као битног извора топлоте, што уједно смањује потребу за великом количином огрева.

Испуњавање енергетског вернакуларног стандарда задовољено је одговором на услове и захтеве које темељна начела нуде, међу којима су главна: оријентација, искоришћавање сунчеве енергије кроз остакљење, складиштење сунчеве енергије, облик зграде, температурно зонирање просторија, технологија градње, избор врата и прозора.

Утицаји, односно последице климатских промена, значајно се разликују у зависности од специфичности контекста на који се односе. Под тим специфичностима, између осталог, подразумевамо и вулнерабилност. Она представља степен подложности, односно степен осетљивости на ефекте климатских промена (IPCC, 2007). Да би се боље сагледала ситуација на глобалном нивоу, дефинисана су три основна индикатора вулнерабилности, тј. степена угрожености климатским променама:

- ниво изложености одређеног подручја екстремним догађајима;
- степен осетљивости становништва на спољашње догађаје;
- способност одређеног подручја да се прилагоди климатским променама (Marplecroft, 2008).

У овој дисертацији, ужи фокус је на трећем индикатору, који се испитује на примерима фортификацијске архитектуре одабраним на основу дефинисаних критеријума која су представљена у поглављу 4 докторске дисертације.

Посебан предмет истраживања докторске дисертације јесте анализа микроклиматских услова локалитета фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе, кроз анализу метеоролошких и климатских промена, од најранијег периода континуираног мерења климатских параметара у Црној Гори. Према подацима добијеним од Хидрометеоролошког завода Црне Горе, ова мерења датирају од 1970. године. Међутим, ова мерења не постоје за све градове, док за посебне локалитете није могуће у овој фази урадити прецизна мерења, с обзиром на чињеницу да овај завод не поседује мобилне мерне

уређаје који су се могли поставити на карактеристичним локацијама које су предмет истраживања у оквиру овог доктората. Хидрометеоролошки завод Црне Горе поседује само два мобилна мерна уређаја која није могуће поставити на локацијама ван града, јер је неопходно пратити рад на терену под видео надзором.

Од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе достављени су подаци 50-годишњег мерења следећих параметара: количина падавина, брзина ветра, релативна влажност и температура ваздуха. Напомиње се да у мерењу одређених параметара постоје и вишегодишњи прекиди у мерењу или прикупљању података, што указује на потребу систематичнијег методолошког приступа и јаснијег, пре свега усклађеног са европским стандардима, прикупљања и управљања подацима.

Ово је утицало на одабир методолошког приступа код даље анализе одабраних локалитета фортификацијског градитељског наслеђа.

Кроз историју, заједнице су увек покушавале да се прилагоде различитим променама, па и климатским. Урбано планирање игра кључну улогу, јер је њиме директно условљена одрживост и отпорност града. Последњих година, управо дефинисање стратегија адаптације и митигације је постало кључно за успешност климатске политике. Неопходно је направити разлику између адаптације и митигације⁵.

У том контексту, посебан научни допринос докторске дисертације се огледа у предложеном методолошком приступу анализе утицаја климатских фактора на фортификацијско градитељско наслеђе, с обзиром на то да не постоје до сада објављена свеобухватна научна истраживања утицаја климатских промена на градитељско наслеђе приобалног подручја Црне Горе, као ни за приобално подручје Медитерана.

⁵ Када говоримо о адаптацији, онда мислимо на оне акције које имају тенденцију да минимизирају ефекте климатских промена, а када говоримо о митигацији, мислимо на оне акције које су усмерене на смањење интензитета истих. У суштини, све ове акције имају за циљ да учине што подношљивијим суживот са климатским променама, и да, са једне стране, негативне последице истих сведу на најмању могућу меру, а са друге стране, искористе све оно позитивно што те климатске промене могу пружити.

2.2.4. Концепт урбане регенерације и просторно планирање са аспекта адаптације на климатске промене

Појам и приступ урбаној регенерацији развијао се у Европи, односно Британији, од Другог светског рата до данас. Он се 50-их и 60-их година везивао за свеобухватни приступ, средином 60-их и крајем 70-их за благостање, 70-их за економски раст, 80-их за регенерацију вођену приватним сектором, док се 90-их година базирао на формирању локалних стратешких партнерстава. Данас се појам везује за креирање одрживих места као простора за одрживе заједнице (McDonald, Malys, & Maliene, 2009).

Појам урбане регенерације⁶ је у литератури често нејасно и разнородно употребљаван. Регенерација се дефинише као поновно формирање, поновно генерисање, духовни препород, обнова, чињење нечег бољим (нарочито после пропадања), чин потпуног реформисања или унапређења, препород. Овакво појмовно дефинисање истиче три аспекта регенерације. Први је да регенерација представља чин, акцију, односно активност. Други, да се регенерација односи на бољитак који је заснован на потпуној, коренитој реформацији, или на препороду претходно девастиране ствари. Трећи је да она представља духовни препород. Заправо ре-генерисати (*re-generate*) значи поново генерисати ствари, на новим или постојећим основама. У том смислу, урбана регенерација се често поистовећује са урбаном обновом, урбаном рециклажом и урбаном ревитализацијом, као и са урбаном реконструкцијом. Појам регенерације везује се за поступак, метод и филозофију поновног генерисања ствари, њихових чинилаца, система и међусобних односа (Мрђеновић, 2012).

⁶ Према **Беговићу**: „Урбана реконструкција представља процес промене намене и интензитета коришћења градског земљишта. [...] Уколико урбана реконструкција захвати читаве зоне града које нису просперитетне, тј. зоне које је захватила деградација, онда се говори о урбаној регенерацији.” (Begović, 1995, str. 348). Према **Мохтину**: „Урбана регенерација је веома ризичан посао за све оне који су у њу укључени. Успешна регенерација захтева инпуте од стране локалних заједница, девелопера, финансијера, фондова, јавног сектора у свим активностима (радећи на физичком, економском и социјалном унапређењу урбаног простора) и колаборације од стране разноврсних професија везаних за грађени простор.” (Cliff Moughtin, 2003, str. 17). Најшире дефиниције појма урбане регенерације (у релацији са појмом урбане реконструкције) у домаћем контексту дају **Ваништа-Лазаревић** и **Базик**: „Регенерација (унапређење) се све чешће употребљава као термин који обухвата реконструкцију а може да се односи како на најуже просторе нпр. јавне просторе тако и на ширу територију града. Подразумева учешће различитих аспеката реконструкције у том поступку. Овде мислимо на социјалне промене, економско унапређење и друго. Указује на један степен унапред.” (Vaništa, 2003., str. 58), „Урбана регенерација представља комплексан процес који обухвата питања финансирања, управљања, партнерства и партиципације ради остваривања енвајорменталних, економских и друштвених циљева по принципима одрживог развоја, односно квалитет живљења како за данашње, тако и за будуће генерације.” (Bazik, 2006, str. 259).

Културно наслеђе игра важну улогу у процесу стратешког и интегралног планирања и заштите простора, јер може бити главни покретач одрживог социо-економског и културног развоја. Теорије одрживог развоја и урбане регенерације сада се препознају у Новој урбаној агенди, као инструменту за имплементацију и локализацију циља 11, одрживи градови и заједнице, Агенде одрживог развоја. Нова урбана агенда (UN, 2017) је неопходна како би се осигурало да градови постану ефикасни не само у погледу ресурса и са ниском емисијом угљеника, већ и да би позитивно побољшали екосистеме који им пружају робу и услуге. Решење лежи у размишљању изван нејасног и прилично неамбициозног појма одрживости и уместо тога, активном раду на регенерацији тла, шума и водотока. Циљ је побољшање, а не само одржавање њиховог тренутно деградираног стања. Урбане економије које препознају вредност природних услуга и трошкове њиховог губитка постављају темеље за урбану регенерацију. Улога градитељског наслеђа у овом процесу је посебан проблем истраживања.

Тренутне расправе о урбаној одрживости имају тенденцију да се фокусирају на техничка питања, као што су емисије штетних гасова, потрошња енергије и управљање отпадом, или на економске аспекте урбане регенерације и раста. Међутим, све више се препознаје утицај градитељског наслеђа на одрживи урбани развој, као и на социјалну добробит различитих група људи. Иако су многе дискусије повезане са улогом градитељског наслеђа у одрживом развоју, оне се развијају углавном само на теоријском нивоу. Неопходно је предочити емпиријске доказе који ће показати да је очување и валоризација градитељског наслеђа инвестиција, а не трошак. До данас је мало истраживања о показатељима који могу подржати везу између очувања, тј. обнове градитељског наслеђа и одрживог развоја. Зато ће се истраживањем у оквиру рада на докторској дисертацији испитати могућности адаптације градова са богатом фортификацијском архитектуром на климатске промене.

Појам адаптивне употребе (прилагодљиве употребе) градитељског наслеђа, у сврху његовог очувања и савремене ревалоризације, последњих година се у литератури доводи у везу са појмом циркуларности, што у корелацији са принципом урбане регенерације може одговорити на проблем интегралног просторног планирања и заштите градитељског наслеђа у околностима појачаних климатских промена, ако се детаљно анализирају све

архитектонске каузалности. Прилагодљива поновна употреба је стога широко препозната као покретач циркуларности, помаже у смањењу употребе сировина, потрошње енергије, отпада и трошкова животне средине, уз сузбијање загађивача ваздуха и емисија угљеника (Gravagnuolo, Angrisano & Fusco, 2019). Ипак, укључивање адаптивне, поновне употребе, као регенеративне праксе у оквир циркуларне економије, је још увек ново (Foster, 2020).

Током последњих деценија, Европска унија се све више фокусира на градитељско наслеђе као развојни покретач. Очување градитељског наслеђа на европском нивоу је постало важније након Другог светског рата. После рата, свест о значају и ефикаснијем очувању културне баштине приметна је кроз међународну сарадњу. Европска културна конвенција, потписана у Паризу 1954. године, нагласила је важност очувања заједничког европског културног наслеђа. Појам културно наслеђе је први пут употребљен 1969. године, док је 70-их година прошлог века сам појам културног наслеђа проширен, тако да обухвата све културне елементе животне средине које су људи ценили и желели да сачувају за будуће генерације (Fakin Вајес, 2011: 61-70; Berti, 2012: 36).

Од усвајања Европске агенде за културу 2007. године, културно наслеђе је приоритет планова за културу које је развио Савет Европске уније (Savet EU, 2014b). Савет је у 2014. години истакао да се културно наслеђе састоји од ресурса наслеђених из прошлости који дају „велику вредност друштву са културног, еколошког, социјалног и економског становишта и тиме њихово одрживо управљање представља стратешки избор” (Веће ЕУ, 2014а).

Културно наслеђе се најчешће дефинише као скуп роба наслеђених из прошлости које људи препознају као рефлексију изражавања њихових вредности, веровања и традиција, које су у сталном процесу еволуције, укључујући све аспекте свог окружења који су резултат интеракције људи и природе у времену, независно од власништва.

Културно место је област која је посебна у народној традицији или уверење о значају, или богослужење, док културни пејзаж чини простор чији је карактеристичан изглед резултат акције и интеракције природних и антропогених фактора током дужег временског периода, а очување културног добра представља продужење трајања културних карактеристика и специфичности добра која представља њену културну вредност, као и

превенцију распада културних добара и осигуравање њене сврхе и функције (Сл. лист Црне Горе, 2010, 12–13).

Оно што се закључују, из анализе садржаја теорије новог урбанизма и концепта урбане регенерације јесте да иако се говори о томе да постојеће урбане центре и градове као кохерентних метрополитенских целина треба ревитализовати, те да је битно водити рачуна о конзервацији природног окружења и заштити нашег изграђеног наслеђа, недовољна је интеграција ових приступа у пракси.

Адекватна заштита и третман фортификацијског градитељског наслеђа су неопходан предуслов за имплементацију концепта одрживе урбане регенерацију, а посебно за њихово повезивање са урбаним језгрима.

Убрзане трансформације градова се више не заснивају на трансформацији града са генеричком улогом промене засноване на њему као физичком ентитету, већ супротно, убрзане промене генерисане од стране модерне културе мењају перцепцију и улогу града. Урбана форма и облик града се мењају на основу потреба становништва, а како је променљивост учестала, онда се одговор тражи кроз концепт дематеријализације, користећи тако паметне материјале како би се задовољили захтеви брзог и лаког модификовања флексибилних динамичних структура, привремених и/или ефемерних, заснованих на самодовољном дизајну (*self-sufficient design*) (Cappelli & Guallart, 2010).

Поставља се питање очувања градитељског наслеђа у овим процесима урбане трансформације. Оно што је евидентно је да, не постоје претходна истраживања о утицају климатских промена на градитељско наслеђе Црне Горе, али и шире (Балканско полуострво, Медитеран). Такође, не постоји методологија, нити одређена стратегија савремене ревитализације градитељског наслеђа уз примену индикатора одрживог развоја градова и адаптације на климатске промене, што је због упоредних европских пракси значајно отежало истраживачки процес у раду на докторској дисертацији. Међутим, овим је бити посебно наглашен научни допринос ове докторске дисертације, која ће у закључним разматрањима поставити конкретна отворена питања и дати јасне смернице и препоруке за даља истраживања у оквиру тематских области доктората.

III УРБАНА ГЕНЕЗА И ЗАШТИТА ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ПРИОБАЛНОГ ПОЈАСА ЦРНЕ ГОРЕ

Приобални делови су одувек били повољни за живот људи. Повољна клима и природа богата ресурсима одувек је људима пружала могућност насељавања и изградње насеља. Медитеранска блага клима и море које обилује ресурсима, били су пресудни да се и на овим просторима људи веома рано населе. Континуитет живота на овим просторима може се пратити од праисторије до данашњих дана и са сигурношћу можемо тврдити да тај континуитет никада није прекинут (Bešić i dr., 1967; Marković, 2006; Marković i Vujičić, 1995; Mijović, 1970, 1987; Mijović i Kovačević, 1975).

На самом почетку треба истаћи да је појас јадранске обале који улази у састав данашње Црне Горе слабо археолошки истражен, те је потпуну слику тешко са сигурношћу представити. Писани историјски извори не говоре много и нису чести, јер као што је то случај са археолошким истраживањима, ни њима се није бавио велики број научника. Сва досадашња истраживања су скромног обима, али су свакако веома драгоцене и непроцењиво богатство културе Црне Горе. Када говоримо о домаћим ауторима, историјско-културолошким поставкама су се највише бавили аутори: Мијовић и Ковачевић, док су се политичко-економским поставкама у историји развоја бавили аутори: Ротковић, Ћирковић и Благојевић, потенцирајући војно-економски аспект и класичан историјски приступ.

На основу археолошких истраживања и материјалних остатака, може се претпоставити ток историје овога дела Јадрана, који сигурно није био много другачији од суседних земаља са којима се граничи данашња Црна Гора (у овом случају источну јадранску обалу треба гледати као јединствену целину иако се тек после Другог светског рата читаво обално подручје, од Копра до Улциња, нашло у саставу једне државе).

Процес развоја насеља и урбанизма на овим просторима почео је веома рано. На простору данашње Црне Горе може се пратити развој насеља и градова, као што је то било и у другим деловима дуж јадранске обале у периоду антике, а генезу средњовековних насеља и утврда није могуће разумети без анализе развоја касноантичког града. Континуитет раних и развијених урбаних структура дуж јадранске обале условљавао је да градови остану средишта просторне организације и у току целог средњег века. Дуготрајан

континуитет историјског живота на јадранској обали огледао се пре свега у непрекидном настајању и развоју насеља. Различити облици и типови насеља и њихова густина на релативно кратким дистанцама, дали су обали специфичан карактер, чак и у ширим медитеранским оквирима. Код већег дела насеља на источној јадранској обали може се утврдити континуитет живота још од праисторије, али током овог дугог временског распона интензитет живота није био увек константан. Тако су нека праисторијска насеља још у антици прерасла у јаке урбане формације и тај свој урбани карактер су задржала све до данас. С друге стране, нека насеља која су у антици имала урбани карактер, изгубила су га готово у целости пред крај тог раздобља или у средњем веку, да би га онда опет касније остварила. Многа насеља су настала тек у средњем веку и трају све до данас, док нека у том истом раздобљу и почињу и завршавају свој живот. Напокон, нека насеља после размерно дугих раздобља интензивног живота дефинитивно умиру и претварају се у рушевине. Према томе, основни историјски ток урбанизације јадранске обале може се поделити у три раздобља, а то су: античка урбанизација (која се даље дели на: праисторијску, грчку, римску и рановизантијску); средњовековна урбанизација (која се даље може поделити на: урбанизацију до XI века, затим од XI до XIII века и од XIII до XV века – почетак XVI века обележава крај средњовековне урбанизације јадранске обале) и нововековна урбанизација (стварна нововековна урбанизација наступа тек од XIX века) (Katić, 2003; Prelog, 1967; Suić, 2003; Cambi, 2002).

3.1. Историјски преглед развоја утврђених градова

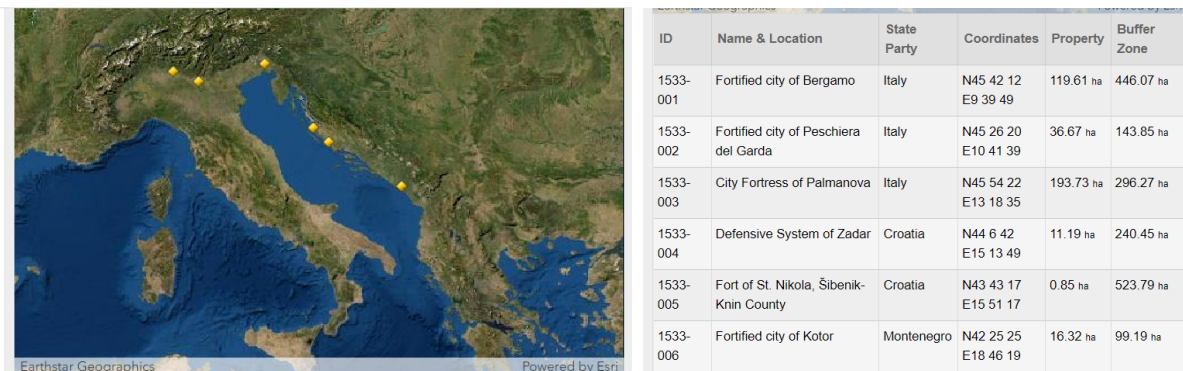
На простору данашње Црне Горе постоји велики број илирских градина и градова, који нису подробно ни истражени ни сачувани. Такође, постоји већи број римских градова Опидум и Муниципија (Oppida i Municipium) као и римских путева, кастела и кула, а могу се наћи и појединачни налази, углавном на простору руралног дела (agera), малих места викуса као и имања са вилама (вила рустика) и храмовима. На основу ранијих теренских истраживања и публикованог материјала може се закључити да је број средњовековних градова на простору данашње Црне Горе већи од 50, иако овај број није коначан. Општа подела средњовековних градова на простору данашње Црне Горе по времену постанка могла би се поделити у две групе. У прву групу спадају сви они градови који су настали пре сеобе народа – односно средњег века, па су у средњем веку проширени или обимно реконструисани, док су у другој групи градови који су из основа средњовековне творевине. Друга група, коју чине средњовековни градови, може се даље делити по намени и карактеру, односно по унутрашњем садржају, што средњовековне градове на простору данашње Црне Горе издваја у три групе. Прву групу чине велики градови на приморју у којима је становништво заштићено зидом од спољашњег непријатеља (Улцињ, Бар, Свети Стефан, Будва, Котор, Херцег Нови). Другу групу чине градови претежно војне природе. Углавном су то мања утврђења са војном посадом (Бихор, Жабљак, Спуж, Плав, Оногошт, Брсково, Козник, Будош, Острог, Норин, Буђевац...). Трећу групу чине градови утврђених целина са црквеним карактером, најчешће утврђени манастирски комплекси (Ратац, Богородица у Крајини, Ком, Старчева Горица, Морачник, Мала Госпа) (Bešić i dr., 1967; Mijović i Kovačević, 1975).

Архитектура раног средњег века на приморју, у најоштријим оквирима, припада западноевропској, или још ближе, западномедитеранској прероманици. По исходиштима и развоју, она је део источнојадранске прероманске архитектуре која има изразита обележја, захваљујући свом положају између византијског и западно-европског културног света. Права зрела романика, такође подразумева нов однос према концепцијама простора, елевације и облика, као и нову технику рада (Bešić i dr., 1967).

За историју архитектуре XIII и XIV века у Зети, важно је истакнути чињеницу да су сви озбиљнији градитељски подухвати везани за градове. Очигледно је да су градови у том

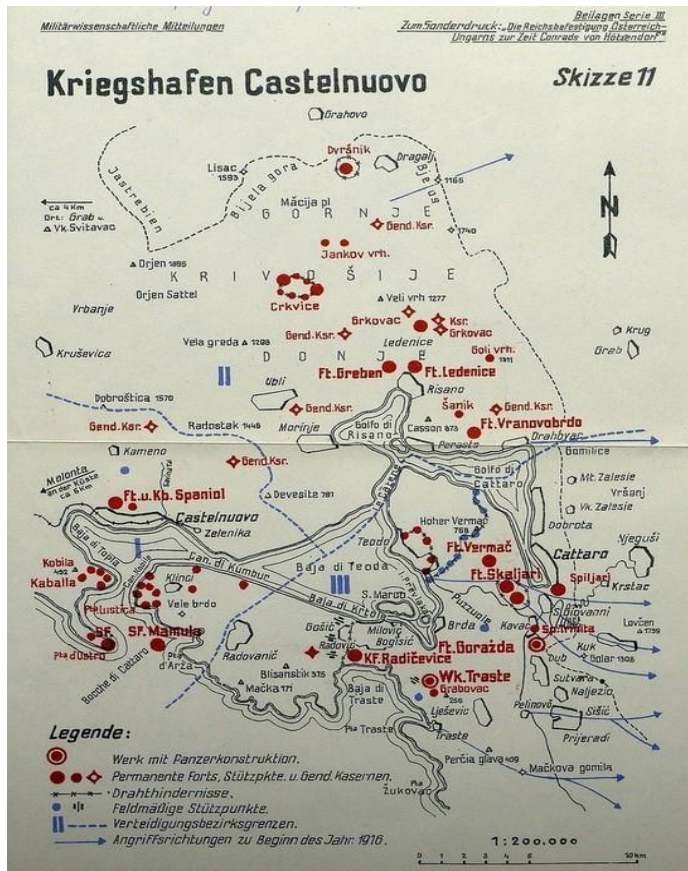
времену постали привредna и културна средишта области и да је у њима било највише потребе и средстава за подизање добрих и трајних грађевина, као и за набавку различитих предмета уметничке израде. Највише података је о Котору, иако ни писани ни материјални остаци из тог времена нису темељно проучени. Сакрална архитектура је најбољи наговјештај и доказ да градови имају водећу улогу у градитељским подухватима. Добру илустрацију промена, које у том времену настају у градовима на црногорском приморју, представљају подаци о Дубровнику. О промени територије Котора нема података, мада је град по свему судећи већ у XII веку покривао површину која је и данас опасана бедемима подигнутим у време млетачке власти. Не само његова ограничена територија, већ и подизање зграда од трајног материјала наметнуло је прописе о регулисању улица и постављању зграда у односу према суседу.

Бар очигледно доживљава велики успон у другој половини XIII и у XIV веку, а у оближњем Свачу, све зграде од камена чије рушевине и данас стоје, могле су бити настањене само у истом овом периоду. Будва и Улцињ, као и Котор, такође покривају приближно исту површину која је и данас омеђена бедемима (Bešić i dr., 1967).

Слика 3: Графички приказ површина бафер зона заштићених фортификацијских градова у оквиру Венецијанског одбрамбеног Система између 16. и 17. века. Stato da Terra–западни Stato daMar (Venetian Works of Defence between the 16th and 17th Centuries: Stato da Terra – Western Stato da Mar)

Извор: https://whc.unesco.org/en/list/1533/multiple=1&unique_number=2162

Пажња је посвећена развоју градитељске традиције и идентитета места фортфикацијског система Боке которске у периоду Аустроугарског царства и фортификацијског наслеђа градова Бара и Улциња, од периода њиховог настанка до почетка XX века.

Слика 4: Приказ фортификацијског система Боке которске – аустроугарска карта

У раду докторске дисертације приказана је урбана генеза свих градова на јадранској обали подручја данашње Црне Горе, док је ужи фокус на одабраним фортификацијским локалитетима специфичним са аспекта урбаног развоја, културно-историјске вредности и могућности прилагодљиве употребе кроз савремену ревитализацију и адаптацију на климатске промене.

Узано црногорско приморје има заравни малога пространства, јер се стрме падине планина Орјена, Ловћена, Созине и Румије често приближавају обали мора. Најпространије равни су, идући од северозапада према југоистоку: Суторина, Грбаљско поље, Мрчево поље, Будванско поље, Буљарица, Барско поље и Улцињско поље. Рељеф црногорског приморја је понајвише предодређен геолошким саставом терена. Непосредно поред обале пружају се уздужни венци брда која су саграђена од кретацијских кречњака и доломита. Дуж црногорског приморја море је зашло у копно обично тамо где нема ове кречњачко-доломитске зоне и формирало плитке заливе и затоне. Бока которска је посебна морфолошка област на јадранској обали и ту је море најдубље продрло у копно и створило

неколико унутрашњих залива: которски, рисански, тиватски и херцеговски, а сваки од њих чини извесну целину, јер су међусобно повезани узаним мореузима. Због свог положаја, овај простор је увек био подесан за пољопривреду и саобраћај, па је и увек био веома насељен. Главне вековне комуникације развијале су се од Рисна, преко Грахова за Никшић и од Котора, преко Његуша за басен Скарадског језера (Бешић, 1967).

Још у периоду праисторије људи су живели на овим просторима. Слику ових услова и околности живота дају у првом реду археолошка налазишта са остацима материјалне културе, као и остаци биљног и животињског света који пружају податке о типичним облицима фауне и флоре у којој се човек тога времена кретао. Иако је старије камено доба на територији данашње Црне Горе засад познато и систематски проучавано само у Црвеној стијени, геолошка истраживања несумњиво упућују на могућност да су на овој територији постојала и друга насеља појединих палеолитских фаза. У овом погледу, посебно су значајне окапине које су честе на простору данашње Црне Горе, а од којих је свакако најпознатија она у Липцима (Dyczek, 2009).

На делу Јадранске обале који улази у састав данашње Црне Горе, у богатим археолошким слојевима може се пратити настајање и развој људских насеља. Од праисторије до данашњих дана са сигурношћу можемо тврдити да су на овим просторима одувек живели људи који су остављали трагове својих култура. Несумњиво је да су Грци веома рано пловили Јадранским морем. О још ранијим контактима егејског света са овим подручјем, за сада знамо веома мало, иако се, остављајући по страни питање веза и порекла примитивних земљорадника неолитског доба, извесне индиције у овом смислу налазе и у појединим налазима бронзаног доба, посебно у Црној Гори.

О везама између јадранског подручја са грчким светом знамо из дела античких, грчких аутора. Најзначајнији аутор је Херодот који помиње ове просторе и народе који их насељавају у периоду пре нове ере. Код античких писаца који помињу ове пределе такође је важно поменути и римске ауторе, од којих је најзначајнији Плиније Старији (Gaius Plinius Secundus Maior), који јасније и детаљније описује ове пределе, људе и догађаје у првим вековима нове ере. Ови писани извори делом су у вези са путописима, делом са описима значајних догађаја, а делом су и о историји илирских племена која су живела на овим просторима. Данас са сигурношћу знамо да су на просторима данашње Црне Горе живела

илирска племена (Доклеати, Лабеати, Ардијеји, Енхелејци, Пирусти) која су била у блиском контакту са народима који су посећивали ове пределе (Грцима, Келтима, Римљанима). Углавном су се ове посете сводиле на трговину, али је било и ратовања (Гарашанин и Гарашанин, 1967б).

У Боки которској је у том период живело илирско племе Ардијеји, чија је краљица била Теута. Поред Теутиног и Балајошовог присуства, у тврђави Rhison (Рисан) срећу се градине за збегове, киклопски зидови (Рисан), обиље новца, јер је у Рисну била ковница, и велики број илирских писаних трагова. Упоредо са илирским, наилазимо на трагове и грчких насеобина (Будва, Солила, Олциниум) (Rastoder i sar., 2006). После илирско-римских ратова, потпуна доминација Рима над Илириком догодила се почетком I века нове ере (Marković, 2006). Тада су делови територије јужног дела источне јадранске обале са залеђем ушли у састав римске провинције Далмације (Гарашанин и Гарашанин, 1967в).

Један од важнијих догађаја, који се десио у периоду касне антике и раног средњег века, а који се осетио и на овим просторима, је свакако и Диоклецијанова реформа царства. У том периоду је римска провинција Далмација подељена и из њеног дела настала је провинција Превалис или Превалитана која је обухватала велики део данашње Црне Горе. Формирање ове провинције је најбитније у смислу формирања културне сфере данашње Црне Горе. Ова област ће касније постати граница између римских провинција Далмације и Превалитане, а након тога и граница која је раздвајала источно од западног римског царства (Мијовић, 1987). Такође, ова граница није увек била фиксна и временом се померала и ка истоку и ка западу. (Vujičić, 2007).

Убрзо по освајању Илирика, Римљани су почели да оснивају насеобине римских грађана – конвенте или опиде (*oppida civium Romanorum*). На територији данашње Црне Горе налазе се: Rhizinium – Рисан, Acruium или Acruvium – Бигово, Butua – Будва и Olcinium – Улцињ. Неки градови су касније добили статус колонија. Поред колонија, Римљани су оснивали и муниципијуме – градове са одређеном самоуправом (Гарашанин и Гарашанин, 1967в). Такође, дуж траса путева, оснивали су и мања насеља или станице која су била одморишта за путнике, затим насеља типа кастела (*castell*), а такође су подизали и мања утврђења типа осматрачница или стражарница, док су на важнијим стратешким пунктовима оснивали војне логоре – каструме, привременог или трајног карактера (Marković, 2006).

О економским приликама у Превалису и Боки которској мало се зна. Мало археолошких података се може сакупити о пољопривреди на латифундијама и о каменоломима. Од III века су постојале веће латифундије, на чијем велепоседу је вила рустика била централна зграда. Археолошки трагови таквих богатих вила уочени су на више места, а најзначајнија је вила рустика у Петровцу, на месту Мириште. Ова вила, на основу стилских карактеристика подног мозаика у једној просторији, потиче из IV века (Ковачевић, 1967б). Римљани су владали Боком до 476. године тј. до пада Западног римског царства. Из тог времена постоји доста материјалних налаза као што су: трагови храмова, веће зграде, виле са мозаицима (најзначајнији је мозаик из Рисна украшен фигуром митолошког бога Хипноса), цесте, натписи, делови водовода, опеке, грнчарија и понека камена царска глава. Рисан је и у римском периоду био главно насеље Боке, па се од илирског периода све до XII века читава Бока називала Рисански залив (Rizonikos kolpos, Sinus Risonicus) (Rastoder i sar., 2006).

Значај стварања провинције Превалис може се осетити и у средњем веку. То се огледа у стварању новог средњовековног живота у градовима на Приморју са романским староседелачким живљем, као и у формирању словенских жупа тамо где су још у римско доба биле површине за земљорадњу. Поред тога, словенска област Дукља одговара језгру римске провинције Превалис (Ковачевић, 1967а). Поред Котора, касније ће оживети још и византијско упориште Росе, које је преузело део административне и црквене управе над делом Боке которске. Византија је владала Боком од пропасти Западног римског царства 476. године до IX века, када се појављује дукљанска династија Војислављевића.

У XI веку Дукља доживљава свој највећи успон. Један од најзначајнијих догађаја тог периода је битка код Бара (1042. године) којом је обезбеђена самосталност у односу на Византију. Са државноправне стране Дукља добија своје формално обележје у краљевству и проглашењу барске епископије за архиепископију (Ковачевић, 1967а).

У доба владавине Михаила и Бодина, приморски градови су постали средиште политичког и културног живота у дукљанској држави. Краљ Бодин столовао је у Скадру, али је имао краљевски двор у Котору (Ћирковић, 1970б). Касније се над Котором смењивао суверенитет Дукље и Византије, али без већих потреса, јер је град имао властиту управу, са скупштином и приором (кнезом) на челу. У Котору се развила локална аутономна власт на основама

римског муниципалног уређења уз градску, економску, политичку и црквену организацију, али је формирано и комунално уређење медитеранског типа, које је и поред честих промена господара, очувало стабилну власт. Комунално уређење, нарочито добро очувано под владавином Немањића, за време млетачке владавине се свело на форму. Славизација градова је спори процес који је започео после X века. Словени су створили жупе са племенским уређењем (Rastoder i sar., 2006).

Основна географска карактеристика ове области од IX до XII века је била разлика између унутрашњости и њених жупа и приморја са градовима (Котор, Будва, Бар и Улцињ). Доминантан печат у целини живота приморја дају романски градови медитеранског типа. Ови градови имају специфично друштвено-политичко уређење ослоњено на касноантичке традиције и латинску културу, за разлику од словенских жупа, са селима и понеким утврђеним местом, са племенском и ранофеудалном друштвено-политичком структуром и словенским језиком. Постепено име Дукља или Диоклетиа се замењује именом Зета или Зента (Ковачевић, 1967а).

Доба Немањићке власти је испуњено постепеним и лаганим издвајањем градова и њиховим затварањем у своје зидине. У том периоду, Котор је као град са већ традиционално развијеном трговином, играо значајну улогу у трговини (Ћирковић, 1970б). Са урбанизованом структуром становништва, племством, пучанима, занатлијама, трговцима и снажном црквеном (католичком) организацијом, Котор је био главна лука Рашке (1185–1371). У рукама Которана је била претежно караванска трговина, док се поморски превоз одвијао преко Дубровника и Италијана (нарочито Млечана), али и поморских трговаца из Задра и бројних других градова (Rastoder i sar, 2006). Немањина држава обухватала је приближно исту територију Бодинове краљевине (Ћирковић, 1970б).

Након престанка српске владавине 1371. године, Котор су у више наврата покушали да заузму зетски господари Балшићи, али им то није пошло за руком. Котор се од 1371. до 1384. године налазио под угарском влашћу, затим до 1391. године под владавином босанског краља Твртка I, а у периоду 1391–1420. године, Котор је био самостална комуна. У том периоду је појас обале од Херцег Новог до Рисна био у поседу босанске властеле Косача, док су Грбаљ, Луштица и Будва били у власти Балшића (1360–1421, са мањим прекидима). Грбаљ и Луштица су потпали под власт Млечана, док је Будва била у саставу

српске деспотовине (1421–1439). Котор се споразумно прикључио Млетачкој републици 1420. године и остао под њеном влашћу до 1797. године. Паштровићи су примили млетачку власт 1423. године, а Будва 1442. године (Rastoder i sar., 2006). После 1443. године, сви зетски приморски градови били су под млетачком влашћу. Њима су управљали млетачки „ректори” различитог ранга и овлашћења, у складу с привредним, демографским и војним значајем сваког од њих (Мијовић, 1970).

Турци су 1482. године заузели поседе Сандаља Хранића Косаче – Херцег Нови, Рисан и обалу између њих. Након Карловачког мира 1699. године, ова територија је припала Млетачкој републици. Грбаљ је, у исто време са Котором, дошао под власт Млечана, али је након неколико побуна кметова против которских земљовласника, прешао под окриље Турака 1469. године. Касније (1497. године) је постао царски хас и остао у том статусу до 1647. године када је Млетачка република освојила то подручје у Кандијском рату. Турци су у више наврата покушали да прошире своје поседе у Боки. Котор се налазио у непосредној опасности од Турака неколико пута (1539, 1571. и 1657. године), као и Пераст (1654. године). Крајем Морејског рата (1683–1699) и постизањем Карловачког мира, Млетачка је протерала Турке из Боке и ослободила се њиховог притиска (Rastoder i sar., 2006).

За време Морејског рата остварена је сарадња Црне Горе и Венеције на којој су инсистирали владика Рувим III Бољевић и његов наследник – владика Висарион Бориловић Бајица. Владика Рувим III Бољевић из Црмнице, долазио је у Котор 1684. године и казао да се Црна Гора не може дићи против Турака ако се не ослободи Херцег Нови, као улаз у Боку, а са њим и Рисан, како би цео залив био у једним рукама. Иако је овај други и дефинитивни изгон Турака из Херцег Новог значио замену једне окупације другом, то је ипак био важан догађај, не због вере и замене цамија црквама, већ због тога што је цела Бока остала у једним рукама. Тако Херцег Нови није сметао Перасту, Рисну и Котору у трговини и бродоградњи, а гусари су остали једино у Улцињу. Тек од пада Херцег Новог под млетачку власт 1687. године, почиње јединствена историја Боке которске. Међутим, у културном развоју Херцег Нови је видљиво заостајао. Док су Пераст и Котор, од средњег века преко хуманизма и ренесансе, имали континуитет у културном развоју у школству, сликарству, књижевности, и архитектури, Херцег Нови је остао празан, јер је био без хуманистичког културног темеља (Rotković, 2011b).

Током млетачке владавине Бока, као и остали градови приморја, доживљава снажан привредни и културни полет. Иако се трговина пре појаве и учвршћивања млетачке власти на зетском подручју развијала слободно, у оквирима међусобних споразума појединих градова и опшних дозвола обласних господара, учвршћивањем млетачке власти ограничења су временом прерасла у крути систем општег потчињавања млетачкој монополистичкој политици на Јадранском мору. Которско поморство било је пре великих турских освајања у залеђу, јер је сам поморски превоз доносио велике зараде и тим донекле покривао губитке које је због млетачких ограничења трпела посредничка трговина (Мијовић, 1970а).

Поред Котора уздигли су се и градови: Пераст, Прчањ, Доброта, Столив, Топла и други. Током XVII и XVIII века, Бока је свој културно-економски просперитет заснивала на снажној трговачкој морнарици, трговини са залеђем и свим морским и океанским центрима Средоземља и Европе. Бокелски поморци понудили су Венецији баш оно што јој је недостајало – ратнике, поморске трговце и бродове, а они су за узврат стекли статус поморских насеља, општина, трговачке привилегије и одликовања за заслуге у ратовима. Највећу улогу у поморској трговини имала је средњовековна сталешка братовштина Которска морнарица, чији статут датира из 1463. године (Rastoder i sar., 2006).

Млетачку републику је уништио Наполеон 1797. године. По одредбама мира у Кампоформију (1797. године), Бока је припала Хабзбуршкој монархији. Прва владавина Аустрије у Боки трајала је до 1806. године. Њен генерал Рукавина ушао је у Котор 24. 8. 1798. године, гарантујући Бокелјима, на основу њиховог захтева, „неповредиву употребу свих њихових поседа, права и имунитета”. Бока је третирана као засебна покрајина, одвојена од Далмације, под директном управом Беча. С тиме се, наравно, нису мирили Руси и Петар I. У Грбљу је од 1802. до 1804. године трајала анти-аустријска буна, која је завршена преговорима, а 1805. године, на црногорском пазару испред которских зидина, дошло је до крвавога сукоба Црногораца и аустријске војске. Затим су уследиле краткотрајне владавине Руса (1806–1807) и Француза (1807–1813). Руси су у Боку дошли 28. 2. 1806. године и остали на овој територији само 17 месеци (Rotković, 2011b).

Након пораза Наполеона у Русији (1812. године) и у бици народа код Лајпцига (1813. године), Французи се повлаче из Боке под притиском црногорско-бокелшке војске којом је командовао владика Петар I. Резултат протеривања Француза из Боке и заједничко

ратовање Црногораца и Бокеља био је изгласавање уједињења Црне Горе и Боке на скупштини у Доброти 29.10.1813. године. Међутим, велике силе су на Бечком конгресу одлучиле да Бока припадне Аустрији, која је и преузела управу над њом 1814. године. Бока је остала под аустријском управом све до 1918. године. У XIX веку бокелска морнарица постепено пропада. Док се током прве аустријске владавине настављао успон поморске привреде, толико је за време краткотрајне француске владавине бокелска трговачка флота великим делом уништена, због француске континенталне блокаде. Дуготрајна друга аустријска владавина (1814–1918) продужила је у почетку тешке последице пропадања поморске привреде Боке которске, јер су само Трст и Ријека добијале субвенције. Бока је економски почела да губи након што ју је Аустрија претворила у ратну луку. Од 1852. до 1858. године, генерал Лазар Мамула, утврдио је спољни улаз са мора изградњом форова Оштро, Мамула и Арза, а 90-их година XIX века главна одбрана улаза у залив пренета је на линију Кобила–Кабала. Артиљеријским фортификацијама и минским запречавањима обезбеђени су улаз у Херцеговски залив, Кумборски теснац и Вериге, док је Которски залив, главна ратна лука, имао утврђен појас око Котора, с реновираном цитаделом Св. Ивана и батеријама Муо и Шкаљари. Пропадање поморства условило је емиграцију бокелских морепловаца, која је почела још крајем XVIII века, што је условило да Бока изгуби не само људски потенцијал већ и економску снагу. Бока которска је након завршетка Првог светског рата ушла у састав Краљевине СХС (Југославије), а 1945. године у састав Црне Горе, којој је припадала још у време дукљанске државе (Rastoder i sar., 2006).

3.1.1. Формирање фортификационог система Боке которске

Бока которска обухвата 655 км² претежно кршевитог земљишта. Рељеф Боке настао је речном ерозијом током најмлађе геолошке прошлости, за време дилувијума, када је дном данашњег Бококоторског залива текла река у коју се уливала и вода настала отапањем снега и леда. Након леденог доба издигао се ниво мора, потопљена је долина бокелске реке и тако је настао данашњи залив. Овакав рељеф је последица одговарајућег састава стена и земљишта, у коме преовладавају карбонатне стене и то кречњаци и доломити. Бока которска има благу медитеранску климу са релативно високом средњом годишњом температуром (Кораћ, 1970). Још од најранијег периода, Бока которска је, са своја три

пространа и међусобно повезана залива, представљала стратешки важан географски регион. У каснијим периодима у Херцеговском, Тиватском и Которском заливу изграђен је јединствен систем фортификација. У Херцеговски залив се улази кроз пролаз између рта Оштро, полуострва Превлака и рта Мириште.

У Херцег Новом, на стратешки повољном положају, непосредно изнад утврђеног града, налази се тврђава Шпањола. Нешто даље у Кумбору и на рту Врбањ, између Херцеговског и Тиватског залива, и на острву Страдиоти (Св. Марко) постојала су важна утврђења за контролу прилаза Котору. На месту Вериге, где је залив најужи, још од најранијих периода постојала је тачка улаза у Которски базен. На том месту су Млечани, око цркве Госпе од Анђела, подигли мало утврђење, које је било нарочито важно током периода турске доминације северном обалом Боке. Такође, Вериге су биле истурени фортификациони пункт Пераста, који је, иако окружен са свих страна турском територијом, био пресудан за одбрану пловног пута за Котор. Западно од Пераста, улазећи дубље у залив, налази се Рисан чије је утврђење такође доминирало градом и контролисало прилазне путеве. Нешто даље, у подножју Брда Св. Иван, између реке Скудре и извора Гурдић и мора, налази се Котор, најважнији град и упориште Боке которске. Истурени пункт Котора била је тврђава Тројица. На простору Боке которске, поред већих утврђења, могу се наћи и мањи утврђени пунктови, куле, тврђаве, лазарети, утврђене цркве и палате.

Током своје нестабилне историје, у Боки которској је свака стамбена, али и сакрална грађевина морала да буде саграђена чврсто, са минималним бројем отвора, нарочито у приземљу, са металним решеткама, пушкарницама и др. Током аустроугарске власти, на тадашњем граничном појасу према Књажевини Црној Гори, на подручју Кривошија, Горњег Ораховца, Грбља и Побора, градила су се бројна савремена артиљеријска утврђења. Такође, у овом периоду је и которска тврђава остала у функцији, нарочито њени делови на брду, што се одразило на извесне адаптације, али и на њену бољу очуваност (Lalošević, 2004).

У Боки которској једини утврђени градови, у правом смислу те речи, јесу Котор и Херцег Нови. Њихово читаво градско подручје је окружено континуалним системом фортификација, градским бедемом местимично ојачаним кулама и бастионима, према развоју оружја, ратне вештине и економских могућности. У мањим градовима попут Пераста и Рисна никада нису изграђени градски бедеми, а њихов одбрамбени систем се

заснивао на издвојеном фортификацијском пункту на доминантној локацији, мање или више удаљеној од града и у извесном броју самосталних, мањих одбрамбених грађевина – кула (Lalošević, 2016).

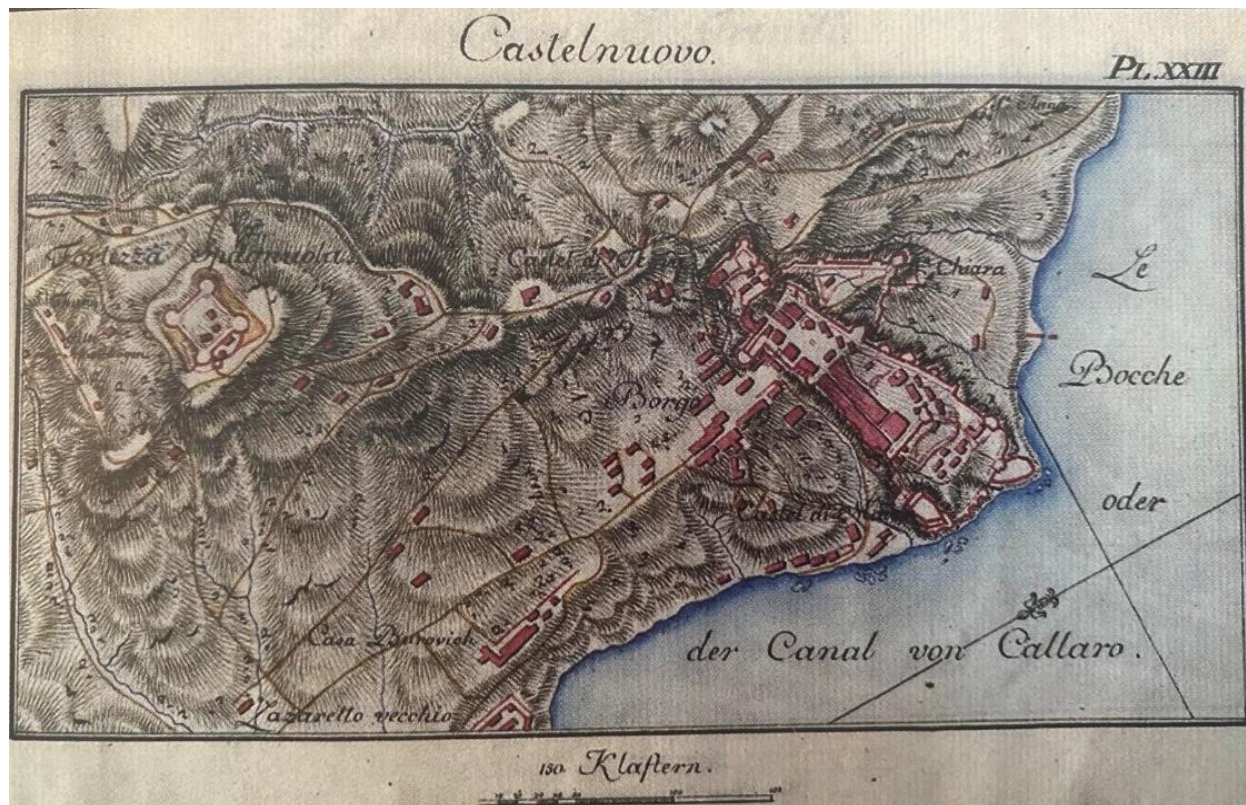
Слика 5: Историјско- типолошка анализа археолошких локалитета Боке Которске.

Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities—Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566.

<https://doi.org/10.3390/su14031566>

На подручју Котора, до сада нису пронађени остаци илирске или римске фортификацијске архитектуре, иако за постојање истих постоје оправдане претпоставке. Један од најстаријих налаза на простору Котора јесте крстионица из VI века у Цркви Св. Марије од Ријеке (Колеђата), направљена од римских сполија којих има и на другим местима у граду. Ово нам донекле даје слику Котора из периода антике и раног средњег века. Површина данашњег града Котора умногоме се поклапа са средњовековним. Которски средњовековни градски бедем се највећим делом простирао данашњом трасом, што потврђују и нотарске књиге которског архива, као најзначајнији компаративни извори тога доба. Касније је готово у целини пресвучен млетачким ескарпама и бастионима, по принципима фортификацијског инжењерства XVI и XVII века.

Најстарије зидине препознају се по градитељском опусу и зидању без ескарпе. Услед старости и релативно лошег терена ови су се зидови често нагињали, те су подупирани контрафорима. Након прихватања млетачке власти, отпочели су велики фортификацијски радови, а Котор је постао управно, војно и поморско средиште и значајно упориште Републике, чији су поседи били збијени уз море и угрожени турским нападима. Изградња Котора се може пратити од XII века, а интензивнија урбанистичка изградња током млетачког периода од краја XIV до краја XVIII века. Током овог периода, Котор се гради по начелима млетачке архитектуре и у том периоду је изграђен велики број објеката војне, стамбене и сакралне архитектуре. Значајнији радови предузети су тек средином, а посебно у другој половини XVIII века. После пада Млетачке Републике, Котором су, уз кратке прекиде, владали Аустријанци. Аустријска војска је по поновном преузимању которске тврђаве поправила неколико положаја, али је и касније кроз цело раздобље своје владавине одржавала систем фортификација одбрамбеног периметра, као и унутрашње прометне везе (Lalošević, 2016a).

Слика 6: Аустроугарски план Херцег Новог из XIX века. Извор: Pavićević, R. R. (2012). *Werk austrougarske tvrđave u Crnoj Gori*. Podgorica: Pobjeda. (стр. 65).

Град Херцег Нови нема античко и рано средњовековно порекло. Основан је у XIV веку као утврђење. Прави урбани развој Херцег Нови доживљава током XIV века, када се мења изглед и функција града. Током овог периода, град су браниле две тврђаве. Једна смештена на стратешки доминантној стрмој хриди над морем, на месту данашње тврђаве Форте Маре, а друга на истакнутом брежуљку дубље у копну, где је данас Канли Кула.

Једна смештена на стратешки доминантној стрмој хриди над морем, на месту данашње тврђаве Форте Маре, а друга на истакнутом брежуљку дубље у копну, где је данас Канли Кула.

Крајем XV века, Турци су освојили Херцег Нови и имали власт у њему до краја XVII века. У том периоду је град, од трговачког пристаништа и занатског центра, постао ратно упориште. Током два века турске доминације у потпуности је дефинисан и формиран фортификацијски систем Херцег Новог, у чијем је саставу било и северно утврђење Шпањола. Крајем XVII века, одмах по заузимању града, Млечани су уложили значајна средства на поправке и градњу градских фортификација, као и магазина, касарни и стамбених зграда. Млечани су дали значајан печат градском урбанизму формирањем тргова, улица, подизањем цркава, палата и стамбених зграда. Веома су биле значајне касарне и други објекти цивилне и војне млетачке власти, међу којима посебно место заузима Палата изванредног провидура, грађена у стилу касног венецијанског барока (Lalošević, 2016a).

Типолошка класификација фортификацијске архитектуре Боке которске, односно утврђивање њених битнијих карактеристика у организационом, обликовном и просторном смислу, може се успоставити на основу релевантних критеријума и параметара од који су свакако најзначајнији:

- шира пространа и одбрамбено-функционална организација, односно степен и начин повезаности градских и других насеља са релевантним утврђењима;
- топографски положај утврђења у односу на градску агломерацију и унутар ње;
- хијерархија утврђења у регионалном, одбрамбеном систему, као и њихових делова унутар једног фортификацијског комплекса;

- степен ограничености насеља одбрамбеним периметром, односно ефикасност заштитног дејства утврђења на оближње агломерације, водене и копнене комуникације и друге утврђене пунктове;
- однос утврђења према пунктовима и подручјима економског развоја (луке, солане, трговишта, пољопривредна газдинства и др.);
- начин и степен повезаности одбрамбене са другим функцијама релевантног ансамбла или објекта;
- међусобни положај фортификационих пунктова (Lalošević, 2016b).

На основу критеријума, фортификацијска архитектура Боке которске у периоду од XV до XVIII века, типолошки се може поделити на:

1. утврђене градове;
2. градове штићене издвојеним утврђењима;
3. предстраже градских утврђења;
4. издвојене фортификацијске пунктове;
5. утврђене објекте и ансамбле (Lalošević, 2016b).

Како би се потврдиле постављене хипотезе, систематизацијом резултата истраживања, а затим и генерализацијом изнели закључци, примењена метода вишеструке анализе примера подазумевала је постављање истих критеријума анализе за све градове обалног подручја, односно за све локалитете одабраних карактеристичних примера фортификацијске архитектуре.

Додатно, други критеријум анализе одабраних карактеристичних примера фортификацијске архитектуре везан је за аутентичност и очуваност интегритета, што је у директној вези са интегралном заштитом градитељског наслеђа и културног предела, па је ово довело до дефинисања критеријума везаних за конзерваторске и еколошке аспекте кроз два нивоа анализе: анализу тренутног стања одабраних локалитета и анализу потенцијала ових локалитета за пренамену и адаптивну употребу са аспекта адаптације на климатске промене.

У оквиру четвртог поглавља доктората дат је приказ урбанистичке диспозиције ових карактеристичних примера фортификацијске архитектуре, које су анализиране са

становишта три критеријума који су дефинисани у оквиру научне методологије рада: конзерваторског, еколошког и критеријума инфраструктурне опремљености локалитета. Методом експертске опсервације на терену, анализирано је тренутно стање локалитета, док је методом генерализације дата анализа потенцијала за пренамену и поновну употребу објеката а на основу претходно урађене визуелне, непосредне експертске опсервације одабраних примера фортификацијске архитектуре.

С тим у вези, у оквиру овог поглавља, у наставку истраживања, дат је преглед историјског развоја и економско политичких прилика градова обалног подручја који су чинили део јединственог фортификацијског система Боке которске, затим кратак осврт на претходна истраживања, заштиту и валоризацију локалитета као и урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа (за све анализирани градове појединачно у оквиру потпоглавља 3.1.1.2, 3.1.1.3, 3.1.2, 3.1.3 и 3.1.4). На овај начин, идентификован је и први критеријум сличности (историјски период развоја) на основу кога су одабрани локалитети за даљу анализу.

3.1.1.1. Најстарији утврђени град данашње Боке которске – Рисан

Историјски развој и економско политичке прилике - Антички Рхизон

Град Рисан је смештен у унутрашњем делу Бококоторског залива. Окружен високим планинама, одувек је представљао стратешки добро место за развој насеља. Овоме су погодвали и обиље слатке воде, као и погодност места за пристајање бродова. У писаним изворима Рисан се, као илирски град, помиње веома рано. Антички, грчки, као и римски писци, помињу Рисан као веома битан град по коме цео залив носи име Рисански залив (*Sinus Risonicus*) (Kovačević, 2018).

Римски писац Плиније Старији град Рисан помиње као *Rhizinuim* (*oppida civium Romanorum*), такође Птоломеј помиње Рисан и Рисански залив, а на Појтинговој табли град се помиње као *Resinium*, док га нешто касније равенски географ помиње под именом *Rucinium*. Рисан је у римском периоду, као град, играо видну улогу. Добивши рано градска права, он се и надаље развијао у форми типичног римског града приморске области, са свакако јачим дедуцираним страним италским елементом, поред домородачког илирског

становништва, које је у њему играло важну улогу. Економски несумњиво значајан, Рисан је имао везе и са другим градовима у залеђу и широм познатог античког света (Гарашанин и Гарашанин, 1967в).

Бројни натписи, као и остаци многих грађевина из античког периода, говоре о важности Рисна (Мијовић и Ковачевић, 1975).

Антички Рисан се састојао из два дела и то: утврђења – акрополе, које се налазило на Градини и подграђа – цивилног насеља, које је углавном обухватало североисточни део Царина, протежући се до Шпиље, а било је заштићено моћним зидовима. Прецизан опсег града се не може са сигурношћу утврдити, иако је очигледно да је у римском периоду он обухватао много шири простор (Гарашанин и Гарашанин, 1967б).

У касноантичком и средњовековном периоду, Рисан је делио судбину осталих приморских градова Боке которске. Касније Константин Порфирогенит Рисан убраја у насељене травунијске градове, а поп Дукљанин Рисан сматра жупом. Међутим, Рисан као град у средњовековном периоду није имао ону важност као што је имао у античком периоду. У XV веку Рисан се помиње као град Херцега Стјепана, а помиње се и његово заузимање од стране Турака пред крај истог века (Ковачевић, 1975). Такође, и у каснијем периоду Рисан је делио исту судбину као и Херцег Нови, у коме су се смењивале владавине Турака, Млечана, а нешто касније и Аустријанаца, да би после Првог светског рата ушао у састав Црне Горе. У току Другог светског рата, Рисан је био под окупацијом Италије и Немачке, да би га коначно 21. новембра 1944. године ослободили партизани (Rastoder i sar., 2006).

Претходна истраживања, заштита и валоризација локалитета

Град Рисан спада у најбогатији, али истовремено и најмање истражен локалитет градитељског наслеђа у Црној Гори, иако је интересовање за овај локалитет почело веома рано. Прва истраживања почела су у XIX веку, а један од првих истраживача који је истраживао у Рисну био је сер Артур Еванс (Sir Arthur Evans). Он је написао неколико расправа о резултатима истраживања са локалитета Царине. Следећи истраживач био је Ричли (Richly), који у својим истраживањима говори о налазима са Царина. У времену између два светска рата, права организована истраживања у Рисну водио је Душан Вуксан,

тадашњи директор Државног музеја. Он је у јужном делу града открио темеље пет просторија римске виле урбане, у којој су подови три собе били покривени мозаицима са геометријским и вегетабилним орнаментима, док се у четвртој, у средини мреже вегетабилних мотива, налазио округли медаљон са приказом грчког божанства сна Хипноса у лику уснулог дечака склопљених крила. Комплекс виле ограђен је по римском принципу, а просторије су поређане око квадратног унутрашњег дворишта – атријума. После Другог светског рата, 1950. године, ископавања на Царинама изводили су ученици Уметничке школе из Херцег Новог. Том приликом су нађени остаци веће сакралне грађевине – храма, велики мермерни блокови и делови архитектонске пластике са грађевина, који су сада изложени на простору виле са мозаицима. Године 1968. екипа Републичког завода за заштиту поменика културе, вршила је ископавање на северном сектору Царина. Тада су откривени остаци великих неидентификованих грађевина, остаци једног бунара – извора, фрагменти мермерних статуа, као и мноштво уломака керамике.

У истраживањима пронађених остатака у Рисну, могу се утврдити три фазе градње, које су припадале разним периодима градских насеља. Најстарија би била *предурбана фаза*, и њој је припадало илирско станиште на рисанској Градини, које је било подређено добро промишљеним условима одбране. Због тога је узвишење изнад заравни на морској обали са стрмим странама било право место за прављење утврђења. Утврђење је имало два одбрамбена прстена. Налази керамике са археолошких истраживања потврђују да је ту текао живот у илирском, а затим и у илирско-грчком периоду. Градина је имала континуитет развоја у свим историјским раздобљима управо због доброг стратешког положаја. У подножју Градине, где је било античко пристаниште, уз саму речицу Шпицу формирано је подграђе које је попримило изглед утврђеног града. Следећа етапа је прелазна и назива се *протоурбана фаза*. У том раздобљу насеље је стекло неке особине насеља – центра и друге основне предуслове за израстање у праву урбану формацију. Овој фази би у Рисну одговарао хеленистички изглед града, који је условљен директно хеленистичким утицајем. Диспозиција Градине постаје „акропољ”, на коме је, према неким претпоставкама, могао бити и храм посвећен илирском божанству Медауру.

Слика 7: Историјско-типолошка анализа археолошких локалитета Рисна.
 Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566.
<https://doi.org/10.3390/su14031566>,

На равном терену уз морску обалу и речицу Шпилу настаје трговачки део полиса, са свим карактеристичним садржајима.

После катастрофалног земљотреса 1979. године, након обнове настрадалог подручја, наишло се на много индикативног материјала приликом земљаних радова. Нарочито су вредни налази урне са натписима и богатим прилозима у виду стаклених флашица—балзамарија и лакримарија. Готово све је задржано у приватном власништву. Регионални завод за заштиту споменика културе из Котора, вршио је заштитна археолошка ископавања на локалитету Царине у две кампање: 1988. и 1989. године. Локација је прилагођена захтевима за изградњу спортских терена. Том приликом су откривени остаци стамбене архитектуре већег објекта са великим бројем керамичких уломака разних посуда, углавном јужноиталског типа Гнатија (Gnathia) керамике. Такође, пронађени су остаци великих

кратера, питоса, амфора са поклопцима који носе ознаке произвођача, затим малих посуда са танким осликаним зидовима, тањира типа тера сигилата (Terra Sigillata), као и нумизматички материјала – углавном новац илирског краља Балајоша. Од 2000. године врше се систематска археолошка ископавања Рисна која имају међународни карактер, а обављају се у сарадњи са Регионалним заводом за заштиту Европе „Нове” из Варшаве (Kovačević, 2018).

Током археолошке кампање 2006. године, откривена је и јужна градска капија, у коју се улазило са речице, као и унутрашње лице бедема. На та градска врата улазило се кроз широку, каменом поплочану улицу. Са западне стране се одвајао крак побочне улице, која је са обе стране имала објекте – вероватно део трговачког кварта града, јер се налазио у близини могућег пристаништа бродова у кориту Шпиле. Бројни налази керамичких поклопаца за амфоре, декорисаних разним симболима и именима произвођача и трговаца вина и уља, говоре у прилог овој констатацији.

Трећа фаза развоја јесте период кад пред собом већ имамо град са свим развијеним у функцијама: управно-политичким, организацијским, економским и социјалним, што се све одражава у новом квалитету материјалне реализације и организације насеља. Ова етапа се назива *урбана фаза*. Њој би припадао изглед Рисна у време римске владавине и доминације.

3.1.1.2. Утврђени град Котор

Историјски развој и економско политичке прилике Котора

Котор се у античким изворима помиње релативно рано. Иако још увек не постоје јасна научна истраживања којима би се потврдила тачна позиција града, претпоставља се да данашњи Котор одговара античком Акрувијуму (Acruvium). У писаним изворима, Акрувијум се први пут помиње на крају старе и почетку нове ере, а помиње га антички римски историчар Тит Ливије (Titus Livius) у својој историји. Не може се са сигурношћу тврдити да ли је Акрувијум као град био „стар” или је подигнут доцније, најкасније до времена када га помиње Тит Ливије. Нешто касније Плиније Старији помиње Акрувијум као *Oppida Civium Romanorum*. Век касније, Акрувијум помиње Птоломеј у својој *Географији*. Према археолошким истраживањима из 1956. године, у јужном подграђу

Котора, на локалитету Шурањ, на коме је пронађена једна илирско-римска некропола, као и на основу осталих материјалних налаза из околине Котора, оправдана је претпоставка да је територија античког Акрувијума била готово иста колико и каснијег Котора. Место између два снажна водена тока реке Шкудре на северу и врела Гурдић на југу, између мора и природног утврђења брда Св. Иван, одсеченог дубоким природним усеком од планинског масива Ловћена, одликовало се изврсним погодностима одбране, што је свакако одредило даљи историјски и урбани развитак Котора (Мијовић, 1975).

Данашњи Котор се као Декадарон или Декадорон спомиње код равенског географа у IX веку нове ере, када је припадао Византији. Константин VII Порфирогенит је наводио да су 841. године Котор опустошили Сарацени, а да га је крајем X века спалио цар Самуило. Котор је у другој половини XI века, за време владавине Војислављевића, ушао у састав Дукље. Од шездесетих година XII века, Котор почиње да наступа у спољно-политичким односима сасвим самостално, али га крајем истог века освајају Немањићи који владају њиме до 1370. године (Ковачевић, 1975).

Котор је током владавине Немањића (1185–1371) био главна лука Рашке. Након српске владавине (1371. године), Котор су безуспешно покушали да врате у своје границе зетски господари Балшићи. Котор се од 1371. до 1384. године налазио под угарском влашћу, затим до 1391. године под владавином босанског краља Твртка II, а у периоду 1391–1420. године, Котор је био самостална комуна. Међутим, 1420. године Котор се споразумно прикључио Млетачкој републици и остао под њеном влашћу до 1797. године. После пада Млетачке републике 1797. године, Бока которска је припала Хабзбуршкој монархији. Прва владавина Аустрије у Боки трајала је до 1806. године, затим су уследиле краткотрајне владавине Руса (1806–1807) и Француза (1807–1813). Французи се 1813. године под притиском црногорско-бокељске војске повлаче из Боке, након чега долази до изгласавања уједињења Црне Горе и Боке. Међутим, велике силе су на Бечком конгресу одлучиле да Бока припадне Аустрији, која је и преузела управу над њом 1814. године. Бока је под аустријском управом остала све до 1918. године.

Након завршетка Првог светског рата, Бока которска је ушла у састав Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије, а после Другог светског рата (1945. године) у састав СР Црне Горе, у склопу Социјалистичке федеративне републике

Југославије (Rastoder i sar., 2006). Од 1991. године назив Црне Горе промењен је у Република Црна Гора, која као независна држава функционише од 2006. године.

Претходна истраживања, заштита и валоризација локалитета

Изузетан квалитет градитељства старих градова и ансамбала, бројних палата и цркава, као и вредности археолошких локалитета на приобалном простору Которско-Рисанског залива, били су основ да средњовековни градови Стари град Котор и Пераст, већ 1948. године буду заштићени као историјске целине, а многи појединачни објекти, капетанске палате и цркве, добију статус споменика културе, односно културног добра. Природно и културно-историјско подручје Котора је због изузетних природних и културних вредности 26. октобра 1979. године уписано на Листу светске баштине UNESCO-а. Управо је добијање међународног статуса допринело томе да се интегритет и аутентичност културних добара, и поред људских девастација и природних катастрофа, у већем делу сачува до данашњих дана.

Прва испитивања Боке которске урађена су 50-их година XX века. Од 1955. до 1956. године вршена су археолошка ископавања базилике и манастира у Сурању, у предграђу Котора. Такође, у наредним годинама су настављена спорадична истраживања и рекогносцирање терена у Боки. Од 1965. године, Археолошки институт је у сарадњи са Поморским музејом из Котора наставио археолошка истраживања. Сва ова археолошка истраживања су подразумевала обилазак локалитета и сондажна ископавања појединих значајнијих споменика и локалитета у Боки которској, док се само у ретким случајевима ишло на ископавање споменика у целини. Овакав начин рада се објашњавао жељом да се археолошки испита што већи број налазишта, како би се стекао општи утисак у читавом подручју (Паровић-Пешикан, 1979).

У Котору осим спорадичних сондажних археолошких истраживања, није било већих кампања до 1979. године и снажног земљотреса који је погодио Црну Гору. Углавном су то била сондажна истраживања и рекогносцирање терена спроведена средином и другом половином XX века (Lalošević, 2016b).

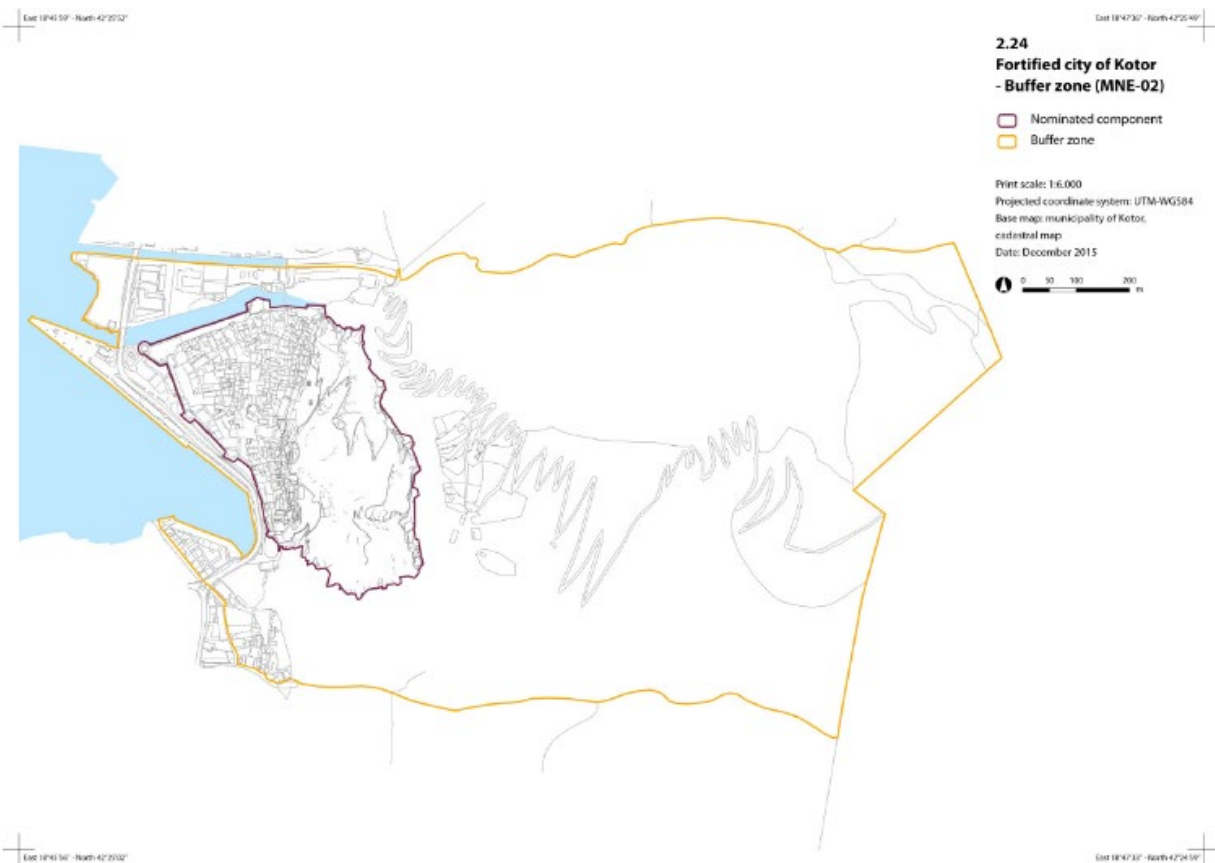
После разорног земљотреса 1979. године, за више објеката у которском старом граду урађени су пројекти за вршење конзерваторско-рестаураторских радова организованих током 80-их година XX века. Након земљотреса је урађена конструктивна санација више објеката, а тада су такође урађена и сондажна археолошка истраживања на више локација. После израде планске и пројектне документације, вршене су инфраструктурне интервенције. У процесу обнове прво су санирани објекти који су имали јавне намене, затим верски, а мањим делом стамбени. Ова прва фаза обнове је трајала 10 година, након чега је отпочео процес враћања живота граду. Градитељско наслеђе старог града Котора је у највећој мери санирано и реконструисано у складу са израђеном и одобреном планском и пројектном документацијом током 90-их година XX века, када је град добио обележје градског центра.

У Котору из илирског периода нема сачуване архитектуре. Из римског периода, у Котору и околини налази се неколико археолошких налазишта са остацима римске архитектуре. Данас позната најстарија, археолошки евидентирана грађевина у Котору је ранохришћанска базилика која потиче из VI века, а пронађена је испод Цркве Марије Колеђате. Такође, данас је познато да је у IX веку постојала црква, а да је од 1166. године отпочела градња катедрале Св. Трипуна. Интензивнија урбанистичка изградња Котора може се пратити од XII века. Целину градских бедема чине: зидови око града, зидови изнад града, зидови око брда и тврђава Свети Иван, на врху истоименог брда. Иако се не може тачно утврдити старост бедема, претпоставља се да су изградњу започели Римљани или Византинци, а да су бедеми у средњем веку добили данашњи изглед. Бедеми су грађени и дограђивани од IX до XIX века.

Из доба романике, у Котору је очувано неколико цркава и то Црква Св. Луке (1195. године), Црква Св. Марије Колеђате (1221. године), као и већи број кућа. Од готичких грађевина издваја се низ палата као што су палата Драго (XV век), затим остаци преуређених палата Бућа (XIV век) и Бизанти (XIV век), као и бројни остаци архитектуре: портали, трифоре, бифоре и други рељефни украси. У нешто каснијем, барокном стилу, грађене су многобројне цркве и палате као што су палата Пима (XVII век), Грубоња (XVIII век), Гргурина (XVIII век). Которски градски торањ, са Стубом срама испред њега, потиче с почетка XVIII века.

У которском лапидаријуму могу се видети многобројни камени уломци античких, средњовековних, готичких и ренесансних грађевина. Стари град Котор представља јединствену целину средњовековних улица и тргова са примерима градитељства романике, готике и ренесансе, преко монументалних палата XVII и XVIII века до грађанске утилитаристичке архитектуре XIX века.

Такође, посебно значајно место заузима пет романичких цркава, као и јединствен фортификацијски систем који заокружује урбано језгро града (Група аутора, 2004д).

Графикон 9: Графички приказ: Котор. Извод из мапе УНЕСКО-вих заштићених одбрамбених градова венецијанског Система из 16-17 века.

Извор: https://whc.unesco.org/en/list/1533/multiple=1&unique_number=2162, приступљено: 10.4.2021.

LEGENDA:

TIPOLOGIJA ARHEOLOŠKIH LOKALITETA BOKE KOTORSKE

Praistorija:

- 2 Pečina Spilja Perast (materijalni ostaci)

Ilirski period:

Gomile - mogile:

- 4 Rekognosciranjem je registrovano i nekoliko gradina, po dvije gradine Krvosijama i jedna u Risnu

Antika, Grčka i Rim:

- 3 Kotor stari grad Akruvijum (Bigova)

- 4 Kotor Škaljari (antička građevina i groblje), Koledata i sv. Tripun (ostaci ranohrišćanskih sakralnih objekata u temeljima)

Prčanj (kod crkve sv. Tome), Dobrota (antički grob)

- 8 Grbalj lokaliteti Vranovići Pjaca (ostaci pravougaone zgrade sa mozaikom), Traste Bigova (ostaci antičke zidine) Krimovica (ostaci crkve)

Rani srednji vijek:

- 1 Kotor stari grad (ostaci starijih građevina)

- 2 Prčanj crkva sv. Tome (ostaci hrišćanske sakralne građevine)

Grbalj Crkva sv. Stevana u Vranovicima (ostaci hrišćanske sakralne građevine)

Muo crkva sv. Pavla (ostaci hrišćanske sakralne građevine)

— Granica opštine

— Granica naselja: Perast

— Granica naselja: Risan

— Granica naselja: Dobrota, Vranovići, Bigova, Krimovica

— Granica naselja: Muo, Prčanj

Слика 8: Приказ историјско-типолошке поделе археолошких локалитета на територији данашњег Котора. Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 9: Приказ историјско-типолошке поделе археолошких локалитета на територији Пераста и општине Тиват.

Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Котора и Рисна

На подручју Котора налази се 386 непокретних културних добара, од чега су градитељске целине: Стари град Котор, Пераст, урбано језгро Рисна и 5 археолошких локалитета (остаци античке виле са мозаицима у Рисну, Царине, подморје између Рта стрпачког и Рта Мурове, комплекс самостана Св. Фрањо са средњовековним гробљем и праисторијски цртежи – Липци). Унутар ових градитељских целина постоје и појединачно заштићени објекти.

Слика 10: Приказ урбанистичке диспозиције карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа на простору данашњег Котора, са приказом заштићених природних подручја на територији општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-a.

Како би се испитала оправданост потребе за даљом валоризацијом фортификационог архитектуре на територији данашњег Котора, а на тај начин проверила и хипотеза да је типологија фортификационог градитељског наслеђа и његова морфолошка поставка дефинисана у односу на микроклиматске и природне услове локације, први ниво

вишеструке анализе примера радио се кроз критеријуме сличности, дефинисане на основу добијених истраживања урбане генезе од античког периода до пада Аустроугарског царства. Ово је уједно потврдило да је адаптација на климатске промене могући одговор за заштиту и савремену ревитализацију градитељског наслеђа.

3.1.1.3. Утврђени град Херцег Нови

Историјски развој и економско политичке прилике Херцег Новог

Херцег Нови је у пролеће 1382. године основао краљ Твртко којем је било потребно ново привредно средиште на јадранској обали. Убрзо потом почели су градитељски радови на утврђењу близу речице Суторине, код улаза у Боку которску. Ова тврђава није била најважнији објекат, већ је служила томе да штити трг који је краљ Твртко основао. Због спорова са Дубровником град се споро развијао, да би му, нешто више од пола века касније, Херцег Стефан удахнуо нови живот. Све до турског освајања, ова територија је била у саставу босанске државе или области босанских феудалних господара. У том периоду је ова, привредно неактивна обала, увелико изменила карактер подизањем и успоном града Новог (Ћирковић, 1970а).

До сада нису урађена детаљна научна истраживања која би потврдила да постоје остаци неког римског утврђења у Херцег Новом али ни у његовој широј околини, иако се знаци једне римске станице могу наслутити по растојању крака пута од Цавтата (Епидеурис) у правцу Боке которске. Интересантно је поменути да неки материјални налази у градитељским слојевима указују на могућност једне фазе града која је претходила Твртковој градитељској кампањи. Херцеговски бедем са кулама, карактеришу вишеслојност и необичан тип кула (Мијовић, 1975).

На простору данашње Црне Горе, већину насеља која су се налазила на познатим старим путевима, њиховим раскрсницама или исходиштима, заузели су Турци током друге половине XV века. Тако је и Херцег Нови 1482. године пао под турску власт. Турци су Херцег Нови држали више од два века (1482–1687). У том периоду се Херцег Нови брзо развијао као градско насеље, са привредним и културним објектима, а нарочито као

фортификацијски комплекс. Како је Херцег Нови смештен на улазу у Боку которску, представљао је сталну претњу Котору и осталим млетачким поседима у Боки. Млечани су више пута покушали да га отму од Турака, а за њега су се бориле и друге поморске силе (Васић, 1975). Флота шпанског адмирала Андреа Дорије (Andrea Doria) изненада је стигла под Херцег Нови у јуну 1538. године. Сутрадан су Турци предали град Шпанцима, који су ту оставили посаду од 6000 људи. Уочивши значај утврђења које доминира градом на највишој коти, Шпанци су одмах започели поправку бедема и тог утврђења. Међу локалним становништвом ово утврђење је добило име Шпањола, иако се у највећем броју докумената оно назива Горњи град. Само девет месеци касније, у јулу 1539. године, турски адмирал Хајредин Барбароса (Hayreddin Barbaros) је са огромном флотом, после дуге и тешке борбе, освојио град (Gruпа аутора, 2000).

Према сведочењу путописца Евлије Челебије (Evliya Çelebi), који је Херцег Нови посетио 1664. године, град је био свратиште, уточиште и спремиште страних гусара, као и транзитно место за трговину робљем (Çelebi, 1967).

Земљотрес који 1667. године посебно погодио Дубровник, у великој мери је разарио и Херцег Нови. Исте године су Турци почели обнову града, међутим осећао се све већи притисак Млетачке Републике и њених савезника да се Херцег Нови врати у хришћанске руке. Након 30 дана жестоких борби, 30. септембра 1687. године, након два века турске владавине, град отимају Млечани на челу са војсковођом Јеронимом Корнером и одмах почињу реконструкцију порушених утврђења (Gрупа аутора, 2000). Такође, и пре него је предузет сложени напад више савезничких војски на Турке у Херцег Новом 1687. године, било је и других покушаја освајања (Rotković, 2011a).

Млечани владају градом све до пропасти Млетачке Републике 1797. године и од тада долази до честих промена управе у Херцег Новом. Аустријанци су владали градом до 1806. године, а Херцег Нови је у то доба, од првобитне трговачке функције, преузео улогу стратегијске одбране улаза у Боку которску. Након тога, до 1807. године власт преузимају Руси, а потом Французи. Дана 14. октобра 1813. године, Бокелји и Црногорци, с мора потпомогнути Енглезима, заузимају Херцег Нови и држе га све до 6. јуна 1814. године када га је заузела аустријска војска. До 1918. године град је био под Аустроугарском управом. Затим, долази

до уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину, односно нешто касније у Југославију. Након капитулације Краљевине Југославије 1941. године, у град су окупирали Италијани, а затим и Немци. Херцег Нови је ослобођен 28. октобра 1944. године од стране партизана и тај датум се данас слави као Дан ослобођења града и празник града (Grupa autora, 2000).

Претходна истраживања, заштита и валоризација локалитета

Током 50-их и 60-их година XX века вршена су спорадична и сондажна археолошка ископавања у Боки которској. После ових ископавања у следећих неколико година вршена су повремена мања рекогносцирања и прикупљања случајних налаза на појединим локалитетима већином у околини Херцег Новог и на северној обали Боке которске (Паровић-Пешикан, 1979). Током ових истраживања откривен је и евидентиран велики број налазишта од праисторије до средњег века (Мађар, 1969; Мијушковић, 1969; Пушић, 1969).

После земљотреса 1979. године, урађена је студија заштите градитељског наслеђа, а потом и урбанистички пројекат за обнову Старог града. У организацији су учествовали Завод за пројектовање и урбанизам из Херцег Новог и општински Завод за заштиту споменика културе из Котора (Вученовић, 1988). У процесу обнове прво су санирани објекти који су имали јавне намене, чиме је задржан карактер градског центра. Градско ткиво Старог града је у највећој мери санирано током 90-их година XX века (Grupa Autora, 2004v).

Заштитна и сондажна археолошка истраживања Канли куле извршена су у периоду 1965–1966. године када је санирана и адаптирана у летњу позорницу, чиме је донекле нарушена њена аутентичност (Grupa Autora, 2004b). Такође, тврђава Форта Маре је санирана и адаптирана за потребе летње позорнице (Grupa Autora, 2004g). Планирано је успостављање комуникација на делу зидина, али до реализације никада није дошло (Grupa Autora, 2004a).

У оквиру пројекта *Креативна Црна Гора – економска валоризација и креативне индустрије* (УНДП), урађена је пројектна документација за реконструкцију и ревитализацију тврђаве Шпањола у 2021. години, којој су претходила и сондажна археолошка истраживања. Нажалост због недостатка финансијских средства за овакву капиталну инвестицију, радови на ревитализацији овог вредног културног добра још увек нису почели.

TIPOLOGIJA ARHEOLOŠKIH LOKALITETA BOKE KOTORSKE

- Ilirski period:**
Gomile - mogile od kamena
- 1 - Rejon hercegnovskog zaleđa sa selima (Sutorina, Podi, Kamen, Mojdež, Mokrine, Kruševice i Vrbanj), registrovano je 40 gomila i 2 gradine
 - 2 - Primorski Rejon hercegnovska rivijera sa selima (Kuti, Žiljebi, Repaje, Bakoči, Bunovići, Bjelske Kruševice, Morinj i Risan), konstatovano 22 gomile
 - 3 - Rekognosciranjem je registrovano i nekoliko gradina, po dvije gradine u Luštica i po jedna u Vrbanju i Kruševicama
- Antika, Grčka i Rim:**
- 1 Sutorina, Herceg Novi stari grad (ostaci kod Mezalune), Straišće na rtu Ograda u uvali Mirište (višeslojni arheološki lokalitet - gradine)
 - 2 Bijela lokaliteti Grabe (ostaci ranohrišćanske bazilike) i Rake (nekropola), crkva sv. Petra (ostaci ranohrišćanske bazilike)
 - 7 Luštica Rose i Žanjic (ostaci ranohrišćanske bazilike)
- Rani srednji vijek:**
- 7 Bijela crkva sv. Petra (ostaci hrišćanske sakralne građevine)
 - 8 Kuti crkva sv. Tome (ostaci hrišćanske sakralne građevine)
 - 9 Herceg Novi Susstjepan oko današnje crkve sv. Stjepana (ostaci hrišćanske sakralne građevine)
- Granica opštine
— Granica naselja: Bijela, Luštica Rose, Žanjic
— Granica naselja: Kruševice, Mojdež, Podi, Kuti, Morinj

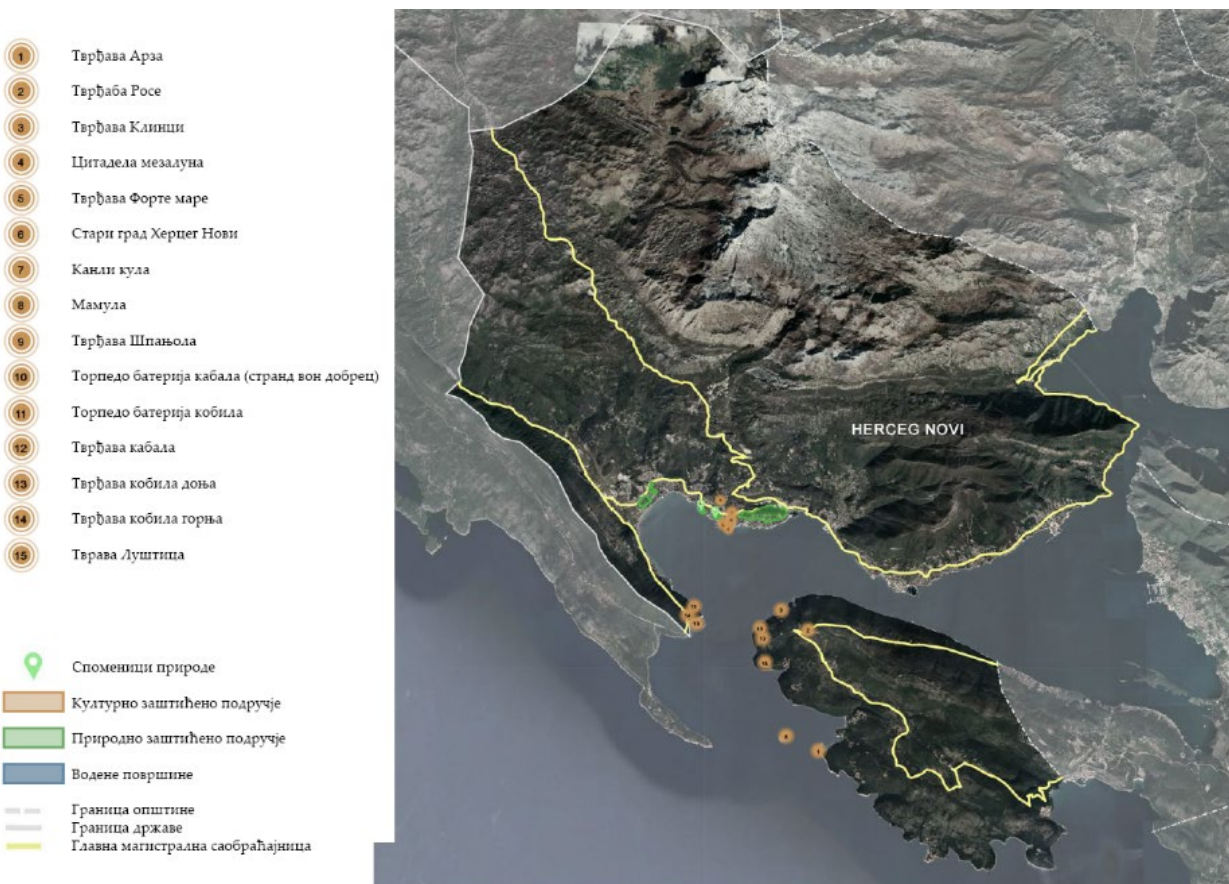
Слика 11: Приказ типологије археолошких локалитета на територији данашњег Херцег Новог. Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities—Boka Bay Case Study. Sustainability, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Након земљотреса 1979. године, унутар језгра Старог града вршена су сондажна археолошка истраживања на горњем Тргу Херцега Стјепана (Белависта) и на доњем Тргу Мића Павловића, које је спроводио Завичајни музеј Херцег Нови. Током две хиљадитих година вршена су мања археолошка истраживања, али о њима не постоје публиковани подаци и информације, као ни теренска документација (Група Аутора, 2004d).

Урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа Херцег Новог

Град Херцег Нови је имао снажан систем утврђења, који се састојао из две међусобно повезане целине, доњег – Старог и горњег – Новог града. Унутар зидина оба града постојали су бројни објекти за потребе војске и грађана, од стамбених зграда, магазина и складишта за храну, муницију и цистерни за воду, па до затворских просторија. Обимнији радови на

утврђењима Херцег Новог извођени су крајем XV и почетком XVI века, а у њима је учествовало више хиљада људи. После ратних разарања град су обнављали прво Шпанци, а затим Турци. Шпанци су утврдили град шанчевима и тајним подземним путем повезали Доњи са Горњим градом. Тврђаву Шпањолу коју су Шпанци подигли (1538–1539), Турци су проширили и појачали 1548. године (Васић, 1975). Порушили су раније утврђење и подигли тврђаву данашње величине и облика. О грађењу постоји натпис на арапском језику, који је узидан изнад улаза у Тврђаву. Утврђење је квадратне основе са четири истурена кружна бастиона на угловима. Главни улаз је додатно обезбеђен спољашњим зидом тзв. предстражом *avancatom*. Са јужне стране према мору, касније је дограђен још један појас фортификација. Утврђење је било у функцији до почетка XX века, а у Другом светском рату је служило као затвор. Тврђава Шпањола једна је од најбоље очуваних старијих утврђења у Боки которској (Група аутора, 2004).

Слика 12: Приказ одабраних локалитете фортификацијске архитектуре на теритотији данашњег Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Из богате историје града, у доњем или Старом граду, налазе се значајније грађевине: Канли кула, Сат кула, Кула Св. Јеронима, Форта Маре и Цитадела (Mezzaluna), на којима се могу видети остаци култура које су се мешале на овом простору и које су оставиле своје аутентичне печате у археолошким слојевима (Ilijanić, 2009; Lalošević, 2016b).

За вишеструку анализу примера фортификационог градитељског наслеђа на територији данашњег Херцег Новог, одабрано је укупно 15 примера. Сви примери су изабрани по сличности, јер су историјски везани за аустроугарски период. Одабрани примери фортификација распоређени су на мору, обали, копну и залеђу, на различитим удаљеностима од градског центра и различитим нивоом инфраструктурне опремљености или урбане мобилности и саобраћајне доступности. Стога ће ово бити део критеријума различитости за даљу анализу, са циљем разумевања заштите и савремене валоризације са аспекта адаптације на климатске промене.

Критеријуми анализе одабарних примера у Херцег Новом и добијени резултати кроз потврду постављене прве хипотезе, представљени су у четвтом поглављу докторске дисертације.

3.1.1.4. Утврђени град Будва

Историјски развој и економско политичке прилике

Људска насеља на овом простору сежу у далеку прошлост. Све до краја I века пре нове ере Будва је била илиро-грчко насеље. Још код античких писаца могу се наћи први помени Будве као илирског града. Већ у V веку пре нове ере помиње је Софокле. Такође о постојању Будве сведочи и текст Скилакса, који је назива Bouthoe и наводи да подручје од Rhizona ка југу насељавају Енхелеји. Нешто касније, Стефан Византинац преноси вест Филона из Библоса, који говори о оснивању Будве и краљу Кадму и његовој жени Хармонији. У римском периоду Будву (Butuarum Oppidum Civium Romanorum) помиње римски историчар Плиније Старији. Будва је означена и на Појтингеровој табли, а помиње је и Птоломеј (Pirović, 2013).

Легенда о постанку Будве говори о легендарном тебанском краљу Кадму и његовој супрузи Хармонији који су на воловским кочијама дошли на простор, на коме се данас налази Будва, и основали град. У том периоду простор су насељавала илирска племена (Енхелејци). Постоје бројне легенде и антички писани извори који говоре о доласку Кадма и Хармоније у пределе у којима су живела илирска племена, и о оснивању древног града Будве. Поред бројних помена Будве у античким писаним изворима и легендама, ниједан од писаца не наводи тачно време њеног оснивања. Такође, нико се од каснијих истраживача није посебно бавио настанком Будве. У новијим писаним изворима може се наићи на неке назнаке када се то могло десити иако је временски оквир, у који поједини писци смештају раздобље настанка првобитне Будве, веома велики. Тај оквир се креће од IX па чак до XIV века старе ере (Мијовић, 1975).

Илирски град Будва помиње се веома рано код античких писаца. Као емпориум, Будва је несумњиво у свом етничком саставу морала да покаже симбиозу грчког и илирског елемента. На ту симбиозу недвосмислено указује и карактер археолошких налаза. Да је овај град задржао и касније, у римско доба, онда када је постао *Oppida Civium Romanorum*, па и касније, потврђују имена на римским натписима из Будве. Претпоставља се да положај будванског насеља ишао у два правца, а то су античко насеље на полуострву, на коме се данас налази стари град и јужне обронке брежуљка Спаса, где су нађени остаци архитектуре. Много више података има о будванској некрополи, који нам пружају јаснију слику о карактеру становништва, а донекле и о дуготрајности живота у њему. Археолошки налази из Будве указују на сразмерно дуг живот и непрекидни културни континуитет током целог периода антике. Истраживања су показала да је становништво било мешовито, тако да се поред аутохтоних јављају и грчки елементи. У римском периоду Будва је била *Oppida Civium Romanorum*, а процес романизације текао је слично као и у Рисну. Резултати досадашњих истраживања у Будви, пружају само могућност приближне оцене значаја и трајања римског насеља и његовог етничког састава, док се о самом граду и његовом урбанизму засад уопште не може говорити (Ковачевић, 19676).

Будва је као и остали антички градови на данашњем црногорском приморју била опасана киклопским бедемима. Његове се размере, у потпуности поклапају са онима из средњег века (Мијовић, 1975). Међутим, на основу анализе остатака урбане архитектуре, закључено је да

је првобитна илирска, односно хеленистичка Будва, захватала само јужни део каменитог полуострва, на коме се, касније, ширећи се према западу, развијала и римска и средњовековна, па и данашња Будва. На крајњој јужној тачки полуострва, на високо доминантној стени, по угледу на грчке хеленистичке градове, налазила се градска тврђава – аркопола, у средњем веку позната као Кастел Св. Марије, а данас као Цитадела. Даљом анализом бројних и разноврсних налаза из будванских некропола, потврђује се закључак да је Будва у време римске доминације, посебно током I и II века нове ере, представљала значајно економско, културно и административно средиште јужног дела римске провинције Далмације. Такође, током периода византијске доминације, а судећи према остацима простране тробродне базилике са очуваним фрагментима подног мозаика, Будва је била значајан град. Свакако најдрагоценије податке о животу хеленистичке и римске Будве пружиле су њене некрополе. Истраживања су показала да је у основи реч о две некрополе: старијој – хеленистичкој, на којој се сахрањивање вршило од IV па до краја I века пре нове ере, и млађој – римској, која је била у употреби од I па до краја IV века нове ере. Свакако криза у римском царству током III века осећала се и у Будви, која тада доживљава осетан пад. Међутим, у византијском периоду почиње опоравак Будве, што је свакако било условљено успоном и доминацијом хришћанства (Marković, 2013).

У X веку, Константин VII Порфирогенит помиње град Будву и то у склопу арабљанских пустошења која су 866. године задесила данашњу црногорску обалу. Град Будва је, у раном средњем веку, у Јустинијаново време, била веома важно место области и снажан епископски центар са високим степеном културног развоја и економске моћи, што је подигло на ниво црквеног средишта области, са урбаним језгром и јаком фортификацијом. О овом периоду сведоче остаци велике тробродне палеовизантијске базилике са трансептом, богатим мермерним рељефима и подним мозаиком, смештене у северозападном делу утврђеног града. Међутим, у науци је и даље непознаница шта се дешавало са Будвом током периода великих сеоба народа и коначног насељавања Словена. Према досадашњим истраживањима будванске базилике, али и на основу материјалних налаза из будванских некропола, оправдано се може тврдити да је Будва настављала да живи све до арапског напада 866. године и да није имала превелики прекид живота који је деурбанизовао место. Према археолошким показатељима, град Будва је од најстаријег времена имао веома добре поморске комуникације, што је условило и добро развијену трговину (Zagarčanin, 2013).

Између 1184. и 1186. године, Будва је потпала под власт Немањића, који су је држали до средине XIV века, када прелази под власт Балшића. Од 1392. до 1396. године Будвом је владао Радич Црнојевић, а од 1396. до 1398. године, Сандаљ Хранић, коме је Будву отео Ђурађ Стратимировић, после чије смрти је заузимају Млечани. Године 1403. Млечани Будву уступају Балши III који је држи са малим прекидом до 1419. године, јер је тада поново заузимају Млечани. До 1442. године, када је дефинитивно потпала под власт Венеције, једно време Будву је држао деспот Ђурађ Бранковић, који јој је 1440. године потврдио привилегије. У ово време у кастелу старога града Будве столовао је митрополит зетски и вршио је дужност кастелана будванског (Ковачевић, 1975). Од 1442. године, Млечани су владали Будвом, све до пада Републике 1797. године. Током XVI и XVIII века Будва је била поприште сталних сукоба турских и млетачких војски. Затим, 1667. године Будву погађа јак и разоран земљотрес који је порушио град. После земљотреса, млетачка управа је одмах санирала и обновила град. Касније, од 1797. до 1806. године Будва се налазила под аустријском окупацијом. Од 1806. до 1807. године њоме влада руско-црногорска управа, да би се између 1807. и 1813. године нашла под француском окупацијом, а онда поново под аустријском, под којом остаје све до 1918. године, када улази у састав Краљевине Југославије. Током Другог светског рата, град је био под окупацијом Немачке и Италије, а ослобођен је 22. новембра 1944. године (Група аутора, 2014).

Претходна истраживања, заштита и валоризација локалитета

Град Будва један је од старијих градова на простору који данас улази у састав Црне Горе. Подручје општине Будва, са површином од 122 км², обухвата средишњи део данашњег црногорског приморја (Mrvaljević, 2013).

Давне 1936. године, приликом копања темеља за стари хотел *Авала*, откривени су драгоцени предмети за упознавање културне историје града Будве. Касније, током педесетих година XX века, вршена су мања ревизиона археолошка истраживања. Међутим, после великог, разорног, земљотреса који је погодио Црну Гору 1979. године, вршена су нешто обимнија и систематична истраживања. Током тих истраживања озбиљнија пажња посвећена је простору на коме се налази Стари град и античкој некрополи изван бедема. У том периоду

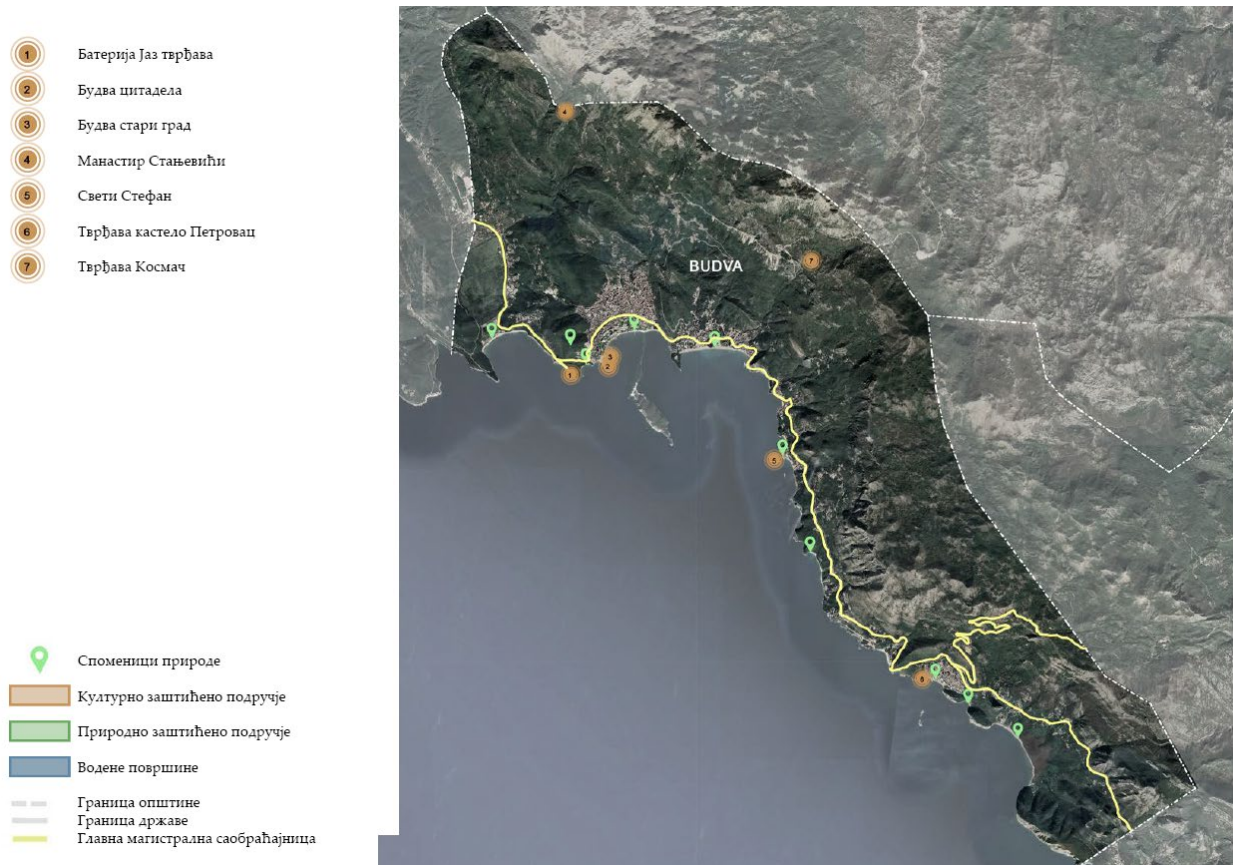
археолози су радили у скоро немогућим условима, јер су били временски ограничени због зидања хотела *Авала*. Нешто касније, осамдесетих година XX века, Црногорска Академија наука и уметности – Одељење друштвених наука – комисија за археологију, спровела је обимно рекогносцирање целе територије Црне Горе ради израде археолошке карте. Том приликом на простору општине Будва констатовано је више од 70 локалитета од праисторије до касног средњег века (Jelušič, 2013).

Урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа Будве

Хронологија и развој града може се пратити низом гравира, археолошким фрагментима и писаним изворима. Тек од успостављања Млетачке управе 1442. године, може се поузданије говорити о урбанизму, организацији града, типу градње, материјалима итд. У томе је велики допринос дао будвански статут из 1350. године. Током млетачке владавине успостављена је форма града која је очувана до данас, а то су фортификацијски бедеми који су заокружили заринуто полуострво у море са доминантним кастијом Св. Марије, данас Цитаделом. Почетак формирања пристаништа наслућује се у XVIII веку, да би данашњу форму пристаниште добило половином XIX века у време аустроугарске управе. Град Будва је главну саобраћајну комуникацију имао морем, а та „марина култура” била је доминантна у занатском животу града, трговини, као и кратким и дугим пловидбама.

Од XVII и XVIII века профана архитектура почиње да се зида каменом, док су пре тога куће углавном биле дрвене. Прво познато снимање плана града Будве забележено је 1838. године, када је аустроугарска управа извршила катастарско премеравање војних територија. У то време се формира пристаниште са северне стране, гради лукобран и прилазни гат, па касније други гат Шкољера и прдубљује лука. Испред градских зидина са северне стране изградила се болница. Из тог плана може се видети сасвим друга урбана структура града од данашње. Међутим, између два светска рата, појавом туризма, почиње радикална промена средњовековне урбане матрице рушењем и уношењем великих физичких структура и у хоризонталном и вертикалном габариту, па долази до битне промене силуете града. Град Будва 1952. године проглашен је за споменик културе. После разорног земљотреса 1979.

године, обнова старог града рађена је од 1982. до 1987. године. Утврђење Цитадела налази се на највишем и најјужнијем делу Старог града Будве, чији су источни, јужни и западни зидови уједно и јужни бедеми Старог града. Све грађевине и цркве са стамбеним делом града, чиниле су једну урбану целину. Та целина је морфолошки доследна античкој форми у делу фортификација и форума града (Grupa autora, 2014).

Слика 13: Приказ одабраних локалитета фортификацијске архитектуре на територији данашње Будве. Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

3.1.3. Утврђени град Стари Бар

Историјски развој и економско политичке прилике Бара

Археолошки налази су потврдили да су на простору Бара још у периоду праисторије живели људи. Такође, на овом простору живот се у континуитету наставио до данашњих дана. Оправдане су индиције да је на овом пределу било насеље у илирском, грчко-илирском, као и римском и византијском периоду (Bošković, 1962). На основу археолошких налаза са подручја данашњег града Бара и околине, може се поуздано тврдити да су прва људска насеља на овом простору настала још у периоду праисторије. Оно што је условило да се баш на овом простору населе људи и оснују прва насеља су свакако близина мора и плодне равнице као и веома добре дефанзивне тачке у залеђу. У нешто каснијем периоду илирска племена су градила утврде – градине у техници сувозида, која су нађена на више узвишења која окружују барско поље. Даљом анализом археолошких остатака прикупљених рекогносцирањем пространог окружења, маркирано је неколико принципијалних градских утврђења, која до сада нису систематски истражена, али су у довољној мери испитана да би се могао извући што јаснији закључак о генералној дефанзивној концепцији области. Систем њиховог одбрамбеног склопа конципиран је на тај начин да у исто време контролишу улазне трговачке саобраћајнице, али и да буду рефугијуми оближњим мањим или већим селима, у случају опасности. Остаци ових градина могу се видети на брду Волуица (врх од Гробовља), на брду Горак, на месту Лисице, праисторијска градина на Нехају (где је данас средњовековно утврђење), на врху брда Петилево и наравно, на месту данашњег Старог града Бара где је највероватније егзистирала централна градина реона, јер су њене дефанзивне особине и веома добра прегледност омогућавале да контролише велики део Барског поља. Такође, постоји и низ других, мањих илирских утврда, дефанзивних грађевина које су такође штитиле мање засеоке који су се налазили по ободу барског поља. Такве су градине у Доњим Подима (на врху Спиле), Чок – код Цркве Св. Марка и Градац – изнад Зубаца. У овом делу је свакако важно поменути и карактеристична фунерална обележја у виду гомила камења – тумула која се могу наћи у околини Бара, али ова обележја нису довољно истражена и проучена. (Zagarčanin, 2006).

Значај који је имао град Бар у прошлости условио је и постојање већег броја различитих грађевина у његовој ближој и даљој околини. Међу овим објектима има профаних и утилитарних грађевина, тврђава, мостова, млинова, стамбених зграда и верских објеката. Верски објекти су углавном у облику мањих цркава и капела, међу којима доминира велики комплекс манастира Богородице Ратачке. У најстаријем делу града веће палате и зграде јавног и друштвеног карактера биле су, како се наводи у литератури, концентрисане у његовом централном делу, непосредно поред трга пред црквицом Св. Петра и на потезу ка Цркви Св. Ђорђа. Оне су, међутим, до те мере порушене да им је намену немогуће тачније одредити. Претпоставља се да се међу њима налазила првобитна палата општине и најстарија кнежевска палата (Bošković, 1962).

Према досадашњим истраживањима, може се закључити да је на подручју Бара и околине у периоду VI–VIII века пре нове ере, постојало мање насеље са емпоријом где се трговало са грчком цивилизацијом. У каснијим периодима, после римских освајања Илирика и успостављања римске доминације, након пораза Илирске државе 168. године пре нове ере, долази до мешања ове две културе и формирања новонастале илирско-романске културе. Овај процес је више захватио јужне крајеве данашње Црне Горе, а самим тим и град Бар са његовом околином. Археолошким истраживањима на ширем подручју данашње црногорске обале доказало се да су илирски приморски градови, од римског освајања у наредна два века потпуно „романизовани” и да су доживели велике урбанистичке експанзије. Међутим, и овом периоду, као и претходним, недостају конкретни трагови насеља поред мора, па се интензитет живота у периоду од I века пре нове ере до IV века нове ере мора реконструисати највише на основу покретног археолошког материјала и неких, данас за науку изгубљених трагова архитектуре. Простор ужег и ширег окружења око барског поља има доста доказа који сведоче о развијеном животу у доба римског царства. Осим подводних археолошких налаза античког периода, на неколико места констатовани су остаци мањих римских насеља и некропола (Zagarčanin, 2006).

Процес романизације илирског становништва, после илирско-римских ратова, ишао је устаљеном динамиком. Антички извори пружају више информација о другим приморским градовима као што су Улцињ, Будва, Рисан, али о Бару, до сада, није пронађено много

писаних извора, иако је на његовом подручју откривен велики број материјалних налаза из римског периода (Zagarčanin, 2008).

У писаним изворима Бар се рано помиње. Претпоставља се да га Прокопије у VI веку помиње као обновљени римски кастел (Воšković, 1962).

У X веку Бар се помиње у једном списку драчких суфрагана (Ковачевић, 1975). Међутим, оно што је сигурно је, да је већ у периоду X–XI века, када је и утврђен, Бар одиграо пресудну историјску улогу у дукљанској држави. У X веку, у делу *О управљању царством* Константина VII Порфирогенита, град Бар се помиње као један од граничних градова тј. као кастел у склавинији Дукљи. Град Бар је 910–911. године, заједно с Улцињем и другим градовима Дукље, освојио македонски цар Самуило, да би у устанку 935. године био на кратко ослобођен. Војислав је након три године заточеништва побегао и опет ослободио своју земљу. Из тога периода Бар је ушао у историју по великој бици 1042. године и пораза византинске војске. Византијци су са надмоћнијим снагама кренули на Дукљу, али их је као и војске Рашке, Босне и Хума, Војислав најпре поразио у Црмници, а затим и сасвим уништио у једном теснацу између Лисиња и мора. Након ове битке, Рашка и Хум су признали врховну власт Зете. Тако је Зета постала самостална и најснажнија јужнословенска држава све до поновног јачања Рашке крајем XII века. Нешто касније, Војиславов син Михаило се прогласио краљем и затражио је од папе заставу (*vexillum*) којом се потврђивало краљевство. То достојанство му је (*regni honor*) папа Гргур VII доделио 1087. године (Мијовић, 1974).

Михајлов син Бодин је успео да барску епископију уздигне на ранг архиепископије 1089. године. Међутим, од 1166. до 1183. године Баром су владали Византинци (Ковачевић, 1975).

Под сталним притисцима Византије, али и унутрашњим сукобима, ослабљену Зету је 1183. године освојио велики жупан Стефан Немања. Током владавине Немањића, град Бар је, као и остали градови Зете, доживео својеврстан процват који се односио углавном на трговину и занатство. Немањићи су владали до 1360. године, када су Будву, Бар, Улцињ и територијом која данас улази у састав северне Албаније, ослободили чланови зетске феудалне породице Балшић. Међутим, појавом Турака код Скадра почела је двовековна борба између њих и Млетачке Републике око поделе зетске државе. У овом периоду Бар је често прелазио из руке у руку страних и домаћих управљача. Од 1405. до 1412. године држе

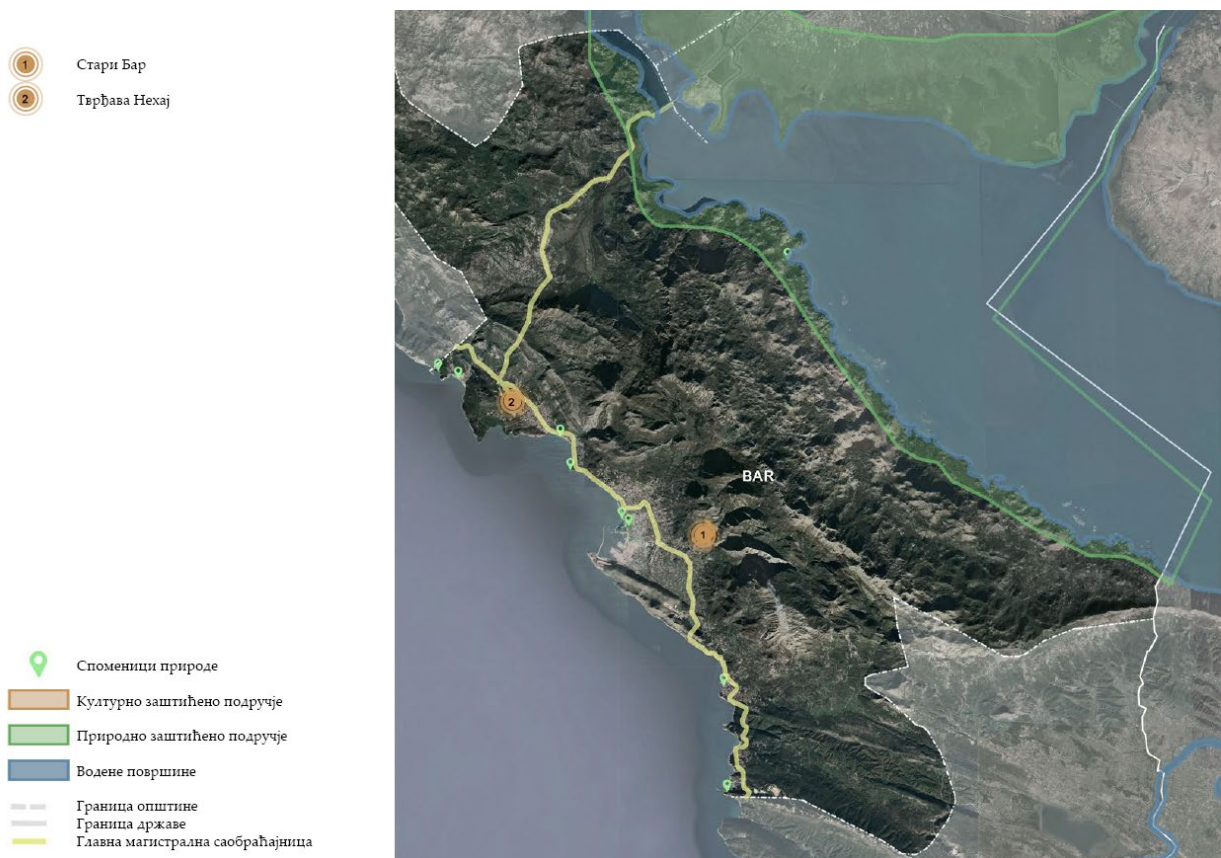
га Млечани, од 1412. до 1421. када је умро последњи Балшић, у власти је зетског господара. После смрти Балше III, који није имао наследнике, Бар је поново пао у руке Млечанима. Међутим, 1423. године је Балшин ујак, деспот Стефан Лазаревић, остварио право на наследство и намесништво над Баром и Зетом и ово право поверио свом сестрићу Ђурђу Бранковићу. По Ђурђевој одласку у Србију, 1427. године, када је постао деспот, Баром су управљале деспотове војводе, али се он 1442. године нашао под херцеговачко-босанским господарем херцегом Стјепаном Вукчићем, сродником Балшића. Међутим, 1443. године, опет су га заузели Млечани, затим 1571. године Турци, а 1878. коначно га ослобађају Црногорци и враћају у своју државу након дуге окупације (Мијовић, 1974).

Претходна истраживања, заштита и валоризација локалитета

Стари град Бар је културно добро прве категорије и налази се на површини од око 4,5 ха са остацима 238 нумерисаних објеката. Прва истраживања старог Бара вежу се за опис једне скулптуре који је дао француски научник Луис Хиасинт Хекард (Louis Huasinthe Hecquard), док је боравио у Бару средином XIX века. Нешто касније, после турско-црногорског рата, када је и Стари Бар био оштећен, руски научник Павле Ровински (Павел Аполонович Ровински) потврдио је податке о којима је говорио Хекард, када је и сам обилазио ове просторе и писао о њима. Раздобље између 1881. и 1945. године било је неповољно за очување Старог Бара. Напуштени град је у том периоду служио као отворени каменолом за локалне становнике који су односили камену грађу и користили је за своје потребе. Међутим, прва систематска истраживања отпочела су 50-их година XX века и настављана су у неколико наврата у наредном периоду. Истраживања је спроводио Археолошки институт из Београда, а радове је водио професор Ђурђе Бошковић.

Земљотрес из 1979. године је додатно погоршао већ лоше стање Старог Бара. Програм санације и ревитализације културно-историјских споменика на подручју општине Бар урађен је 80-их година XX века.

Тада је израђена планска и пројектна документација, као и програми истраживања, заштите и презентације градског језгра. Током прве и друге фазе радова истражени су, конзервирани и презентовани најзначајнији објекти горњег дела града. Такође, у Старом Бару се од 2002. године реализује пројекат инфраструктуре града (напојна електро мрежа, водовод и канализација) на траси од главне капије до катедрале Св. Ђорђа, чиме је показано интересовање за обнову и успостављање функција појединих објеката, а у складу са програмима њихове намене.

Слика 14: Приказ карактеристичних примера фортификацијске архитектуре у Бару.
Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Такође, у подграђу Старог Бара након обнове од земљотреса из 1979. године, стамбене зграде су трансформисане и изгубиле су своја изворна архитектонска решења услед неадекватне санације и нестручно извођених радова, као и непоштовања законске регулативе која се односи за заштићене урбане целине.

Урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа Бара

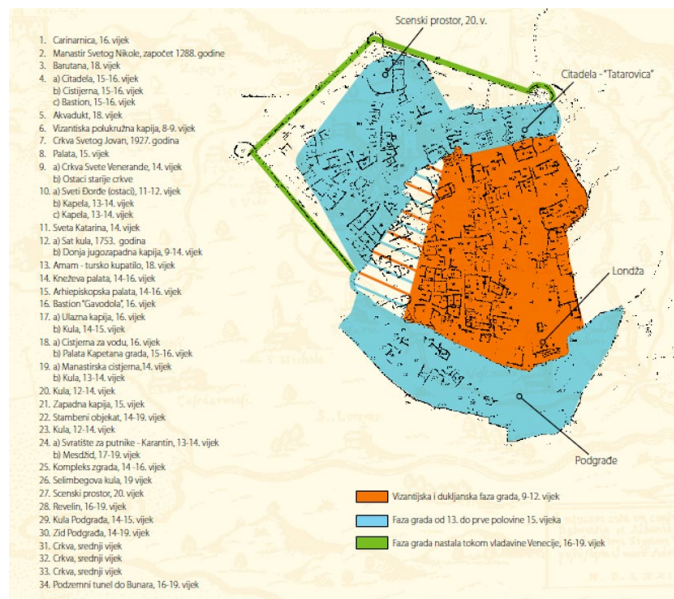
Улцињ и Бар са околним насељима с југоисточне стране, подељени су од Црмнице и Крајине са северозападне стране венцем високих планина Румије, Сутормана и Созине. Својом богатом природом, заједно са плодним пољима, обалом мора и језера, чине јединствену географску област. Приморје Улциња се у целини пружа динарски и захвата простор између морске обале и планинских гребена. Улцињском подручју припадају залив Валданос, Улцињски заливи и затон Милена, од којег се до ушћа Бојане у море протеже равна и отворена обала – Веља плажа, дуга више од 14 км. Према обали без острва, отвара се, насупрот јужној Италији, широка пучина Јадранског мора, која се, нешто јужније, преко Отрантских врата спаја са Средоземним морем. Улцињско приморје је најстарија формација у динарском систему, од којег се по саставу и правцу знатно разликује, иако му припада. Сви заливи и затони, заједно са дугом улцињском пешчаном обалом, благо прелазе у поља и долине, оивичене и међусобно раздвојене брдским гребенима и брежуљцима. Поља Барско, Мрковско, Горанско, Улцињско и Анамалско допиру до 10 м надморске висине, а сва су настала абразијом мора и ерозијом стена. Између њих се уздижу попречне и уздужне долине и стеновите обале до 100м надморске висине. Наредну висинску зону чине приморски и континентални гребени састављени од кретацејских и еоценских кречњака, од којих је највиши Можура (620 м надморске висине). Изнад ове зоне развија се планински венац, који чине Созина, Суторман, Румија и Лисињ. Због вертикалног пада са планинских висова, водени токови су направили дубока корита река и потока. Са стрмих падина и увала обрушава се река Међуријеч која извире испод Румије, а улива се у Шаско језеро, док су две краће речице Братица и Брдела своје воде, урањале на прилазу у Улцињу. За разлику од њих, река Бојана је сасвим низијска и на читавој дужини, од око 40 км, пловна река. Клима Улциња и Бара углавном је приморско-суптропска. Зиме су разлике знатније између нижих приморских и виших копнених зона када дувају северозападни и источни ветрови, а лети северозападни и западни (Мијовић, 1974).

Стеновити терен на коме се налази стари град Бар, нагнут је од североистока према југозападу. Са истока и југа му је немогуће прићи због скоро вертикалних стена. Источно, испод стена, тече речица Бунара, а западно, поред града је поток Бокли. У близини, на нешто

вишој коти терена, као и на нижој поред речице Бунаре, постоји жива вода, која је била један од значајних фактора да се град развије баш на овом месту.

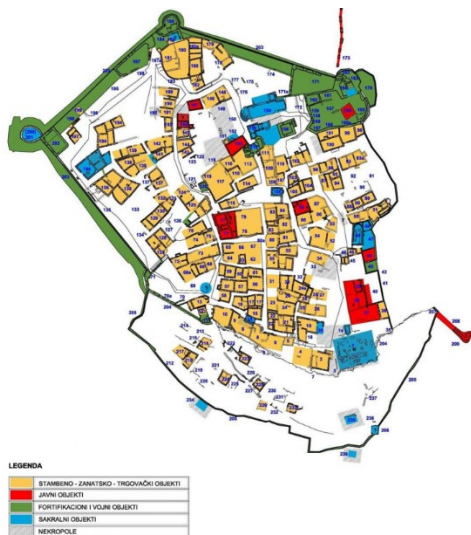
Захваљујући преданом вишегодишњем ангажовању археолога мр Младена Загарчанина, током протеклих 20 година у Старом Бару спроведено је више археолошко-истраживачких кампања, санационих и конзерваторско-рестаураторских радова.

Град Бар је у средњем веку имао градску аутономију. Статут града Бара није сачуван, али се на основу одредби које су ушле у друге списе и из других извора могла добити слика друштвених односа у њему. Иако је био седиште архиепископије, у граду су власти у XII веку имали кнез (comes), старешине (seniores) и народ (populus), а у XIV веку Велико веће – из којег је народ био искључен, док је крајем истог века основано Мало веће и управа града је сасвим прешла у руке аристократије. Касније, средином XV века, основана су два велика већа – народно и аристократско. Почетком XVI века млетачке власти су укинуле народно Велико веће, што је изазвало побуну која је од 1507. до 1512. године попримила размере грађанског рата. Рат се завршио победом народа Бара који је поново успоставио своје Велико веће. Међутим, крајем истог века 1571. године, Бар је пао под турску окупацију и народ више није имао никаква права (Мијовић, 1974).

Слика 15: Приказ урбане генезе Старог града.
Извор: ПУП Бара, 2008.

У старом граду Бару постоји неколико тргова, који немају исти карактер. Међутим, сви они су сталном изградњом и преиначавањем околних грађевина, а на крају и њиховим рушењем, изгубили свој првобитни облик. Сви су неправилни, органски изникли из структуре уличне мреже, на чије су формирање реципрочно и сами утицали. Међутим, стамбени блокови у граду су били изграђени са међусобно густо збијеним зградама. У њиховом обликовању могла се пратити извесна разлика између оних који су се налазили у најстаријем, првобитном делу града, и оних у подграђима. У најстаријем делу града, изграђени блокови нису покривали нарочито велике површине. Зграде су постављене ширим фронтом према улици, плитке су, без или са врло малим двориштем. Отвори отуда углавном гледају према улици. Ивични блокови припијени су у већини случајева уз сам спољни градски зид.

Временом, услед пораста броја становника и све веће потребе за изградњом нових стамбених зграда, новоизграђеним објектима не само што се разбија правилност самих блокова, већ се заграђују или преграђују читаве улице (Bošković, 1962).

Слика 16: Приказ намене објеката у утврђеном Старом граду.
Извор: ПУП Бара, 2008.

Током турске окупације (1369–1571) нагло је прекинут даљи развој Бара. Турци су Бар препустили пропадању. У назадовању и запуштању највише су страдали монументални црквени и јавни споменици, а град се постепено селио у подграђе. Једна од најинтересантнијих тековина овог времена била је барска чаршија, која је у новим преправкама изгубила своје оријенталне специфичности (Mijović, 1974). У млађем северозападном подграђу, стамбени блокови су формиран да не допиру до самих зидова. Сами објекти постављени су ужим фронтом према улици, тако да су зграде развијене својом дубином унутар блокова, који су на тај начин постали већи. Јужно подграђе било је још слабије изграђено. Услед прилично јаког пада терена у њему чврсто оформљених блокова

изгледа да није било. Поједине зграде на оваквом терену имале су и мања дворишта (Bošković, 1962).

Судар цивилизација и њихов утицај најбоље се може осетити у старом Бару. Овај својеврсни испреплетани културни утицај стопио се у нов израз садржина и форму урбаних инсула, па и читавог града. На свакој кући се може видети како су изгледили са ренесансним конзолама око прозора и турским оцима неразлучиво срасли у целовит облик. Град Бар одликују међустилови: романо-готика и готичко-ренесансна симбиоза са византинизмима средњих и касних епоха. У њему се укрштају арабеска и ренесансна волута, сараценски и готички преломљен лук, турска калдрма и приморски плочник, кубета црква и минарет џамија (Mijović, 1974).

Стамбена архитектура у старом Бару била је веома разнолика. У њему се могу наћи остаци објеката који су у распону од малих једноодајних до врло великих и разуђених. Зграде су обично имале спрат, па и више спратова. У приземљу је била коноба у коју се улазило са нивоа улице. За горње спратове је постојао посебан улаз са степеништем. Ове просторије на спратовима служиле су за живот преко дана, спавање, обедовање и спремање хране (Ковачевић, 1975).

Вишеструка анализа примера је у оквиру четвртог поглавља доктората рађена кроз приказ постојећег стања, а затим и кроз потенцијал за будућу ревалоризацију са аспекта адаптације на климатске промене.

3.1.4. Утврђени град Улцињ

*Историјски развој и економско политичке прилике - антички *Olcinium**

Улцињ, један од најстаријих градова на јадранској обали, уздигнут на хридима изнад отвореног мора, окренут је према Отранту. У старом граду Улцињу могу се осетити вековна мешања различитих култура. Оно што је условило да овај простор буде насељен је свакако повољан географски положај и блага клима, као и близина мора која обилује ресурсима. Најстарији налази нађени на простору који данас обухвата општина Улцињ сежу још у праисторију и илирски период (Мијовић, 1975)

Геополитички положај Улциња је у прошлости за друштвено-политичке формације био већи од значаја који се том положају града данас придаје. У данашњој Црној Гори погранична област на којој се налази град Улцињ није увек била периферна и њена политичка и културно-историјска улога је била значајнија у прошлости. У доба феудализма, Улцињ је неколико пута био престони град. Такође, још од најранијег периода, дуж реке Бојане су, као и преко ње, ишли путеви који су спајали басен Скадарског језера и морску обалу, а преко Бара, северозападно залеђе са југоисточним. Током своје дуге историје, Улцињ је био добро повезан са осталим битнијим центрима и областима, а на трасама тих путева се могу наћи трагови бројних цивилизација – од праисторије до данашњих дана.

Антички писани извори веома рано помињу *Olcinium*. Плиније Старији у својој књизи *Naturalis historiae* доноси податак о називу Улцињ (*Olcinium*), и говори о томе да се *Olcinium* најпре звао *Colchinium* по оснивачима Колхиђанима. Такође, о досељавању Колхиђана у илирске области говори Аполоније Рођанин (*Apollonius Rhodius*) у свом спеву *Аргонаутика* из III века пре нове ере, што значи да се Плиније могао послужити подацима овог песника. *Olcinium* се помиње у чувеном античком делу о пловидби *Периплус* Псеудо-Скилакса, у коме се описује пловидба јужним Јадраном, а као веза се помињу хидромини, тј. луке у којима су бродови пристајали. Антички *Olcinium* до данашњих дана није потпуно откривен, већ само један његов део – зид и бедем на северној страни града. Улцињски грчко-илирски бедем вероватно датира из истог времена као и Будва и Метеон, у којима су пронађени предмети материјалне културе из V века пре нове ере. *Olcinium* је због свог стратешког положаја, имао веома важну улогу у илирској држави.

На основу бројних итинерара зна се да је поред *Olciniuma* пролазио важан римски пут који је од Епидаурума обалом избијао на Скодру. Из овог периода у Улцињу су нађени бројни архитектонски остаци. Такође, по материјалним налазима може се закључити да се у *Olciniumu* хришћанство појавило кад и у осталим градовима данашњег црногорског приморја (Бошковић, Мијовић и Ковачевић, 1981).

Резултати археолошких истраживања показују да је Улцињ у IV веку пре нове ере био утврђен бедемом од масивних камених блокова и са унутрашње и са спољашње стране. Иако су археолошки и топографски подаци о развоју градова на територији данашње Црне Горе оскудни, ипак се могу претпоставити њихове битне карактеристике. У њима су

заступљене обе варијанте грчког урбанистичког искуства: милетска (Rhizon и Butua) и пергамска (Olcinium и Meteon). Техника зидања олцинијумског бедема употребљавана је у Грчкој између V и II века пре нове ере, што посредно датира и бедеме Meteona, Rhizona као и Olciniuma (Мијовић, 1975).

Мало је познато како је живот у граду изгледао у римском периоду. Поред података који се могу наћи код римских писаца, где се град помиње као Olcinium и као Oppida Civium Romanorum, може се претпоставити да је и овде процес романизације текао на сличан начин као у Рисну и Будви (Гарашанин и Гарашанин, 1967в). Положај античког Olciniuma археолошки треба тражити на подручју улцињског града и у његовој непосредној околини. У каснијим турбулентним временима, Улцињ је више пута освајан и у ратовима рушен. Током Јустинијанове реконквисте, град Улцињ је поново обновљен и проширен. У архивским документима се помињу улцињски хришћански сакрални објекти. Најчешће се помиње катедрална Црква Св. Богородице (1251. године) и Црква Св. Јована Улцињског (вероватно Јована Владимира, 1290. године), Св. Фрање (1394. године), Св. Доминика и Сигурата (1394. године), Св. Михаила (1406. године) и Св. Петра (1423. године).

Такође постоји и велики број остатака цркава који нису истражени.

Без имало сумње, Улцињ је имао веома важну политичку улогу док је у њему столовала краљица Јелена, управљајући Зетом (1282–1309), а затим је у њему као намесник Зете живео Јеленин унук Стефан од 1309. до 1313. године. Током своје владавине краљица Јелена је обновила и саградила значајан број хришћанских сакралних објеката међу којима је и зетски манастир Срђа и Вакха на Бојани као и порушени град Свач. Политичка важност Улциња почела је да расте под влашћу Балшића, који су са Млечанима и Турцима водили упорне и дуге ратове. Ове борбе су исцрпљивале Улцињ и друге зетске градове, слабиле њихову улогу. Тако је у борби за опстанак Ђурађ Стратимовић Балшић тражио помоћ, па се 1391. године обратио и папи Бонафицију обећавајући му Улцињ и све зетске градове ако од његове породице не буде имао ко да га наследи. Међутим, када је 1393. године султан Бајазит заробио Ђурђа, није га пустио док му није предао Скадар. Ђурађу је тада остао само Улцињ, због чега га Дубровчани називали „господарем” само овог града. Такође, наследнику Ђурађа Стратимировића, Балши III, Улцињ је био престони град. Међутим, грађани Улциња су се све више удаљавали од новог господара, који се у политици ослањао

на свог ујака деспота Стефана Лазаревића. Ослонац су тражили у Млетачкој републици којој су уступили свој град 1405. године. Балша III је град повратио 1412. године, али је за своје седиште изабрао Бар. За Балшино име се везује градња велике куле у горњем делу улцињског града, што сведочи о његовој одлучности да брани преостале и поврати изгубљене поседе. У тој борби се служио многим начинима сложене дипломатске и војне стратегије и тактике, али без много успеха. Умро је 1421. године, а пошто није имао мушке деце Зету је оставио у наслеђе ујаку деспоту Стефану Лазаревићу. Међутим, Улцињ су, као и друге зетске градове, заузели Млечани који су њиме владали све до 1571. године када су га предали Турцима. Улцињ (Долцино) током владавине Млечана доживљава многе преображаје. Град је утврђен за време ратне кризе и борбе и попримао је облик и тип утврђења какве је Млетачка република градила у свим својим поседима на обалама Јонског и Јадранског мора.

Највећа пажња је била усмерена на градске бедеме, бастione и равелине којима су замењиване старе куле. Често се помињу поправке градских врата и палата господара које носе називе кнеза и капетана, односно истовремено врше цивилну и војну власт. Осим у борбама, улцињска тврђава је страдала и у неколико земљотреса (од XIV до XVIII века). Поновни преображај Улцињ (Ulqin) је доживео је током турске владавине када је град уређиван у духу оријенталног планирања. Турци у Улцињу нису саградили ниједну нову џамију, већ су једну од постојећих цркава претворили у џамију. Такође, куће су, без много измена, прилагодили начину живота нових господара. Постепена трансформација градских структура објашњава се спорим порастом броја становника исламске вероисповести. Из турских извора знамо да су се цркве претварале у џамије током XVII и XVIII века. Улцињ је имао више малих, махалских џамија, међутим, само се у путопису Евлије Челебије помиње једна „царска” џамија у улцињској тврђави. Улцињску горњоградску цркву је у џамију претворио хација Халил Скура 1693. године. У XVIII веку подигнута је висока Сахат-кула изнад „нове вароши”.

После Кандијског рата 1571. године, војна делатност на Средоземљу је почела да поприма другачије одлике, а једна од њих су и диверзије гусара на мору.

Током турске владавине, Улцињ је имао водовод и канализацију, а у чаршији су се развијали оријентални занати и трговина. Велики промет роба одвијао се у градској луци на Пристану.

С појавом бродова на пару, потпуно пропада улцињско бродарство. Улцињ је црногорској држави враћен након Берлинског конгреса 1880. године. Иако није срушен као Бар, услед дуге опсаде је оронуо, па се из њега иселио већи део становништва. Поновно насељавање доживео је с оживљавањем туристичке привреде која га је, у урбанистичком погледу, веома деградирала. Утврђени улцињски град остао је кроз читаву његову историју неосвојив иако је био рушен у ратовима и земљотресима, па изнова грађен на истим основама. Својим два и по миленијума дугим постојањем сведочи о једном истрајном историјском путу (Бошковић, Мијовић и Ковачевић, 1981).

Претходна истраживања, заштита и валоризација

Град Улцињ је један од слабо истражених градова у данашњој Црној Гори.

Од 1953. до 1958. године, у организацији Археолошког института, а у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика СР Црне Горе, почиње се са систематским истраживањима целокупног улцињског споменичког комплекса. Током овог истраживања објављен је и заокружен, обиман захват архитектонско-урбанистичких и археолошких истраживања. Истраживања су настављена од 1966. до 1971. године, као и од 1977. до 1980. године (Бошковић, Мијовић и Ковачевић, 1981).

Досадашња истраживања су доказала да су на простору око Улциња врло рано настала насеља на сојеницама. Такође, у улцињском пољу нађено је неколико земљаних тумула; два у селу Зогањ, на локалитету Црвени бријег, као и више камених могила на падинама Румије. Земљане хумке као и камене могиле припадају Праиљирима и Илирима, с тим што су камене могиле млађе (њихова хронологија се рачуна од средњег бронзаног доба до доласка Римљана). Нажалост ни земљани тумули, ни камене могиле нису детаљније истражене. У улцињској области се примитивна утврђења могу груписати у две скупине. Једна на брдашцима око Улциња и друга на брдима Владимир и Тарабош. Ово груписање, које се не разликује од осталих у крајевима приморске зоне Црне Горе, у каснијим периодима било је од пресудног значаја за даљи урбанистички развој Улциња и Скадра (Бошковић, Мијовић и Ковачевић, 1981).

На прилазу Улцињу рекогносциране су само две градине које стоје у међусобној вези, будући да бране кањон реке Међуреч. Једна је на локалитету Градиште, изнад уског кањона Међуреча, а друга на локалитету Гјат гомила, мало даље, на североисточној падини Бривске Горе, у атару села Зогањ. Обе су саграђене блоковима од ломљеног камена у примитивној техници, и по аутопсији, прате природну конфигурацију терена, максимално се приближавајући елипсастом облику. Праисторијска керамика, нађена у фрагментима у Старом граду, сведочи о раширеној аграрној и рибарској насеобини на ивицама поља и обалама река и потока. Рт на којем је саграђен Улцињ превише је био изложен са морске стране да би могао да послужи за градску агломерацију првобитној племенској заједници. Тек са оснивањем веће друштвено-политичке заједнице – државе Илира, у V веку пре нове ере, што потврђују и писани извори, омогућено је подизање планског и на основама грчког градитељства безбедно утврђеног градског насеља.

Културно-историјска целина Старог града Улциња се разликује од свих саставних делова серијског локалитета, а посебно од утврђеног града Котора. Ове разлике се виде у многим слојевима историје који су присутни у Старом граду Улцињу. Разноврсност Старог града Улциња уочава се и кроз повезаност природних вредности, војне архитектуре и урбанистичко-архитектонских вредности у целини; кроз разноврсност облика и архитектонских техника заснованих на инфилтрацији различитих културних утицаја. Овакав налаз потврђује евидентна архитектонска сложеност – од целокупне урбанистичке матрице до појединачних архитектонских објеката и од утврђења до стамбених објеката. Све ово везано је за функционалне захтеве градитеља појединих епоха и утицаје истока и запада у области обликовања фортификацијске структуре урбаног развоја и стамбене архитектуре.

Културне разноликости Старог града Улциња представљају урбанистичку и архитектонску специфичност која дефинише његову културну вредност. Архитектонска добра су настала током неколико различитих историјских епоха: од Илирско - грчког - I и II века (Colchinium, Cicinium, Vicinum, Helcynio), преко 734. године (Ulcini, Dulcinium, Licini, Dolcignum), затим средњовековног - током XI, XII и XIII века, и венецијанског – од 1412. до 1571. године, до османског периода – од 1571. до 1878. године. Посебна вредност Старог града Улциња је комбинација ових типова архитектуре са геоморфолошким контекстом, што га чини посебним примером интеракције човека са природом. Идентитетска вредност Старог града Улциња одражава преплитање различитих културних утицаја, који - у периоду од I века пре нове ере до краја IX века – обликују архитектонске вредности, а припадају како латинско - млетачком западу тако и византијско – османском истоку.

Слика 17: Приказ археолошког локалитета Шас у Свачу и Старог града Улциња, са границама природно заштићеног подручја на територији данашњег Улциња.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-a.

Урбанистичка диспозиција карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа Улциња

Стари град Улцињ је јединствена утврђена целина на Јадранском мору, са посебним архитектонским карактеристикама које сведоче о различитим цивилизацијама које су оставиле траг на овим просторима.

Налази се на великој и компактној стени поред мора. Горња површина стене на којој лежи град, нагнута је према мору тако да се најнижи делови зидова и једна кула налазе на самој обали. Цитадела је на супротном крају, на највишем делу и са свих страна је неприступачна, осим са југа, из града. Град има две капије. Једну са истока, у доњем делу од мора, и другу са запада, од копна, у горњем делу (Ковачевић, 1975).

Аутентичност и целовитост урбанистичко-архитектонске целине Стари град Улцињ огледа се у очуваном урбанистичком концепту, упркос одређеним променама на нивоу појединачних објеката.

Изворни мултикултурални и мултифункционални израз Старог града се огледа у томе што се на релативно малом простору налазе архитектонски нацрти и остаци великих цивилизација који су настали у различитим периодима и дугим временским распонима: од илирско-грчких киклоп зидова, преко венецијанске стрмине, до османског сегмента порта и свода у Цитадели и од средњовековне куле Балшића, преко венецијанске палате, до османске куће са мусандарама, хамамима. Евидентна симбиоза различитих цивилизација и традиција потврђује културни континуитет – трајање простора у времену у његовом изворном изразу, који се заснива на прихватању или преплитању различитих културних утицаја.

Мрежа градских улица настала је као природна последица потребе за повезивањем и приступом стамбеним блоковима и утврђењима, при чему су значајну улогу играли рељефни облик самог терена и постојање две улазне капије. Посебну специфичност представља појава спајања два или више објеката у целину формирањем пролаза и организацијом стамбеног садржаја. Као крајњи резултат, култура становања Старог града Улциња је јединствен пример интеракције архитектонских форми, производ

мултикултуралног прожимања и просторне организације у периоду од две хиљаде година, који је сачуван до данас.

Често рушени у ратовима, градски зидови, који су функционално и складно допуњавали природну заштиту, су одмах поправљани и надограђивани. Њихов обим није ширен, јер то није дозвољавао скучени простор гребена, али је у зависности од фортификацијских потреба подебљаван на најосетљивијим деловима на доњем платоу према мору и горе, на прилазу с копна. На горњем, највишем платоу, уздиже се Цитадела, која се очувала до данас, са аутентичном кулом. Цитадела потиче из прве половине XV века и приписује се Балшићима. Међутим, она једним зидом лежи директно на исклесаној стени која је служила као бедем античког Olcinium. На делу Цитаделе поред горњих градских врата, историчари су у ископаним темељима са унутрашње стране да виде све етапе утврђивања на истом профилу: доле на стени античке, а изнад њих поступно византијске, зетске, српске, млетачке и турске слојеве зида. На другим деловима тврђаве мање су очљиви овакви суперпонирани слојеви, али су историјске етапе развоја града одувек биле предодређене истим просторним оквирима. Као и код других приморских градова данашњег црногорског приморја, Млечани су и Улцињу дали печат своје фортификацијске и урбане културе. Најпре су обновили оронуте градске зидине, нарочито улазне капије, а затим унутрашњи бедем који одваја језгро Цитаделе од осталог простора на горњем платоу града. Преправљали су их више пута, као и све градске бедеме и куле. Из тог времена потиче и натпис са именом на преосталом унутрашњем беду, исписан на црвеним опекама – Јохани Болани, који га је половином XV века, као кнез и капетан Улциња, рестаурирао. И на другим местима у граду су пронађени натписи са именима кнезова и капетана које је Млетачка република слала да управљају Улцињом. За време млетачке управе, Улцињ је претрпео многа разарања. Борбе са Турцима око бившег зетског наслеђа су се у XV и XVI веку непрекидно водиле на прилазима јужног Јадрана. Улцињска тврђава наведена је у старим итинерарима, а најпрецизније на Идризовој географској карти из XII века. Такође, улцињски град је приказан у атласу из 1571. године (Цамути), касније и у албуму Коронеллија (P. Coronelli) из 1716. године. Главна карактеристика улцињске тврђаве на овим графичким приказима је њен положај на рту између два залива, који се уздижу као речно корито на југоистоку и као продор на копно на северозападу. Градска агломерација пада у одсецима према мору, а куће изгледају као на длану, на шта и данас подсећају путника који долази бродом. Моћна

доминанта је велика Балшића кула на највишем платоу града (Ковачевић, 1975). У то доба, биле су видне три уске улице неправилног смера, које су пресецале град између горње и доње градске капије. Њих су попречно секли мањи сокаци, чиме су се образовале инсуле с групама кућа које су у средњем веку главном фасадом гледале на улицу, а у турско доба су имале високи авлијски зид.

Стари град Улцињ представља јединствен пример преплитања оријенталног и медитеранског урбанистичког и архитектонског концепта, што је и његова доминантна урбанистичко-архитектонска карактеристика. Састоји се из два дела – горњег, који је војног карактера и којим доминира Цитадела, и доњег, цивилног насеља. Опасан је бедемима, где се у североисточном и југозападном делу издвајају мањи сегменти који припадају средњем веку, док доминантно препознатљиви културни слојеви бедема, од грубо извучених квадрата у хоризонталној организацији, припадају венецијанском периоду. Делови зидани од тесаног и ломљеног камена указују на период османске владавине градом.

Историјске прилике и елементарне непогоде (посебно разарања изазвана земљотресима 1969. и 1979. године) утицале су на формирање данашњег изгледа улцињског Старог града.

Приликом обнове након земљотреса из 1969. и 1979. године, посебно значајне резултате су дала археолошка истраживања спроведена у кампањама: 1953–1958, 1966–1971, 1977–1980, а затим и конзерваторско-рестаураторски радови.

Стари град Улцињ је 1961. године уписан у *Регистар културних добара Црне Горе* као културно добро од националног значаја и тиме је стављен под заштиту закона, на основу утврђених културних вредности. Такође, као што је претходно описано, Стари град је на тентативној UNESCO листи светске културне батине, и препознат у номинационом досијеу *Венецијански одбрамбени систем између XVI и XVII века – Stato da Terra – западни Stato da Mar (Хрватска, Италија, Црна Гора)*, предат 2018. године UNESCO-вој комисији за разматрање проширења бафер заштићене зоне.

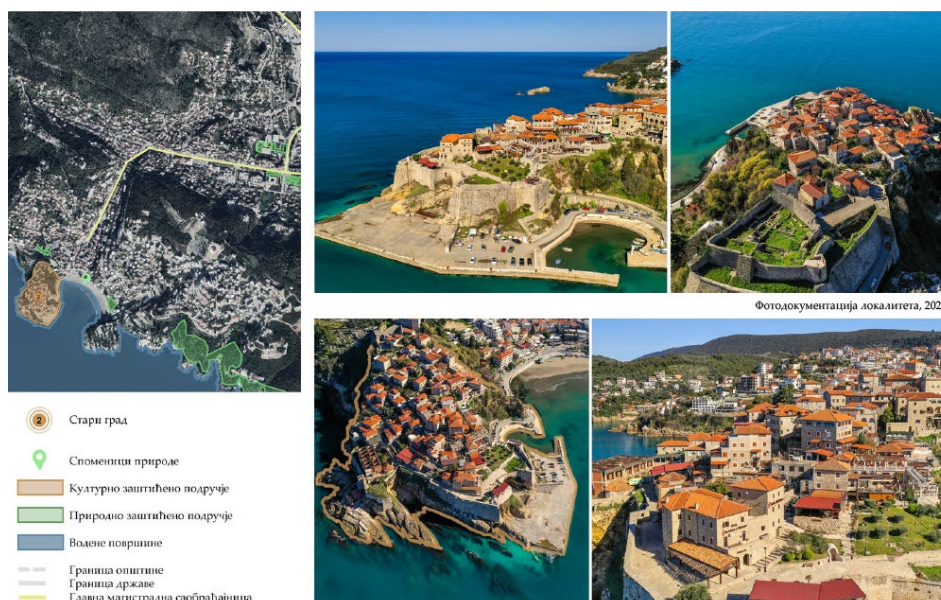
Током 2021. године бедеми града су постали озбиљно угрожени. Међутим, до данас се нису предузеле адекватне конзерваторске и санационе мере за заштиту утврђеног града, иако се са доступних фотографија, као и директном експертском опсервацијом на терену, јасно

може потврдити да су настала оштећења проузрокована због небриге и недозвољене изградње нових објеката непосредно уз бедеме.

Слика 18: Приказ Старог града Улциња (2021. година). Извор: <https://www.pcnen.com/portal/2021/01/18/zidine-ce-biti-sanirane-ali-radice-se-i-na-trajnoj-zastiti-starog-grada-ulcinja/>
<https://ulcinj.travel/atraccije/>

За анализу примера фортификациског градитељског наслеђа обалног подручја Црне Горе, на територији данашњег Улциња, одабран је Стари град Улцињ и срушени неистражени локалитет Шас, у Свачу, због потребе да се нагласи огроман потенцијал за научна археолошко-архитектонска истраживања. Међутим, за вишеструку анализу случаја није одабран посебан локалитет за даљу анализу, пошто би исти искључио критеријум сличности одабира фортификациског градитељског наслеђа које припада и аустроугарском периоду.

Слика 19: Приказ Старог града Улциња са културно-историјским и природним заштићеним подручјем
Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

3.2. Правни оквир Европске уније за заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа

3.2.1. Међународне организације у области заштите градитељског наслеђа

Још након првог светског рата, тачније 1922. године започињу се организоване активности у правцу стварања система заштите свих културних добара и посебно градитељског наслеђа, док је интензивнији рад у подручју заштите градитељског наслеђа започео тек после Другог светског рата, пре свега у организацијама, као што су: УНЕСКО (UNESCO)⁷, ИКОМОС (ICOMOS)⁸, ИКРОМ (ICCROM)⁹ и у организацији САВЕТА ЕВРОПЕ (COUNCIL OF EUROPE)¹⁰. У оквиру UNESCO, ICOMOS, ICCROM, а затим и Савета Европе, покренуто је низ програма и активности са циљем стварања потребног амбијента у свим земљама чланицама Уједињених нација за препознавање значаја и важности историјског културног наслеђа и предузимање мера за њихово очување и заштиту, оцењујући то не само као елемент очувања традиције, већ и као битан елемент даљег одрживог развоја. (Николић, 2014: 47)

У новије време су поред међународне невладине организације, Европа Ностра (EUROPA NOSTRA) која је основана још 1963. године а затим и Цивитас Ностра (CIVITAS NOSTRA), основане су и друге организације које се посредно или непосредно баве заштитом, презентацијом и промоцијом европске културне баштине, као што је ИУЦН (IUCN)¹¹ и Комитет за културу Уједињених градова и локалних самоуправа (УЦЛГ)¹². УЦЛГ је усвојила Агенду 21 за културу¹³ као референтни документ у октобру 2004. (Извршни биро Сао Паула), конституисала је своју Радну групу за културу јуна 2005. (Светски савет Пекинга) коју је наследио Комитет за Култура у октобру 2007. (Светски конгрес у Јејуу) и

⁷ Организација Уједињених нација, специјализована за културу, науку и образовање у целом свету (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation), чије се седиште налази у Паризу. <http://whc.unesco.org/>

⁸ Међународни савет за споменике и пределе (International Council on Monuments and Sites), чије се седиште налази у Паризу. <http://www.icomos.org/>

⁹ Међународни центар за студије очувања и рестаурације културних добара (International Center for Study of Preservation and Restoration of Cultural Properties), чије се седиште налази у Риму. <http://www.iccrom.org/>

¹⁰ Регионална међународна организација европских земаља чије се седиште налази у Палати Европе у Стразбуру. <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/>

¹¹ Међународна унија за заштиту природе (ИУЦН) је чланица Уније коју чине и владине и организације цивилног друштва. Користи искуство, ресурсе и досег својих више од 1.400 организација чланица и доприноси више од 18.000 стручњака. <https://www.iucn.org/about>

¹² United Cities and Local Governments (UCLG) Committee on Culture,

¹³ Agenda 21 for culture, <https://www.agenda21culture.net/documents/agenda-21-for-culture>

ратификован у новембру 2010. (Светски конгрес Мексика), унапређујући разматрање културе у оквиру Светске организације. Мисија Комитета је „Промовисање културе као четвртог стуба одрживог развоја кроз међународно ширење и локалну имплементацију Агенде 21 за културу” (UCLG, 2020).

У претходних 20-так година појављује се и бројне иницијативе потпомогнуте европских фондовима за промоцију културне и природне разноликости, међутим број иницијатива које се баве заштитом и ревитализацијом градитељског наслеђа, а посебно заштитом фортификација је сведен на мали број оних које се само посредно баве овим питањима кроз промоцију градитељског наслеђа у сврху туристичке понуде, односно презентације историје и културе, а мање у сврху економске ревитализације.

3.2.2. Преглед најзначајнијих савремених повеља и препорука у области заштите фортификацијског градитељског наслеђа

На Конгресу Савета за архитектонску баштину, 1975. године, у Амстердаму, у години европске баштине на пољу архитектуре – донета је *Повеља о заштити архитектонског наслеђа*, која је представила концепт интегрисаног очувања културне баштине. Циљ повеље је био да се укаже на значај деловања становништва на свим пољима која су везана за очување градских предела, уз осврт на главни циљ – побољшање квалитета живота.

Конвенција о заштити архитектонског наслеђа, усвојена 1985. године у Гранади, која је уједно и главни документ на којем се базира заштита архитектонске баштине Европе, посебно је, у контексту одрживог развоја и коришћења културне баштине, препознала потребу укључивања свих субјеката у процес очувања и заштите културне баштине (*Priručnik o razvoju...*,2004).

Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу - UNESCO: Конвенција о заштити културних добара у случају оружаних сукоба (Хаг, 14. мај 1954. године); Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине над културним добрима (Париз, 14. новембар 1970. године); Конвенција о заштити светске културне и природне баштине (Париз, 16. новембар 1972. године); Конвенција о заштити

нематеријалне културне баштине (Париз, 17. октобар 2003. године); Конвенција о заштити и промоцији разноликости културних израза (Париз, 20. октобар 2005. године); Конвенција о заштити подводне културне баштине (Париз, 2. новембар 2001. године); Препорука о међународним принципима које би требало примењивати при археолошким ископавањима (Њу Делхи, 5. децембар 1956. године); ICOM-CC Конзерваторски кодекс (Копенхаген, 26. октобар 1984. године); Венецијанска повеља (Carta del Restauro) из 1972. године, допуњена Повељом конзервације и рестаурације уметничких и културних добара из 1987. године; Конвенција о заштити морске средине и приобалног подручја Средоземља (Барселона 1995. године); Конвенција о биодиверзитету (Рио де Жанеиро 1992. године).

ЕВРОПСКА УНИЈА: 32003Г611(1), Резолуција Савета (од 26. маја 2003. године) о хоризонталним аспектима културе: повећање синергија с другим секторима и активностима заједнице у смислу размене добрих пракси у односу на друштвене и привредне димензије културе; 31993Л000, Директива Савета 93/7/ЕЕЗ (од 15. марта 1993. године) о поврату незаконито измештаних културних предмета с територије државе-чланице; 32001Л0038, Директива Савета 2001/38/ЕЗ Европског Парламента и Савета (од 5. јуна 2001. године) којом се мења и допуњује Директива Савета 93/7/ЕЕС (од 15. марта 1993. године) о поврату незаконито измештаних културних предмета с територије државе-чланице; 31992Р3911, Уредба Савета 3911 (од 9. децембра 1992. године) о извозу културних добара; Уредба Комисије бр. 656/2004 (од 7. априла 2004. године) којом се врше измене и допуне Уредбе ЕЕЦ бр. 752/93, којом се прописују одредбе за примену Уредбе Савета бр. 3911/92 о извозу културних добара; 31997У0205(1), Резолуција Савета (од 20. јануара 1997. године) о интеграцији културних аспеката у активности Заједнице (97/Ц 36/04); 32002Г0205(1), Резолуција Савета (од 21. јануара 2002. године) о култури и друштву знања.

САВЕТ ЕВРОПЕ: Европска конвенција о заштити археолошке баштине (Лондон, 6. мај 1969. године); Европска конвенција о заштити архитектонске баштине (Гранада, 3. октобар 1985. године); Европска конвенција о култури (1954. године); Европска конвенција за заштиту архитектонског наслеђа Европе (1985. године) Европска конвенција о кривичним делима у вези с културним добрима (Делхи, 23. јун 1985. године); Европска конвенција о заштити археолошке баштине (ревидирана, Валета 16. јануар 1992. године); Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи (Хелсинки, 30.

мај 1996); Европска конвенција о пределу (Фиренца, 20. октобар 2000. године); Европска конвенција о заштити аудиовизуелне баштине (Стразбур, 8. новембар 2001. године); Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културне баштине за друштво (Фаро, 27. октобар 2005. године).

Стратегија европске културне баштине за 21. век (The European Cultural Heritage Strategy for the 21st century) коју је Савет Европе донео 2017. године, треба посматрати у контексту промена које су се десиле у концепту наслеђа, укорењеног у самој историји Европе, посебно током 18. и 19. века.

У оквиру овог поглавља докторске дисертације нису посебно обрађиване све побројане и значајне повеље и европска документа која се тичу заштите наслеђа, јер је исцрпан преглед најзначајнијих савремених повеља и препорука у области заштите културног наслеђа у свету, за период до краја XX века, дао аутор Марко Николић у докторској дисертацији *Примена принципа заштите и презентације градитељског наслеђа на средњовековним утврђеним градовима у Србији* (Николић, 2014). Међутим, ова документа је било значајно навести због разумевања процеса континуираног развоја легислативног оквира за заштиту градитељског наслеђа у сложеној историји овог концепта и политика које откривају, као и заједничке трендове и јасне разлике у различитим земљама Европе које произилазе из посебних околности сваке државе и односа ове последње према наслеђу и историји.

Битно је нагласити да је на питање утицаја климатских промена на природна и културна добра светске баштине, Комитет за светску баштину скренуо пажњу 2005. године и то од стране групе заинтересованих организација и појединаца. Комитет је затражио од Центра за светску баштину, у сарадњи са саветодавним телима Конвенције, заинтересованим државама чланицама и подносиоцима петиције, да сазове широку радну групу експерата да преиспита природу и обим ризика који проистичу из климатске промене и припреме стратегију и извештај за бављење овим питањем. У доношењу ове одлуке, Комитет је приметио „...да утицаји климатских промена утичу на многе и да ће вероватно утицати на много више објеката светске баштине, како природних тако и културних, у годинама које долазе.” Група експерата је припремила *Извештај о предвиђању и управљању ефектима климатских промена на светску баштину*, као и *Стратегију за помоћ државама чланицама Конвенције да спроведу одговарајуће одговоре управљања*. (UNESCO, 2008).

Међутим, и даље се суочавамо са одсуством јасних смерница адаптације градитељског наслеђа на климатске промене, што наводи на даља истраживања могућности и потенцијала прилагођавања специфичних локација у обалним подручјима за која постоје јасни показатељи утицаја климатских промена како на природну тако и на изграђену баштину.

3.3. Правни оквир Црне Горе за заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа

3.3.1. Заштита и ревитализација градитељског наслеђа до 1979. године

Прве сачуване писане податке о заштити културних добара у Котору налазимо почетком XV века у *Статуту града Котора*. У овом документу, на више места прецизира се обавеза одвајања дела средстава (3%) од опорука и легата за поправку, изградњу и украшавање катедрале Св. Трипуна. У то време је у Котору и Перасту постојало више формираних збирки културних добара и то у црквама которских и перашких братовштина (братовштина Св. Крижа, братовштина месара, братовштина кожара, братовштина Госпе од Кармена, братовштина Госпе од Розарија, братовштина Св. Николе, братовштина кројача, братовштина Св. Рока итд.)

Први организовани конзерваторски радови на подручју Котора догодили су се током XIX века. У то време се Котор налазио под влашћу Аустрије. У Бечу се 1850. године формирало Средишње поверенство за истраживање и одржавање грађевинских споменика и именовани се конзерватори за одређена подручја. Важно је нагласити да се израђује конзерваторска документација, па је тако за израду студије о изворном положају крова и о стању бродова катедрале Св. Трипуна у Котору, те за испитивања на лицу места, био задужен Алоис Хаусер (Alois Hauser), архитекта, конзерватор и главни повереник за Далмацију. Чињеница да су се у Котору у другој половини XIX века изводила конзерваторска истраживања, говори о томе да историја савремене конзерваторске струке на овом подручју траје више од 150 година. Крајем XIX века (1897–1907) су се изводили обимни санациони, конзерваторски и рестаураторски радови на которској катедрали. Током ових радова пронађен је велики број фрагмената камене пластике (делови архитектонске пластике и литургијског намештаја). Од ових фрагмената се 1906. године, формирао которски лапидаријум, прва организована музејска поставка у Котору. Лапидаријум је био смештен у Цркви Госпе од

Розарија (у оквиру доминиканског самостана). Архивска грађа Котора се током векова чувала брижљиво и на више места. За чување најдрагоценијих архивалија, најсигурнијом се сматрала велика дрвена шкриња у ризници катедрале Св. Трипуна, коју су звали *катастик*. Ту су се чувале повеље средњовековних владара, опоруке, инвентари, докази поседа и сл.

Организација система заштите културне баштине у Црној Гори је установљена 1948. године оснивањем Завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости на Цетињу (касније Републичког завода за заштиту споменика културе). Историјски архив Котора је основан 1949. године и то је прва архивска организација настала у СР Црној Гори.

Непосредна брига о културној баштини Црне Горе, кроз правну регулативу новије историје, започела је после Другог светског рата доношењем Закона о заштити споменика културе и природних вредности 1945. године, а потом Законом из 1949. године. Од тада је правна заштита културних добара регулисана већим бројем прописа и подзаконских аката.

3.3.2. Заштита и ревитализација градитељског наслеђа након 1979. године

Након земљотреса из 1979. године обално подручје Црне Горе је у великом делу било девастирано. Пред општинама, државом али и струком је био тежак и озбиљан задатак санирања последица катастрофалног земљотреса у којем је највећи део градитељског наслеђа био значајно оштећен. Исте године је подручје Котора уписано на Листу светске баштине, што је у пракси значајно утицало на успостављање стандарда за квалитетну конзервацију и рестаурацију. Највећи део конзерваторских радова у заштићеном подручју реализован је у наредној деценији, а сви принципи заштите су се базирали на препорукама из међународних конвенција и прописа. То је након више векова уједно и била већа градитељска интервенција у Котору.

Основни пропис који је регулисао област културне баштине до 2010. године, био је Закон о заштити споменика културе из 1991. године, који, и поред тога што је препознао и дао посебан значај културним добрима са Листе светске баштине, није представљао адекватан правни оквир за заштиту, очување, презентацију и коришћење подручја Котора. Посебан пропис који се односи на заштиту подручја Котора је Закон о обнови споменичког подручја Котора, из 1991. године, који је дао добар основ наставку процеса обнове Котора, како у

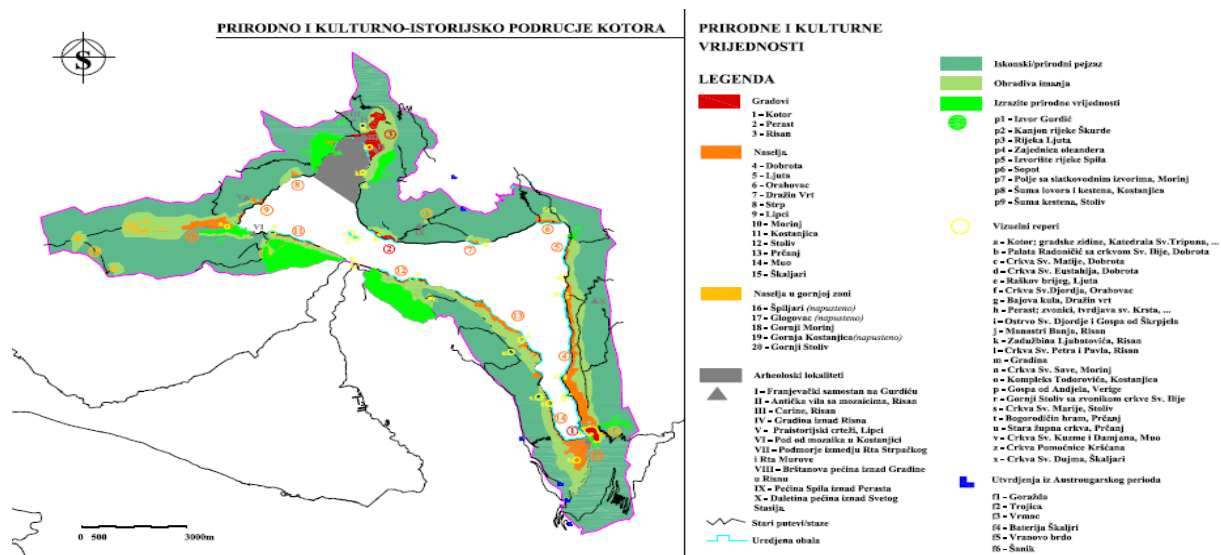
нормативном, тако и у финансијском смислу. Међутим, како је овај закон застарео и непримењив у многим својим одредбама, приступило се изради новог прописа – Закон о заштити природног и културно-историјског подручја Котора, чији је Нацрт у поступку усвајања.

Усвајањем Закона о заштити културних добара („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10), августа 2010. године, обезбеђен је адекватан правни оквир за заштиту културних добара, усклађен са европским и међународним стандардима, у ком којим су културна добра од међународног значаја третирана на одговарајући начин третирана, са посебним мерама за њихову заштиту и очување.

Менаџмент план је националним прописима Црне Горе добио статус обавезујућег документа, с обзиром на то да је Законом о заштити културних добара („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10) препознат и утврђен као стратешки документ за дугорочно управљање, заштиту, очување, коришћење и презентацију културно-историјских целина, локалитета и подручја, који доноси Влада Црне Горе на предлог Министарства просвете, науке, културе и спорта (назив Министарства од 2020. године, односно бившег Министарства културе). Закон садржи норме којима је прецизирано да се Менаџмент план обавезно доноси за културно добро које је уписано на Листу светске баштине, као и оквирни садржај овог документа. Такав статус плана, поред наведеног, огледа се и у регулисању поступка за израду планских докумената и приликом давања мишљења на та документа. У том смислу, Законом о заштити културних добара, утврђено је да плански документ мора бити усклађен са Менаџмент планом.

Процес израде Менаџмент плана за Котор (2006–2007) заснивао се на препорукама UNESCO и ICOMOS експерата, Смерницама за управљање подручјима Светске баштине, (аутора Филден и Јокилето) и позитивним искуствима других земаља приликом израде Менаџмент планова за места Светске баштине, а 2011. године и на одредбама Закона о заштити културних добара и националном искуству на изради Менаџмент плана историјског језгра Цетиња.

Дефинисањем зоне морског добра (Законом из 1992. године), као делом територије од посебне вредности за Црну Гору, препознала се и потреба да се овом зоном управља на начин којим би се да се обезбедила максимална заштита, уређење и коришћење.

Слика 20: Природно и културно-историјско подручје Котора.

Извор https://doc-0k-6k-apps-viewer.googleusercontent.com/viewer/secure/pdf/upub8al4q5kicjaqpc0h1jfq1g2irvah/81cdmtci5toqs021h22dklk72bqdhrcu/1657019325000/drive/10922227900019376743/ACFrOgA8mdxI-GEpE80YgWzP7vDTKcLTDiGPLP1uMv02Ptrgotj0utxugOh3z3vCMRvMw_jgj78NQG42x9beklUJhP1nMpAev7k2QZoUF4zhgBsFWIr2XUOIw84XzgUBLvSueIx9WUD7SihEgJgM?print=true&nonce=9818lcp09c2sq&user=10922227900019376743&hash=nojpi2c2pc0bt9jr3t4il6p2nn4vk0p6, приступљено 10.07.2021.

Важно је истаћи да је природно и културно-историјско подручје Котора интегрални део залива Боке которске. Овај залив чине четири међусобно повезана залива, над којима су високе планине, сконцентрисана око централне визуелне осе која интегрише ове елементе у јединствен пејзажни ансамбл. Осим Которског и Рисанског залива, који обухватају заштићено подручје, Боку чине још и Тиватски и Херцеговски залив. Ова четири залива и њихова културна добра представљају интегралну целину. Цело подручје Боке которске представља целину у природном, географском, историјском и културном смислу. За очување универзалне вредности подручја светске баштине Котора, потребни су ефикасни и делотворни механизми заштите, међу којима је, сходно националном законодавству и међународним прописима, утврђивање заштићене околине тог подручја као неопходног инструмента заштите.

Актуелни однос државе према културној баштини исказан је Уставом Црне Горе из 2007. године, којим је утврђено да држава штити природну и културну баштину и да је свако дужан да чува природну и културну баштину од општег интереса.

Закона о заштити културних добара („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10) уводи културни пејзаж и нематеријалну баштину као нове врсте културних добара. Закон је допуњен 2017. године – Закон о измјенама и допунама закона о заштити културних добара („Сл. лист Црне Горе”, 44/17). Поред тог закона, с обзиром на значај природног и културно-историјског подручја Котора, треба поменути и законе који су уследили након ратификације Конвенције о заштити подводне културне баштине из 2008. године (Закон о ратификацији Конвенције о заштити подводне културне баштине, „Сл. лист Црне Горе”, 4/08) и Конвенције о заштити светске културне и природне баштине (Закон о ратификацији Конвенције о заштити свјетске културне и природне баштине, „Сл. лист СФРЈ”, 56/74), а то су Закон о заштити природног и културно-историјског подручја Котора из 2013. године и Закон о измјенама и допунама Закона о заштити природног и културно-историјског подручја Котора из 2018. године.

Други прописи који обезбеђују заштиту су: Закона о заштити културних добара („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10, 2011. година); Закон о музејској дјелатности („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10, 2011. година); Закон о архивској дјелатности („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10, 2011. година); Закон о библиотечкој дјелатности („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/10, 2011. година); Закон о култури („Сл. лист Црне Горе”, бр. 49/08, 2008. година); Закон о уређењу простора и изградњи објеката („Сл. лист Црне Горе”, бр. 51/08, 2011. година); Закон о заштити природе („Сл. лист Црне Горе”, бр. 51/08, 2008. године); Закон о заштити животне средине („Сл. лист Црне Горе”, бр. 45/08, 2008. године); Закон о морском добру („Сл. лист Црне Горе”, бр. 51/08, 1998. године); Закон о морском рибарству и марикултури („Сл. лист Црне Горе”, бр. 56/09, 2009. године); Закон о локалној самоуправи („Сл. лист Црне Горе”, бр. 88/09, 2009. године); Закон о државној имовини („Сл. лист Црне Горе”, бр. 21/09, 2009. година); Закон о мору („Сл. лист Црне Горе”, бр. 17/07, 2007. година).

Тренутно се по смерницама европске комисије припрема нови Закон о заштити културних добара. Овим законом треба да буду кориговани недостаци актуелног закона: процес динамика и методологија проглашења споменика културе, дефинисање катастра непокретних културних добара, неадекватно санкционисање прекршаја, начини финансирања, производња стручних кадрова, проширење појма споменика културе и

увођење нових категорија заштићене баштине (културно подморје, модерна архитектура, индустријска архитектура, нематеријално наслеђе) и др.

Важећим законом („Сл. Лист Црне Горе”, 2010) дефинисане су категорије и регистравање културних добара:

- Културно добро од међународног значаја, је добро које је уписано на Листу светске баштине или које је од посебног значаја за историју или културу више држава.
- Културно добро од националног значаја
- Културно добро од локалног значаја.

Мере заштите и очувања културних добара (као и културних добра за која је утврђен акт о претходној заштити или регистрацији) над којима је успостављена заштита према Закону о заштити културних добара утврђује надлежна институција Министарства културе - Управа за заштиту културних добара. Дефинисање конзерваторских мера утврђује се посебним условима у поступку издавања урбанистичко-техничких услова (којима конзерваторски услови претходе), а одобрава претходним одобрењем у поступку издавања грађевинске дозволе (сагласношћу на Главни конзерваторски пројекат).

Природно и културно-историјско подручје Котора је прве категорије заштите.

За заштићена културна добра и претходно заштићена, као и идентификована добра за претходну заштиту, потребно је да се изврши идентификација у погледу просторног обухвата и то границе културног добра, као и границе заштићене околине културног добра, како се наводи у Просторном плану посебне намјене Обалног подручја Црне Горе. Подаци о заштићеном просторном обухвату културних добара су од кључног утицаја на планско рјешење и дефинисање услова, а потом и спровођења режима заштите, због чега се у изради новог Просторног плана Црне Горе до 2040. године мора водити посебна пажња.

На основу анализе инвентаризације регистрованих културних добара и оних предложених за регистрацију, у погледу врсте архитектонске баштине, може се рећи да она не осликава стварну целину живота Народа на овом простору. Уочава се да су напуштени изворни називи за јавну, верску, привредну, народну архитектуру, а усвојени непокретна и покретна културна добра (културно – историјски објекат, културно- историјска целина, локалитет

или подручје). Тиме је онемогућено да истраживачи добију могућност да располажу подацима о свим врстама баштине и историјским раздобљима (Vlada Crne Gore, 2018: 209).

У погледу дефинисања и тумачења суштине градитељске баштине од значаја је идентификовати врсте непокретних културних добара. Према важећој законској регулативи врсте непокретних културних добара су профани, сакрални, меморијални, фортификациони или инфраструктурни објекти, група грађевина или простор са карактеристичним интеракцијама човека и природе, а непокретно културно добро може бити културно-историјски објекат, културно-историјска целина, локалитет или подручје.

Приступ интегрисаног очувања баштине унутар концепта одрживог развоја представља веома важан напредак, нарочито активности усмерене ка квалитетнијој сарадњи бројних сектора са свим заинтересованим странама у спровођењу активности које се тичу адекватне ревитализације и управљања културном баштином и других активности које утичу на баштину. Значај глобалног концепта одрживог развоја представља концепт фундаменталног развоја, који са становишта националних и локалних органа и институција, као и других учесника у залагању за заштиту баштине, подразумева радикалне промене у ставу и навикама везаним за културну баштину (Pikard, 2004).

Према Стратегији Савета Европе за европску културну баштину за 21. век (Council of Europe, 2017) постоји хитна потреба друштва у целини, државних органа и заједница које су чувари наслеђа, да позиционирају политику културног наслеђа на начин који је ставља у центар интегрисаног приступа који има за циљ очување, заштиту и промоцију наслеђа.

3.3.3. Питање очувања интегритета и аутентичности – интегрална заштита градитељског наслеђа и културног предела

Повеља о аутентичности, која је усвојена на 20. Генералној скупштини ICOMOS-а одржаној 1994. године у Јапану, у граду Нари, заснована је на ставу да за заштиту културне баштине у свим његовом облицима и историјским периодима највећи значај има стварна вредност саме баштине, за чију оцену је неопходно јасно разумевање свих расположивих информација о историјским и културним околностима под којима су они настали, а и добро познавање околности у каснијим фазама развоја или пропадања баштине.

„Ово је основни смисао појма аутентичност (authenticity), која се цени као један од основних квалификационих фактора у оцењивању вредности културног наслеђа. Шта више, има мишљења да је аутентичност пресудни фактор у анализи културног добра.” (Николић, 2014: 83). У контексту UNESCO Конвенције о светском наслеђу, аутентичност се односи на концепцију, материјале, извођење и амбијент (Јокилето, 2002: 11).

Међутим због важности других параметара који потврђују аутентичност једног културног добра, као што су његова функција и форма, затим намена и контекст односно дух места (*genius loci*), све заједно доприноси *универзалној вредности* једног културног добра. Стога је важно апострофирати да се у Документу о аутентичности истиче да „разумевање аутентичности игра основну улогу у свим научним студијама културног наслеђа, у планирању заштите и рестаурације, као и у процедурама које се користе за Конвенцију културног наслеђа и друге пописе културних добара” (Јокилето, 2003: 12).

Како објашњава аутор Николић у својој докторској дисертацији, аутентичност се може нарушити уништавањем историјских слојева – стратума, заменом оригиналних елемената савременим (нарочито ако је заснована на претпоставкама) или додавањем нових елемената. Да би се дефинисао степен аутентичности треба анализирати различите аспекте културног добра, према следећим смерницама: 1. аутентичност обликовања или дизајна: уметничко, архитектонско, инжењерско и функционално обликовање споменика и његовог окружења; 2. аутентичност материјала: оригинални градитељски материјали, историјска статиграфија, подаци и трагови значајних историјских раздобља; 3. аутентичност израде: грађа и трагови оригиналних градитељских технологија и техника, у старим структурама и материјалима и 4. аутентичност односа са окружењем: подручје или окружење споменика везано за период настанка: историјски паркови и вртови, историјски и културни предели, вредности градског пејзажа. (Filden & Jokileto, 2005: 17).

На темељима претходно усвојених повеља, као што су поменута Декларација о аутентичности из Наре, затим Венецијанска повеља, те Повеља из Буре као и Унесковој Конвенцији о спречавању реконструкције културне баштине из 1976. године, у оквиру регионалне конференције Икрома која је одржана у Риги у Летонији октобра 2000. године, усвојена је *Повеља о аутентичности и историјским реконструкцијама у односу на културну баштину* (The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in

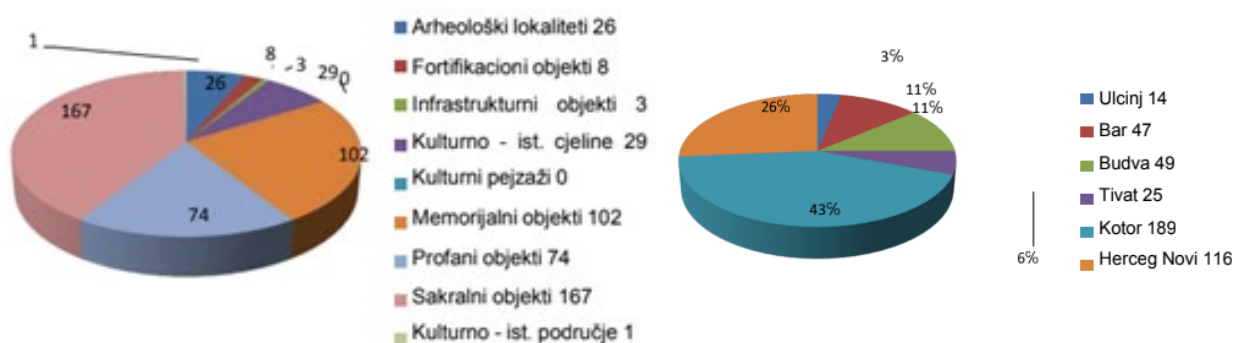
Relationship to Cultural Heritage). Полази се и од тога да све реконструкције треба да буду законите и неопходне за конзервацију и презентацију локалитета на лицу места. (Николић, 2014: 88). Одржавање и обнове културне баштине треба да буду усмерене пре свега на конзервацију, чији је задатак да одржи и сачува значај баштине. Надаље се каже да је „аутентичност мера до ког степена атрибути културне баштине (облик и дизајн, материјали, примена и коришћење, традиција и технике, локација и постављање, дух и осећања и други чиниоци) верно и тачно означавају његов значај, сматрајући да је у начелу реплицирање културне баштине погрешна презентација прошлости и да сваки архитектонски рад треба да рефлектује време у коме је стваран.” (Latvian National..., 2000).

За примену метода вишеструке анализе случаја карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа обалног подручја Црне Горе, међу горе наведене четири препознате смернице којима се према Јокилету дефинише степен аутентичности, одабране су две кључне смернице за анализу конзерваторског аспекта у оквиру дефинисаних критеријума анализе стања и могућности, односно потенцијала пренамене, заштите и адаптације фортификационог градитељског наслеђа на климатске промене: аутентичност материјала (камен) који има посебно важну особину отпорности на различите утицаје климатских и промена и аутентичност односа са окружењем, с обзиром на важност везе подручја, односно окружења споменика за период настанка, укључујући важност историјског и културног предела и пејзажа.

IV ЗАШТИТА И АДАПТИВНА УПОТРЕБА ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ ОДРЖИВОГ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА И УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ

4.1. Приказ стања, заштите и презентације карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе

Територијална дисперзија градитељског наслеђа је нехомогено заступљена на територији Црне Горе. Највећи број непокретних културних добара налази се у општинама Котор (31%) и Цетиње (13%). У Боки которској налази се 44.60% непокретних културних добара, а у осталом делу Црне Горе 55.40%.

Графикон 10: Број културних добара по врстама и проценат културних добара по општинама у обухвата ППППН обално подручје

Извор: Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2018). Prostorni plan posebne namjene obalnog područja Crne Gore, стр.89, Podgorica: <http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=BD>

Сходно презентованим подацима о броју културних добара по врстама и проценту културних добара по општинама у обухвату ПППН Обалног подручја, од свих евидентираних културних добара, под правном заштитом је укупно 8 фортификационих објеката, што представља забрињавајући мали број фортификацијских објеката које су третиране као културна добра или добра са потенцијалним статусом културног добра. У категорији археолошких локалитета је укупно 26 културних добара, од којих су већина фортификацијског карактера, што доводи до закључка да није постављена јасна методологија класификације културних добара која су под правном заштитом, а не постоје

ни јасне стратешке смернице за интегрално просторно планирање нити јасан програм заштите и економске валоризације ових културних добара.

Како до сада нису рађена систематска нити прегледна свеобухватна истраживања фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе, то вишеструка анализа примера стања и досадашње заштите и презентације више од 45 одабраних локалитета овог вредног, у већини случајева невалоризованог градитељског наслеђа које је презентовано у поглављу 4.1 и 4.2., представља посебан допринос сагледавању не само тренутног стања, већ и јаснијег разумевања потенцијала за одрживу пренамену и употребу, али намеће и потребу пажљивог сагледавања ових локалитета распоређених дуж јадранске обале данашње Црне Горе у имплементацији просторно планске документације, првенствено Плана подручја посебне намене Обалног подручја и будућег Просторног Плана Црне Горе до 2040. године.

Плански основ заштите природне баштине представља Просторни план Црне горе до 2020. године. Ефикасна заштита природне баштине предуслов је за повећање национално заштићених подручја природе за које је потребно обезбедити континуирано, паметно и фикасно управљање. Статус постојећих заштићених природних подручја мора да се ревидује, а утврђивање адекватних националних категорија заштићених подручја је један корак у мерама за заштиту природне баштине (Vlada Crne Gore, 2018: 215).

Плана подручја посебне намене Обалног подручја препознаје неколико кључних фактора деградације природних вредности, које се у процесу будућег интегралног планирања простора мора узети у обзир са појачаним степеном пажњу, с обзиром на потребу прилагођавања климатским променама.

Основни фактори угрожавања природних вриједности који су препознати у Обалном подручју су:

- Неравномеран, униформни урбани развој некомпатибилан са окружењем,
- Непланска, локациски и архитектонски неприкладна градња стамбених, излетничких и туристичких објеката на локацијама значајних природних вредности,
- Крупни инфраструктурни захвати (саобраћајнице, енергетски објекти, системи за регулацију вода),

- Експлоатација песка и камена,
- Девастација шумских екосистема,
- Сеча шумарака, дрвореда и живица,
- Подизање шумских монокултура,
- Шумски пожари,
- Неадекватне пејзажне интервенције,
- Заузимање плажа,
- Нерешена питања одлагања отпада (Vlada Crne Gore, 2018:209).

Неки од главних проблема управљање културним добрима и очување културног идентитета који су изражени у Обалном подручју у овим градовима су:

- Недовољна свест о вредности културне разноликости;
- Низак степен заштите културне баштине је довео и доводи до оштећења и деградације знатног броја непокретних културних добара;
- Непостојање адекватне базе података о свим врстама културне баштине;
- Непостојање археолошке карте и базе података о археолошким ископавањима;
- Неевидентирани подводни археолошки локалитети;
- Неадекватна презентација културног наслеђа и уметничког стваралаштва;
- Одумирање традиционалних вредности, обичаја и манифестација;
- Недовољно познавање културе мањинских заједница и недовољна доступност културе мањинских заједница широј јавности. (Vlada Crne Gore, 2018: 207).

Националним програмом развоја културе 2011-2015. године, баштина се дели на непокретну, покретну и нематеријалну културну баштину.

Након утврђеног стања непокретне културне баштине у Обалном подручју, закључено је да оно није на задовољавајућем нивоу, што је условљено деловањем различитих чинилаца. Покретна културна баштина нема одговарајућу нормативну и документациону заштиту као и нематеријална.

Непостојање документације за сваки појединачни карактеристични пример фортификацијске архитектуре из периода Аустроугарског царства а која би била потребна за јасно сагледавање стања и типолошко - морфолошких атрибута, определило је додатни

рад на терену, уз ауторско снимање и експертску опсервацију фортификацијске архитектуре и прикупљање података о стању објеката и разумевања потенцијала ревалоризације, са могућношћу пренамене карактеристичних примера фортификацијске архитектуре ради њихове заштите и одрживог коришћења.

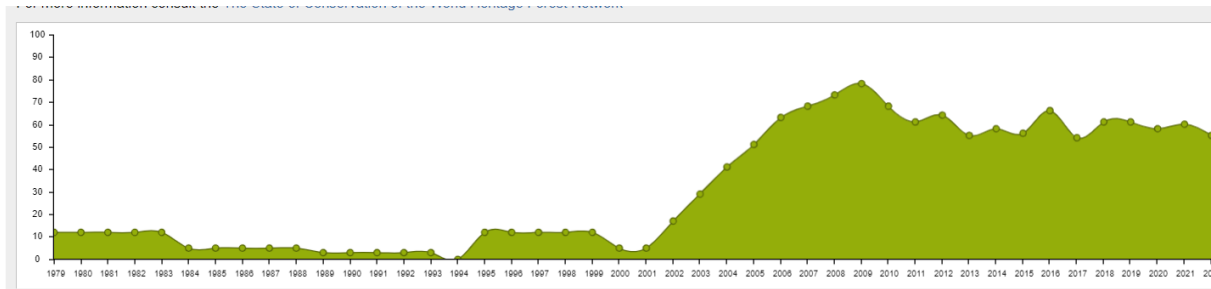
Након анализе прикупљених података извршена је синтеза међусобно сличних (аустроугарски период) и типолошко карактеристичних фортификација (утврђења, форова, батерија и сл) а која је дата табеларно у графичким прилозима за све анализиране градове обалног подручја Црне Горе у оквиру Прилога доктората (Табела 1-5).

Наиме, анализа урбане генезе обалног подручја источног Јадрана (територије данашње Црне Горе), која је представљена у другом поглављу докторске дисертације, укрштена са типолошко-морфолошким карактеристикама фортификацијске архитектуре, према Лалошевићу и Павићевићу, ауторима из Црне Горе, који су се највише бавили фортификацијском архитектуром препознаје **типолошку поделу фортификацијске архитектуре по својој функцији**: утврђени град, утврђење, фор и батерија; док **општа типолошка подела фортификацијске архитектуре по времену постанка**, према Бешићу, Мијовићу и Ковачевићу, препознаје оне, настале у периоду пре сеобе народа тј. средњег века, на чијим темељима настају утврђени градови који су у средњем веку проширени или обимно реконструисани (као тврђава Шпањола) и средњовековне градове са поделом по намени и карактеру, тј. унутрашњем садржају. Ова подела даље даје три групе средњовековних градова: велики градови на приморју (Улцињ, Бар, Свети Стефан, Будва, Котор, Херцег Нови), градови претежно војне природе – мања утврђења са војном посадом (Бихор, Жабљак, Спуж, Плав, Оногошт, Брсково, Козник, Будош, Острог, Норин, Буђевац...) и градови утврђених целина са црквеним карактером тј. манастирски комплекси (Ратац, Богородица у Крајини, Ком, Старчева Горица, Морачник, Мала Госпа).

Анализа урбане генезе, довела је до чињенице да се за први ниво критеријума сличности карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа дефинишу следећа два критеријума:

- фортификацијска архитектура по времену постанка или развоја (аустроугарски период)
- фортификацијска архитектура сличне или исте намене.

Сви одабрани локалитета део су јединственог фортификацијског система Аустроугарске чији је развој трајао до 1918. године

Слика 21.а: Тренд извјештавања према UNESCO стању свјетске баштине рриродног и културно историјског подручја Котора.

Извор: <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/>

Систематизација резултата, на основу изнетог методолошког приступа, дата је табеларно по градовима: Котор и Рисан (Табела 1), Херцег Нови (Табела 2), Будва (Табела 3), Бар (Табела 4) и Улцињ (Табела 5), на основу дефинисаних критеријума анализе постојећег стања више од 45 локалитета фортификацијског градитељског наслеђа, на територији обалног подручја Црне Горе.

Како би се могао применити дефинисани методолошки приступ којим се испитују постављене хипотезе, прикупљени су потребни подаци ради анализе типологије фортификацијског градитељског наслеђа, гео-морфолошки и климатских параметара локације и то кроз:

- дронско снимање из ваздуха на висини од око 100 m изнад највише коте фортификација за све локалитете до који се могао обезбедити приступ, као и карактеристичних приказа фасада и околине - стања објекта ради вршења додатних анализа са конзерваторског аспекта у циљу дефинисања критеријума којима би се утврдила и могућност пренамене и потреба архитектонсо-урбанистичких интервенција;
- анализу просторних одредница локалитета и саобраћајни приступ: ГПС координате, надморска висина локалитета, удаљеност од мора, вегетација, удаљеност од урбаног

центра и старог утврђеног града општине на чијој се територији локалитет налази, ради разумевања микро-климатских карактеристика локалитета, еколошког аспекта и стања инфраструктурне просторне повезаности на нивоу града;

- приказ шире и уже ситуације на начин тако што су приказани подаци који се тичу статуса заштите локалитета: површина заштићеног културног добра, површина предложене заштићене околине, удаљеност фортификације од главне магистралне саобраћајнице, удаљеност фортификације од заштићеног природног подручја, удаљеност фортификације од најближег локалног пута и бициклических стаза, а све ради анализе инфраструктурне опремљености локалитета.

Свесни чињенице да наслеђе представља незамењиво добро са високом културном, друштвеном, еколошком, економском и научном вредношћу, те да његови ресурси доприносе одрживом развоју и управљању територијама, посебна пажња је посвећена дефинисању параметра одрживог развоја, где се истиче економски аспект у дефинисаним критеријума анализе карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа и то индиректно кроз параметре као што су циркуларност, степен инфраструктурне опремљености и могућност коришћења зелених извора енергије за потребе напајања електричном енергијом објеката одабраних локалитета. Многи позитивни утицаји наслеђа на економску, културну, друштвену и еколошку сферу могу се демонстрирати растућим бројем доказа, способних да убеду различите инвеститоре (локалне и регионалне власти, приватне власнике, предузећа, филантропе, невладине организације) за улагање у наслеђе као средство којим се директно и индиректно доприноси развоју привреде.

4.2. Фортификационо градитељско наслеђе са аспекта адаптације на климатске промене

Према ICOMOS и ICOFORT нацрту студије „Индикатори утицаја климатских промена на утврђења” (*Draft on the Impacts of Climate Change on Fortifications and Military Heritage*), чија је израда започела за америчка фортификациона утврђења током 2019. године, идентификовани су показатељи утицаја климатских промена на фортификације, као

што су они који се односе на повећање или смањење падавина, подизање нивоа мора, или утицај туризма. Овде се појашњава како листа укључује само неке примере те да није коначна и да у наставку треба дефинисати и друге показатеље за које се утврди да су применљиви – у зависности од њиховог утицаја на било коју фортификацијску структуру, пејзаж, или утицаја на друштвене и различите културолошке аспекте.

Према овом нацрту студије (World Heritage..., 2019) идентификују се следећи показатељи утицаја климатских промена на различите фортификацијске структуре:

- обална ерозија или неравнотежа која узрокује нестабилност структуре
- дестабилизација објеката услед слегања тла
- повећана апсорпција влаге са могућим ефектима на структуру: појачано дејство мраза
- ерозија камена услед повећане киселости услед концентрације CO₂ у атмосфери
- ширење и пуцање грађевинског материјала од другог органског материјала у конструкцији
- нове претње дрвеним архитектонским елементима јер термити и друге штеточине проширују свој домет због дужих, топлијих лета
- пораст деструктивних организама на топлим температурама (нпр. буђ, алге) и други различити организми који покривају камене површине
- убрзано разлагање зидова и малтера услед појачаног влажења и екстремног сушења
- деградација камених зидова, посебно кречњака и малтера у приморским подручјима
- повећана штета узрокована појачаним ветром, што узрокује: абразија спољне површине, повећане пукотине, клизишта, хабање зграде услед убрзаног сушења, оштећења изазвана крхотинама изазваним ветром и више продора кише изазване ветром на порозне материјале

Додатно, студија идентификује следеће показатеље утицаја климатских промена на утврђени пејзаж (животну средину):

- обална ерозија или неравнотежа која узрокује нестабилност њеног пејзажа
- промена у употреби или напуштање због промена у обрасцу приступа
- промене у инфраструктури због промена приступних путева
- промене у историјској топографији.

Поред утицаја на саме фортификацијске објекте и пејзажни простор, односно животну средину, препознаје се и утицај климатских промена на друштвене и културолошке аспекте, како следи:

- промене сезоналности и фенологије које изазивају промене у инфраструктури
- прелазак на високу сезону посетиоца, промене у обрасцима посетилаца, укључујући повећање притиска посетилаца и карбонског отиска
- губитак историјског карактера објекта или комплекса објеката или њихове околине услед промена у конфигурацији за потребе туризма и
- губитак естетике објекта или комплекса објеката и/или њеног уређења услед промена у конфигурацији за потребе туризма.

Сходно свим идентификованим климатским параметрима, након првог нивоа вишеструке анализе одабраних локалитета фортификацијског градитељског наслеђе спроведена је класификација појединачних објеката и утврђених градова, те приказано стање и потенцијал за прилагодљиву употребу и економску валоризацију као део методолошког приступа урбаној регенерацији обалног подручја.

Типолошко-морфолошке карактеристике посебно су важне са биоклиматског аспекта и анализирани су у потпоглављу *4.2.1. Типолошко–морфолошке карактеристике фортификацијског градитељског наслеђа*, уз идентификацију климатских параметара који највише утичу или доприносе пропадању фортификација, а који су кроз теоријску поставку везану за рањивост Црне Горе на климатске промене и стратегију одрживог развоја дефинисани у другом поглављу доктората и поглављу *4.2. Фортификацијско градитељско наслеђе са аспекта адаптације на климатске промене*.

Уз спроведену типолошко морфолошку анализу одабраних карактеристичних примера фортификација, појединачни случајеви сведени су на своју суштину и на тај начин су утврђени принципи њихове међуповезаности у односу на интегрално просторно планирање у околностима појачаних климатских промена.

Да би се добили одговори, пажљиво су анализирани све типлошко морфолошке карактеристике одабраних локалитета, шира и ужа ситуација - микро климатски параметри (повезаност ових локалитета са градским центрима, утврђеним градовима, близина локалитета обали Јадранског мора, надморска висина, ветрови, падавине, инсолација, вегетација), али и саобраћајна повезаност са утврђеним градовима и природним заштићеним зонама.

Слика 21. б: Приказ шумске вегетације обалног подручја Црне Горе

Извор: Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2018). *Prostorni plan posebne namjene obalnog područja Crne Gore*. Podgorica: <http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=BD>

Након детаљних анализа свих примарних и секундарних извора, као и експертске опсервације за све одабране локалитете, поред историјско-културолошких параметара и аутентичности примене локалних материјала и техника грађења (конзерваторски аспект), анализирани су и еколошки аспекти као и инфраструктурна опремљеност локалитета, на основу којих су систематизовани резултати и закључци представљени у оквиру потпоглавља 4.2.2. *Приказ саобраћајне повезаности фортификацијског система обалног подручја Црне Горе и одржива урбана мобилност*. Како би се сагледале могућности

ревитализације и адаптивне употребе фортификацијског наслеђа, кроз призму истих аспеката анализе постављени су додатни критеријуми анализе за проверу примене савремене заштите фортификацијског градитељског наслеђа са аспекта адаптације на климатске промене. Резултат истраживања довео је и до закључака око примене новог методолошког приступа заштити ових локалитета а који ће обезбедити и јасан третман овог сегмента културне баштине током будућег одрживог интегралног планирања простора у околностима појачаних климатских промена.

На овај начин препознавањем примене параметара одрживог развоја на конкретним примерима одабраних локалитета фортификацијске архитектуре, кроз резултате добијене примењеним методолошким принципом упоредне вишеструке анализе карактеристичних примера, представљених у потпоглављу 4.2.3. *Утицаја препознатих климатских параметара и параметара одрживог развоја на фортификацијско градитељско наслеђе* препознају се елементи одрживе интегралне заштите градитељског наслеђа и отвара могућност стратешког планирања ревалоризације фортификацијске архитектуре уз њену пренамену конзерваторским приступом анастилозе, којом ће се испунити неколико кључних параметара одрживог развоја као што су циркуларност (*circularity*) и поновна адаптивна употреба (*adaptive re-use*) као елементи одрживе урбане регенерације градова приобалног подручја Црне Горе, док ће се кроз еколошки аспект заштите ширег подручја заштићене природе уз препознате иновације у примени нових зелених система снабдевања енергијом и скупљања и пречишћавања кишнице, рециклажа (*re-cycle*) и др. постићи интегрална заштита градитељског и природног наслеђа.

Ради бољег прегледа, горе наведене анализе дате су по градовима у оквиру којих су представљени карактеристични примери фортификацијско градитељско наслеђе (постојеће стање) методом експертске опсервације на терену за свих 47 локалитета појединачно, те је припремљена фотодокументација употребом дрона и урађен детаљан приказ стања и могућности адаптивне употребе и ревалоризације методом анастилозе, како би се могли дати што веродостојнији подаци тренутног стања и потенцијала одабраних локалитета или делова објеката до којих физички приступ није био могућ у потпуности.

4.2.1. Типолошко–морфолошке карактеристике фортификационог градитељског наслеђа

У процесу одабира карактеристичних примера фортификационог архитектуре, која се користила у војне сврхе све до почетка XX века, за анализу а у контексту њихове будуће валоризације дефинисани су следећи кључни параметри:

- комплексност урбане генезе
- очување интегритета и аутентичности
- естетске вредности (изражајност и дистинктивност, визууре)
- саобраћајна повезаност и
- прихватљивост типолошко-просторних карактеристика за пренамену.

Комплексност урбане генезе је први и посебно важан параметар који аутор дефинише након детаљно обрађене литературе везане за историјски развој и културно политичке прилике које су диктирале и саму урбану генезу фортификационог архитектуре Црне Горе. Овај параметар је посебно важан у процесу валоризације и будуће пренамене објеката јер је неопходно пре предузимања корака који се тичу валоризације градитељског наслеђа урадити опсежна архитектонска истраживања и свако објекат фортификационог система приобалног подручја Црне Горе посматрати као део целине, а никако само као реперну тачку у једном граду, као засебни споменик културе. Ово је посебно важно, ако се сагледају детаљно сви просторни аспекти заштите, не само културног добра већ и његове бафер заштићене зоне. Стога је сваки предефинисани критеријум за одабир карактеристичних примера фортификационог архитектуре једнако важан за будућу интегралну заштиту градитељског наслеђа посматрано у просторно планском оквиру обалног подручја Црне Горе, уз увођење додатног климатског параметра који се тиче адаптације на климатске промене и локализације циља 11. Агенде одрживог развоја до 2030.године.

Изражајност као критеријум естетске вредности намеће се због оног потребног првог утиска и визуелног сагледавања и фасцинације посматрача са “снагом” (форта) овог архитектонског типа грађевина, у може се посматрати кроз два просторна нивоа: као систем (аустроугарски фортификационог систем) и појединачно утврђење, фор или батерија. Први

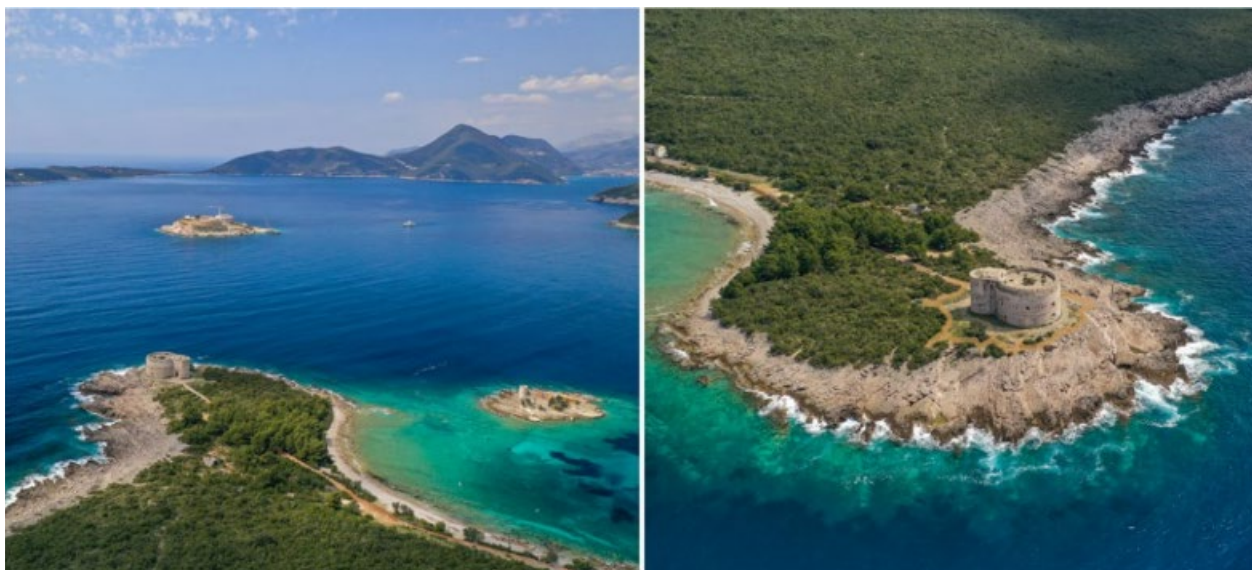
ниво посматрања је ауторски сагледаван кроз цело истраживање и рад на докторској дисертацији, што је посебно потврђено и у поглављу 3 докторске дисертације у оквиру којег је фортификацијска архитектура сагледавана кроз урбану генезу фортификацијског система Боке которске и посебно кроз урбану генезу целина - узврђених градова Будве, Бара и Улциња, док је други просторни ниво изражајности констатован управо кроз одабир више од 40 примера појединачних локалитета за анализу (Поглавље 4.1.). Савремени приступ и разумевање естетских вредности отвара и питања везана за њено социолошко, политичко, етичко, религиозно, психолошко и симболичко учешће у оквирима комплексног сагледавања духа времена и архитектуре које поједине епохе на тај начин развијају. (Мако, 2009: 93). Управо су тврђаве те које носе вишевековни печат естетских вредности са једне стране, али и оне које увек дају урбани акценат граду и насељу (*визуре*), а посебно приградским или међуградским зонама, у чему се огледа и њихова посебност и *изражајност*.

У случају предметног просторног оквира којим се бави ова докторска дисертација, предстражне тврђаве и батерије на копну али и на мору представљале су посебан изазов за анализу због упечатљиве историјске симболике, сведочанства једног времена и културе и потребе да оне које “су нас штитиле” сада треба да буду штићене од нас, од појединаца и од државе. За тај узвишени значај симола Купер (Jean Campell Cooper) је истицао да је „Симбол кључ за област која је већа од њега самог и већа од човека који га употребљава” (Купер, 1986: 7). Одабрани су карактеристични примери на копну (уз обалу али и у залађу), као и примери са мора, због свеобухватне анализе најтипичнијих примера, сличних по дефинисаном критеријуму везаном између осталог и за визуре (видике), а различитих управо са урбо-морфолошких критеријумима због незнатног али ипак потенцијално значајног климатских параметара који варирају на копну и на мору.

Како наводи Ђокић „Право на видик код медитеранских и оријенталних градова, био је један од основних принципа на основу којих су формиране градске структуре” (Ђокић, 1998: 110). Такође према Ђокићу, дистинктивност се дефинише као особина простора која га на неки начин разликује, одликује и одваја од других простора. Основни облик дистинктивности јесте идентит и он представља степен до кога се простор или објекат може сматрати посебним у односу на друге просторе, односно степен до којег један просторни

оквир или целина има јединствен и непоновљив карактер, што у случају фортификационог система Боке которске и утврђених градова на обалном подручју Црне Горе јесте потврђено.

Дистинктивност, слично као и критеријум “изражајност” у анализи предмета истраживања се може посматрати проз два просторна нивоа: целина (јединствен систем Боке которске) и појединачан, издвојен објекат као што је на пример фор Арза (Слика 50).

Слика 50. Фор Арза, у општини Херцег Нови

Извор: фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022

С обзиром на значај инфраструктурне опремљености локалитета и њихове саобраћајне повезаности са градским центрима и залеђем, критеријум саобраћајне повезаности је посебно важан критеријум у процесу дефинисања потенцијала за будућу прилагодљиву употребу карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа у процесу урбане регенерације, посебно са аспекта смањења емисије CO₂ кроз употребу чистијих видова урбане мобилности и алтернативних видова саобраћаја без емисије штетних гасова, што свакако доприноси адаптацији на климатске промене.

Са једне стране, критеријум *прихватљивости* типолошко-просторних карактеристика одабраних фортификационог локалитета, односи се на просторно-функционалну целину и особеност њихове градње, док се са друге стране овај критеријум односи на активности које је могуће организовати у процесу пренамене ових локалитета за савремену употребу.

Суштински, корисници простора су ти који дефинишу степен њихове прихватљивости. Међутим, како ови локалитети већ више од 100 година немају своје кориснике, због губљења своје првобитне одбрамбене функције (војна архитектура), то је у будућим истраживањима потребно детаљно испитати могућности пренамене за савремену употребу. Анализом типолошко-морфолошке прихватљивости ових локалитета утврђен је значајан потенцијал за њихову пренамену, односно адаптабилност јер су простори показали да постоји јасна способност адаптације на нове услове, нове намене и потребе, са еколошког и конзерваторског аспекта. Анализирајући и ширу ситуацију, уз посебну пажњу на бафер заштићену просторну границу културних добара, због јаснијег укључивања ових локалитета у процес урбане регенерације, потврђена је могућност адаптације на климатске промене, што је кроз приказ стања и потенцијала ових локалитета приказано кроз графичке прилоге у наставку доктората. Са једне стране, актуелна теорија заштите градитељског наслеђа промовише идеју очувања не само објекта већ и непосредне природне околине ових локалитета, док са друге стране савремене околности прилагођавања на климатске промене диктирају нове правце деловања у процесу урбане регенерације, па је критеријум прихватљивости у приказу стања одабарних примера усмерио аутора ка дефинисању критеријума анализе, са више аспеката представљених у Табели 6.

Табела 6: Приказ стања локалитета (према методологији аутора)

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	

ИНФРАСТРУКТУРА А ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	
---------------------------------	---	--	--	--

Приказ заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Рисна

На подручју Рисна, античко насеље лоцирано је на пољу Царина западно од данашњег Рисна, на десној обали речице Шпиље, између тешко приступачног и кршевитог брда на северозападу, где се налази Градина и морске обале. Налази несумњиво показују да је античко насеље било и веће, јер се остаци данашњег налазе добрим делом и у мору. Међутим, све упућује на то да се првобитно насеље илирског карактера налазило у североисточном делу терена. Овај део археолошког локалитета лежи непосредно испод Градине која се налази изнад реке Шпиље (Гарашанин и Гарашанин, 1967б).

Град задржава своју наслеђену локацију, коју проширује нарочито према мору. У том делу локалитета Царине у ископавањима 1968. године откривени су темељи великих грађевина. У њој је пронађено и место постамента на којем је била статуа једног од римских божанстава. У ископу испред објекта откривени су велики стубови, који су носили стилобат на улазу у ту грађевину. На том сектору локалитета пронађени су и темељи великих грађевина, што говори да се ту налазио римски центар града, са тргом и јавним грађевинама на њему. Од јавне инфраструктуре пронађени су трагови водовода уз главну градску улицу. Могуће је да се цео град снабдевао водом системом аквадукта, спроведеним природним падом са извора Шпиле. Град је имао и трговачки и занатски центар, могуће и на више локација. Велика концентрација керамичког материјала на разним локацијама говори о интензивној трговини и дистрибуцији производа у залеђе. Овде су се пуниле амфоре, најчешће вином и маслиновим уљем. У граду су пронађени и већи стамбени објекти, грађени по уобичајеној шеми римске градске куће: просторије концентрисане око унутрашњег дворишта. Ти објекти су имали и купатила уграђена у одаје. При ископавањима

су пронађене фрагментоване керамичке кадице за купање деце, као и један мањи базен за купање одраслих. Паралелно са просперитетом и учвршћивањем власти, ширило се и насеље ван утврђеног града. Тако позната „вила урбана” са подним мозаицима припада резиденцијалном кварту, у којем је живео најбогатији слој становништва. Изван зидина града формирала се и некропола, која је свакако наследила култно место из старијег периода.

Слика 22: Мозаици пронађени током археолошке кампање.

Извор: фотографије припремљене за потребе анализе стања тврђаве Ризон, у оквиру тематског истраживања на докторским студијама; аутор и фотограф: Данило Папић, 2019. година.

У Рисну је већ уочено и хипотетичко место античког театра који је лоциран непосредно уз саме градске зидове. Реч је о терасастом терену са полукружним горњим делом, на којем се налазе седишта за гледаоце, и сценом у доњем делу (Ковачевић, 2018).

Табела 7: Приказ стања локалитета тврђаве Ризон

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ / -)
КОНСЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

Слика 23: Приказ тврђаве Ризон.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Приказ заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Котора

У складу са Одлуком Комитета за светску баштину 43 COM 7B.87 усвојеном током последње седнице одржане у Бакуу (Азербејџан) 2019. године (30. јун – 10. јул), Црна Гора је наставила да спроводи неколико захтева постављених овом Одлуком и одлукама усвојеним на претходним седницама Комитета, у вези са стањем очуваности Светске баштине – Природна и културно-историјска регија Котор. Главни фокус политике према Региону стављен је на стратешке документе за његов бољи третман, конкретно на Нацрт *Просторног плана општине Котор* (Spatial Plan of Kotor Municipality) и ревизију *Плана управљања за природно и културно-историјско подручје Котора* (Natural and Culturo-Historic Region of Kotor).

Нацрт Просторног плана општине Котор достављен је Центру за свјетску баштину 5. априла 2019. године. Одговор на овај документ стигао је 19. децембра и од тог тренутка је у току ревизија Нацрта просторног плана, према техничкој ревизији ICOMOS-а. и његове препоруке. Ревизија Плана управљања је један од кључних фокуса културних и управљачких политика. Процес је настављен током 2019. године и интензивирао током 2020. године. (UNESCO, 2019).

У току су и ревизије неколико студија Процена утицаја на наслеђе – *Heritage Impact Assessment* (HIA). Анализа и закључак Центар за светску баштину и саветодавних тела у 2021. везано за процес утврђивања проширеног система „Венецијанска одбрамбеног дела између 16. и 17. века: Стато да Терра – Западни Стато да Мар (Хрватска, Италија) (UNESCO, 2021) показује да је потребан додатни и изузетан напор који држава треба да уради за очување већ препознатих локалитета градитељског наслеђа од стране UNESCO-а. Ови локалитети анализирани су у оквиру потпоглавља *Анализа заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Котора* и *Анализа заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Херцег Новог*, с обзиром на њихову препознату универзалну вредност, пре свега према критеријумима аутентичности и очуваности интегритета.

Тачније, за вишеструку анализу примера фортификационог градитељског наслеђа на територији данашњег Котора, одабрано је укупно 25 примера, од којих 24 по критеријуму сличности историјски су везани за аустроугарски период. Потребно је нагласити да су многа утврђења настала још у периоду раног средњег века или пак антике, каква је тврђава Ризон у Рисну. Одабрани примери фортификација распоређени су на обали, копну и залеђу, на различитим удаљеностима од градског центра, и различитим нивоом инфраструктурне опремљености, што ће бити део критеријума различитости за даљу анализу са циљем разумевања заштите и свремене валоризације са аспекта адаптације на климатске промене.

Критеријуми анализе и добијени резултати кроз потврду постављене прве хипотезе предствалени су у овом поглављу докторске дисертације.

Табела 8: Приказ стања локалитета батерије Грабовац

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	Оцена потенцијала (+ / -)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

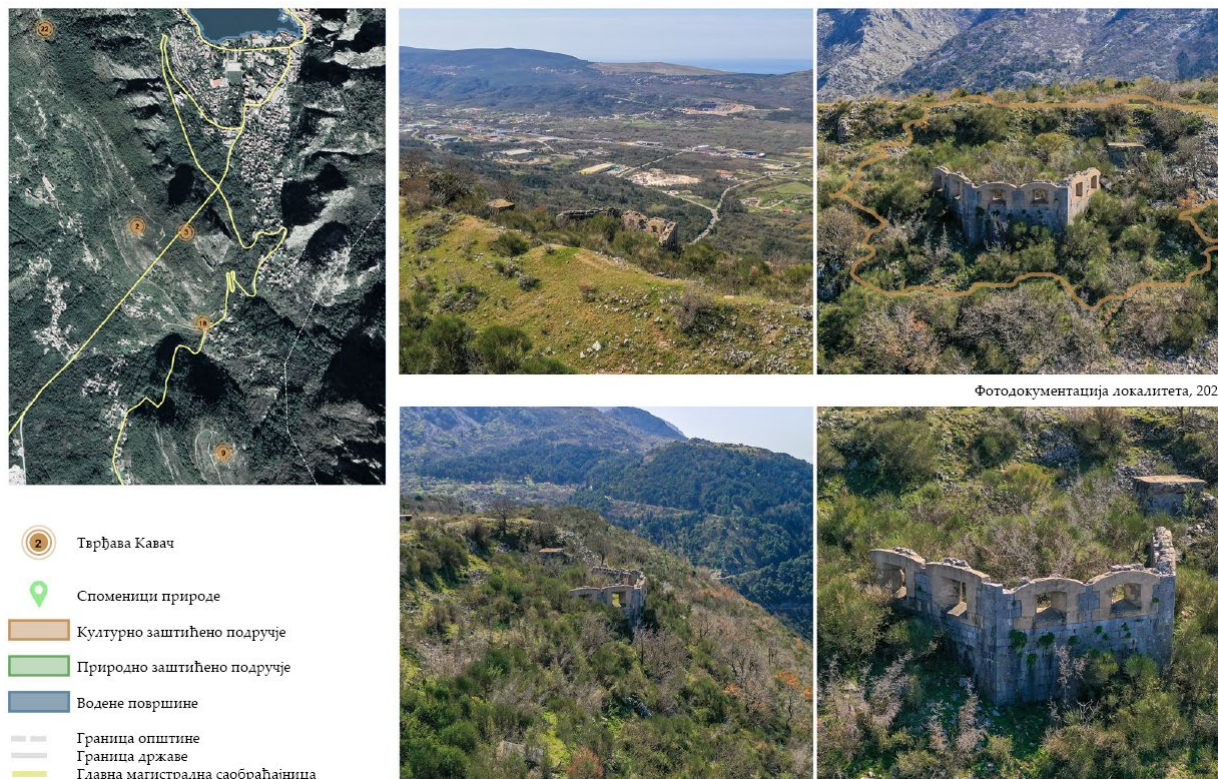

Слика 24: Приказ батерије Грабовац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Табела 9. Приказ стања локалитета тврђаве Кавач

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

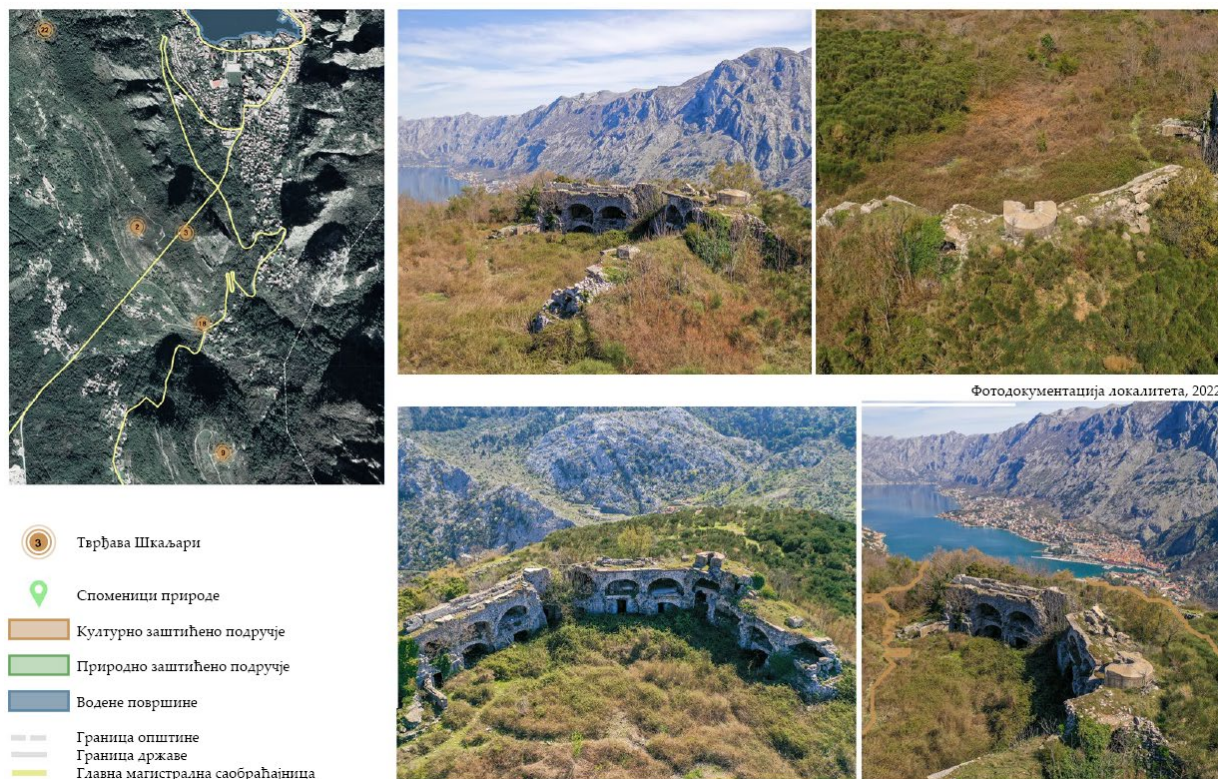

Слика 25: Приказ тврђаве Кавач карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 10. Приказ стања локалитета тврђаве Шкаљари

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклистички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + +

Слика 26: Приказ тврђаве Шкаљари карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 11. Приказ стања Старог града Котора

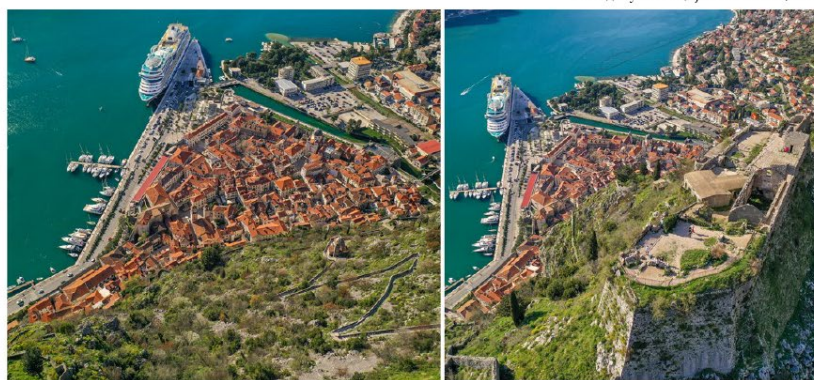
	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	-
		+		+
		+		+
		+		+
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+
		+		+
		-		+
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+
		+		+
		+		+
		+		+
		+		+
		+		+

- Стари град
- Споменици природе
- Културно заштићено подручје
- Природно заштићено подручје
- Водене површине
- Граница општине
- Граница државе
- Главна магистрална саобраћајница

Фотодокументација локалитета, 2022.

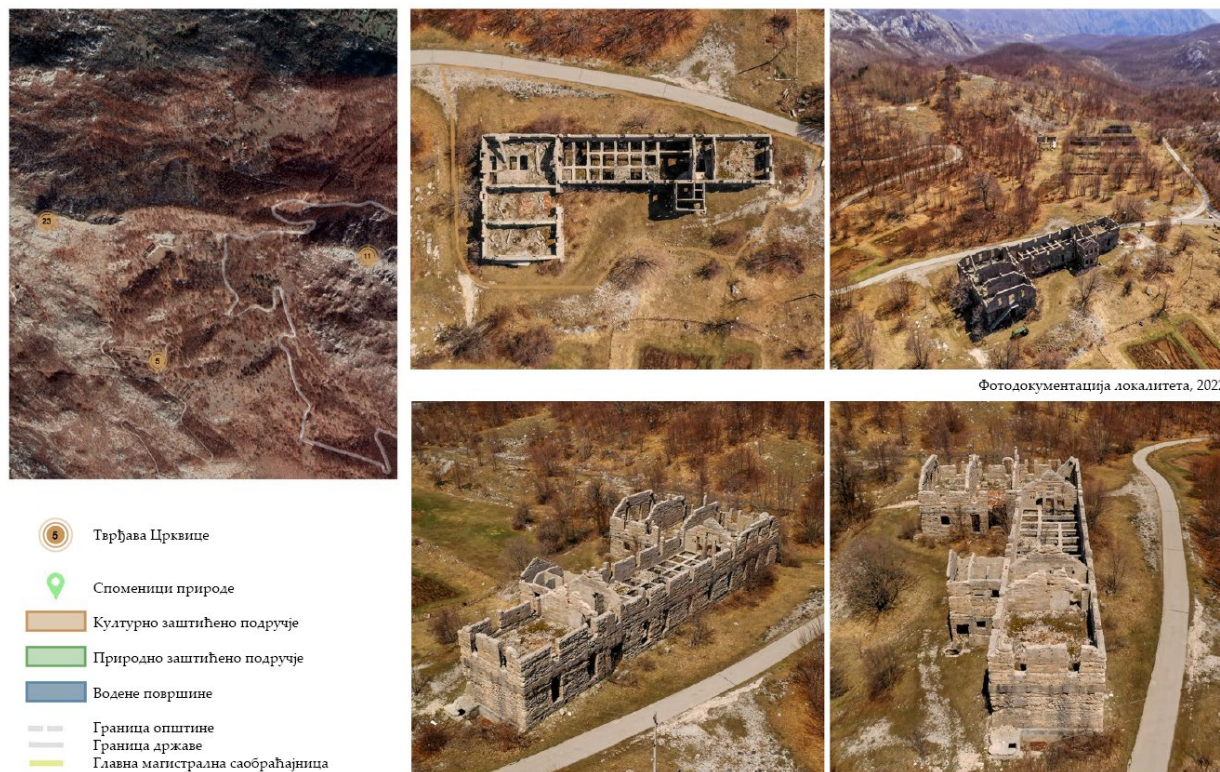

Слика 27: Приказ утврђеног (старог) града Котора карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 12. Приказ стања локалитета тврђаве Црквице

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ / -)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра очуваност аутентичности стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> потребно извршити археолошке истражне радове просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор културно-историјска вредност 	- + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> повољна експозиција и нагиб терена повољни климатски услови очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ + -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> близина магистралног пута близина ЕуроВело 8 руте близина морске обале напајање електричном енергијом водоводна мрежа 	- - -	<ul style="list-style-type: none"> одржива мобилност (море/копно) бицикличички приступ повезаност са центром соларно напајање енергијом скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

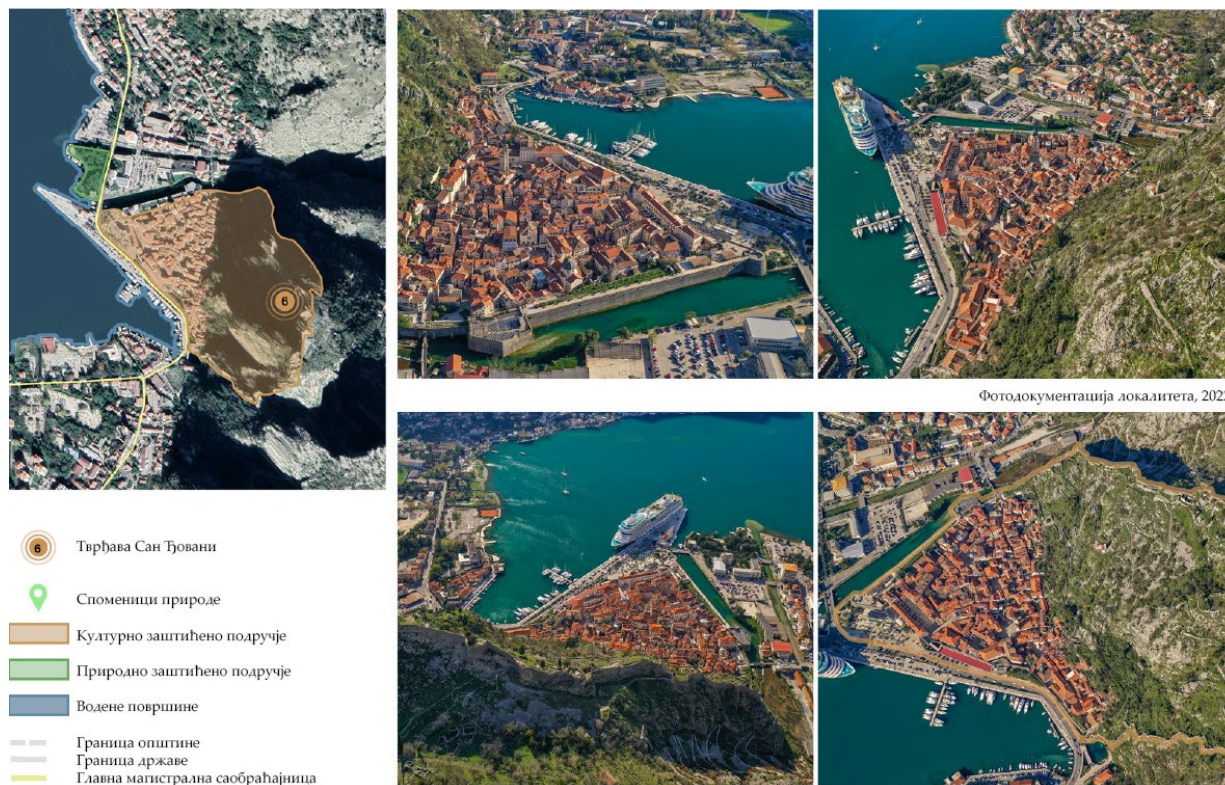

Слика 28: Приказ тврђаве Црквице карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 13. Приказ стања локалитета тврђаве Сан Ђовани

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра очуваност аутентичности стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	+	<ul style="list-style-type: none"> потребно извршити археолошке истражне радове просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор културно-историјска вредност 	- +
	<ul style="list-style-type: none"> повољна експозиција и нагиб терена повољни климатски услови очуваност заштићене природне околине 	+	<ul style="list-style-type: none"> циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+
	<ul style="list-style-type: none"> близина магистралног пута близина ЕуроВело 8 руте близина морске обале напајање електричном енергијом водоводна мрежа 	+	<ul style="list-style-type: none"> одржива мобилност (море/копно) бицикличички приступ повезаност са центром соларно напајање енергијом скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+

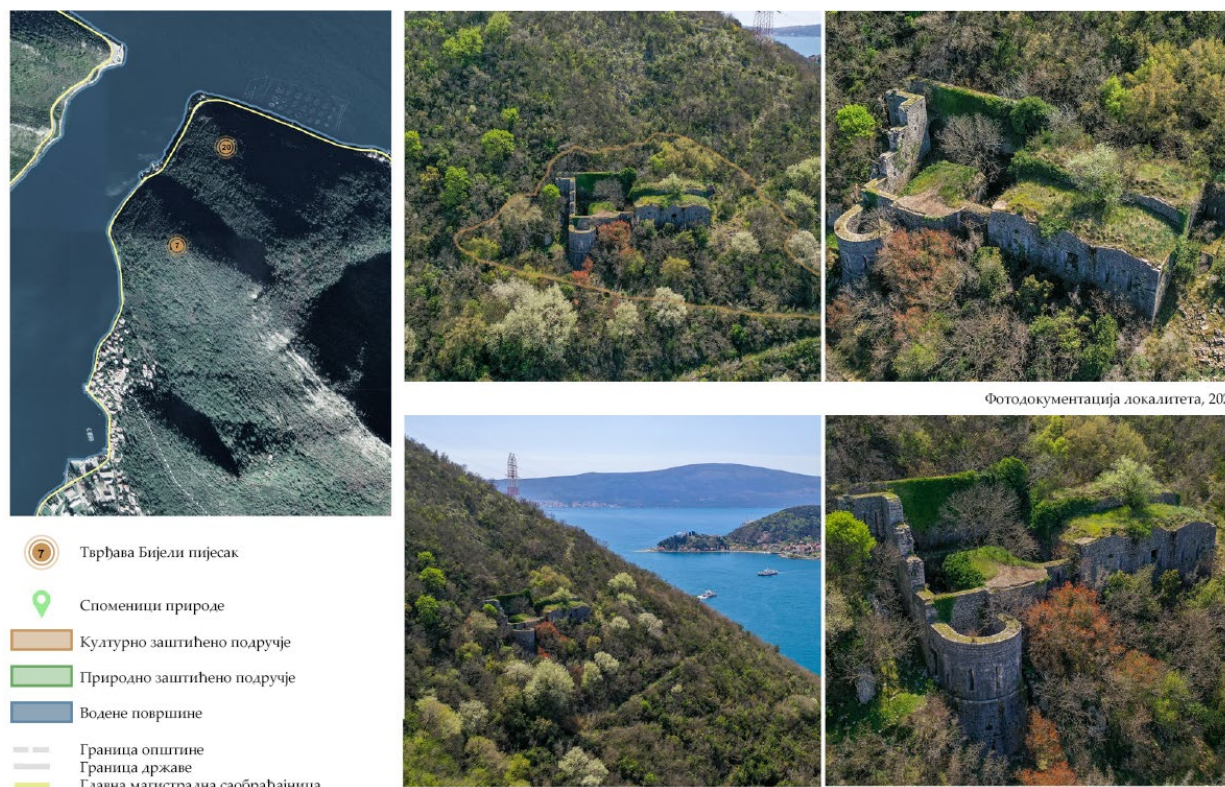

Слика 29: Приказ тврђаве Сан Ђовани са зоном заштићеног културног и природног подручја на територији општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку - дронска опрема фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 14. Приказ стања локалитета тврђаве Бијели Пијесак

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

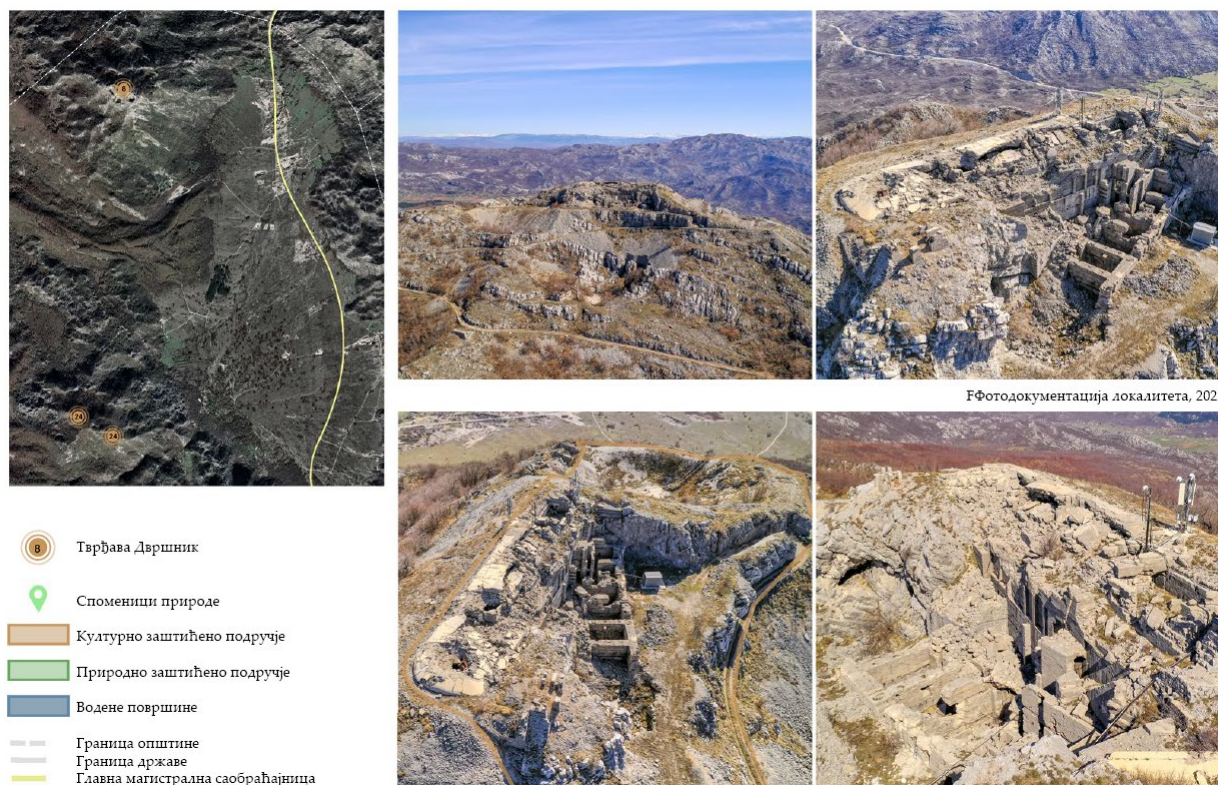

Слика 30: Приказ тврђаве Бијели пијесак карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 15. Приказ стања локалитета тврђаве Двршник

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	- - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

Слика 31: Приказ тврђаве Двршник карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 16. Приказ стања локалитета тврђаве Горажда

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	-
		+		+
		+		+
		+		+
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+
		+		+
		-		+
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+
		+		+
		+		+
		+		+
		+		+

Слика 32: Приказ тврђаве Горажда карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 17. Приказ стања локалитета тврђаве Гребен

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклистички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

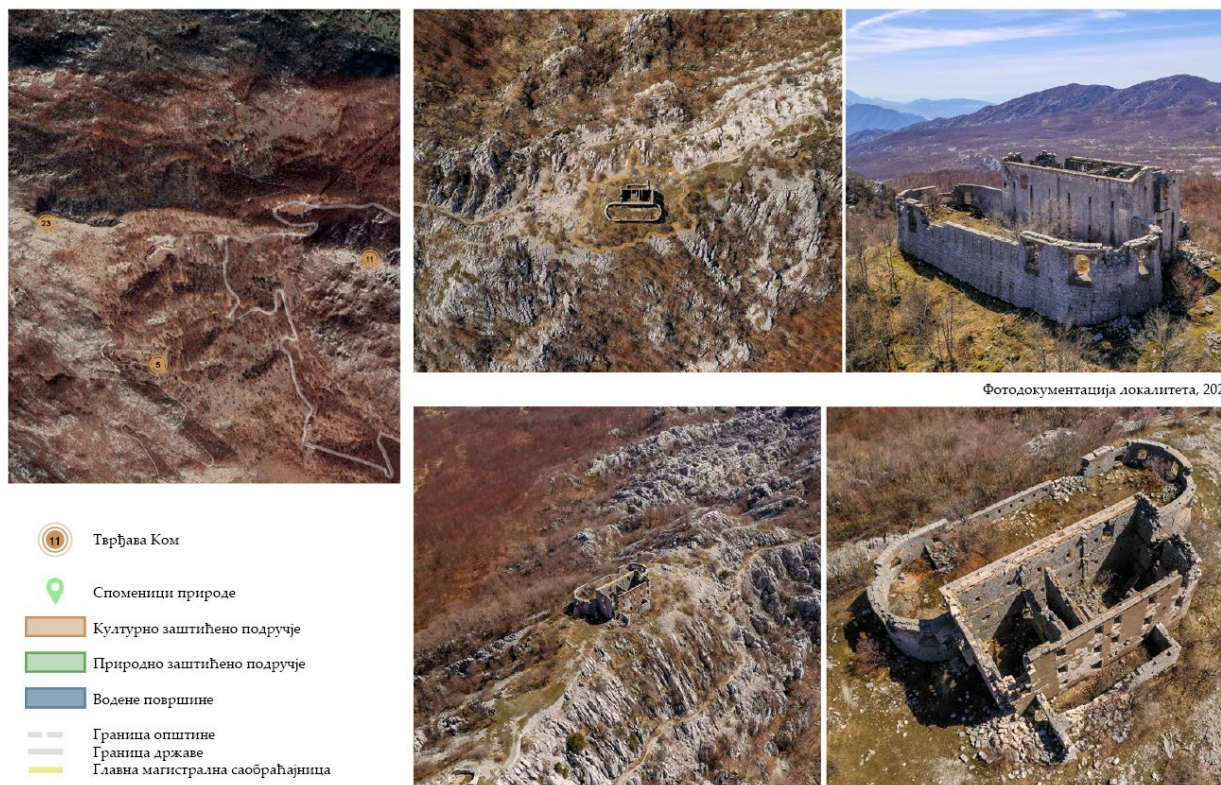

Слика 33: Приказ тврђаве Гребен карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 18. Приказ стања локалитета тврђаве Ком

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

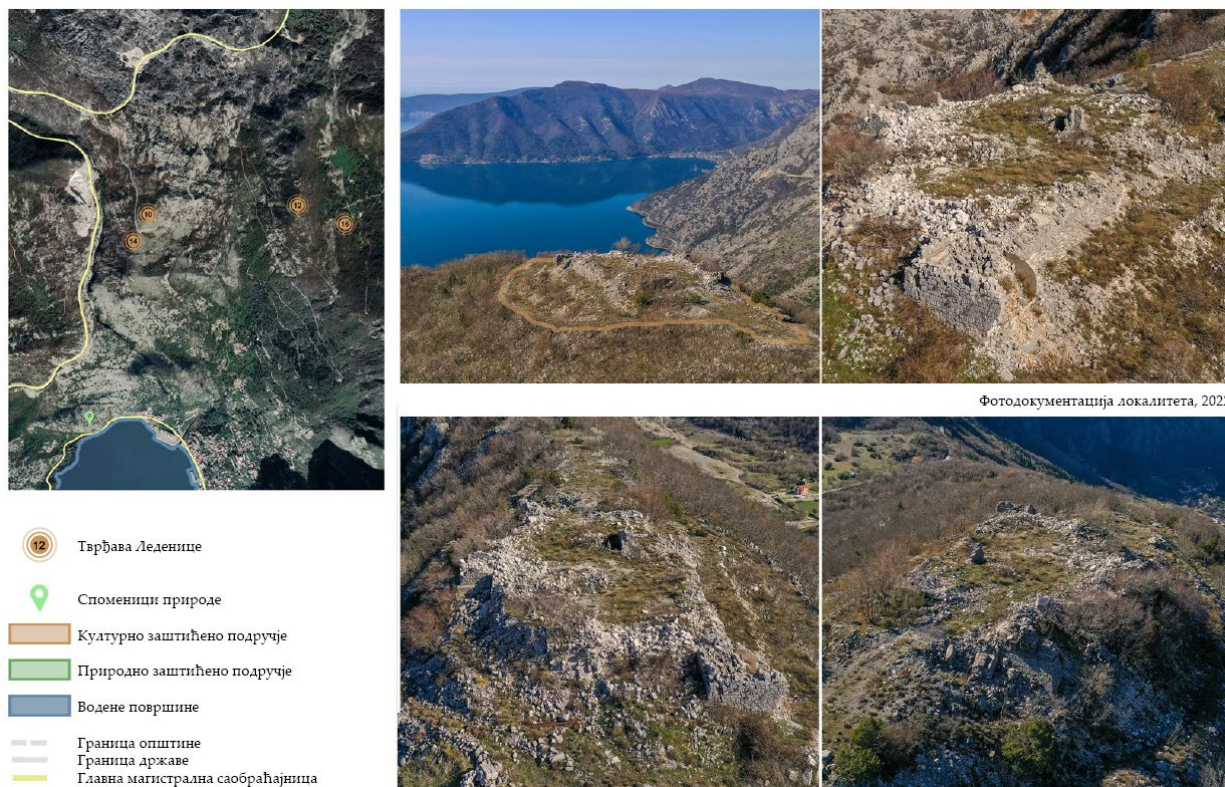

Слика 34: Приказ тврђаве Ком карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 19. Приказ стања локалитета тврђаве Леденице

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - + -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклистички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

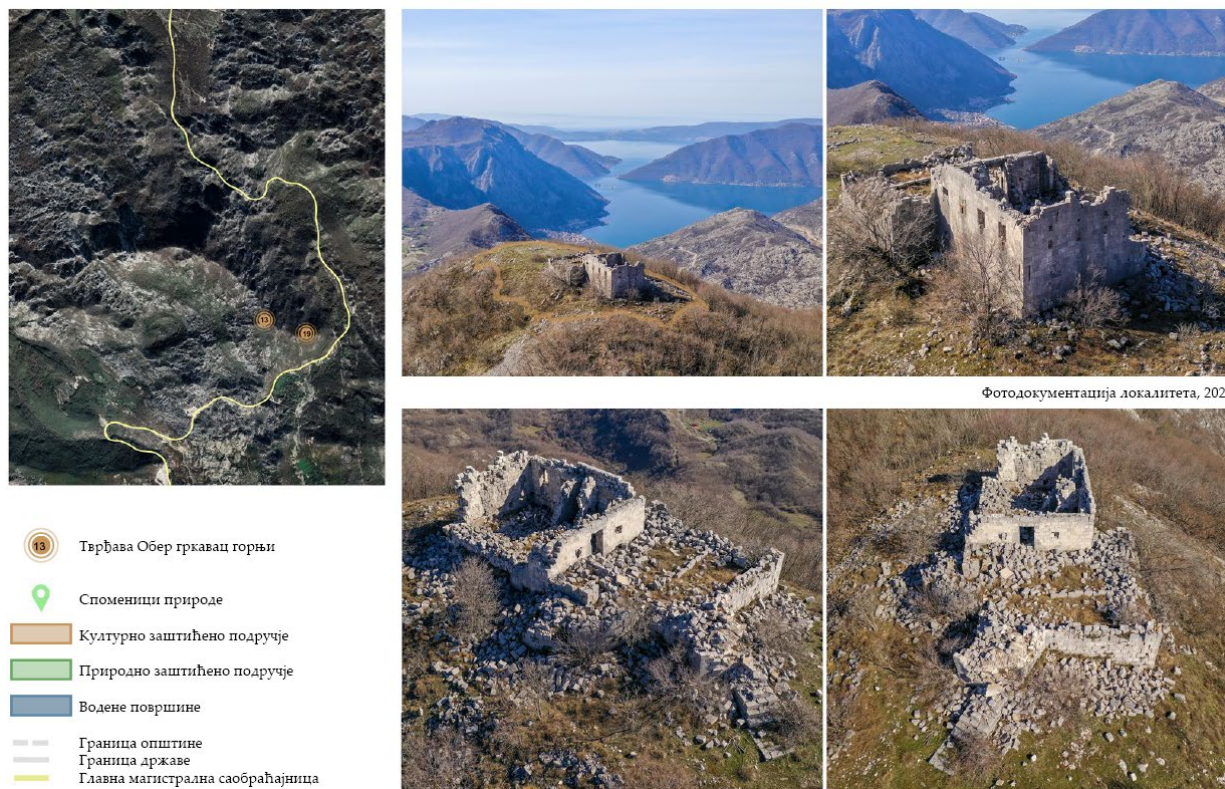

Слика 35: Приказ тврђаве Леденице карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 20. Приказ стања локалитета тврђаве Обер Грквац горњи

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + +

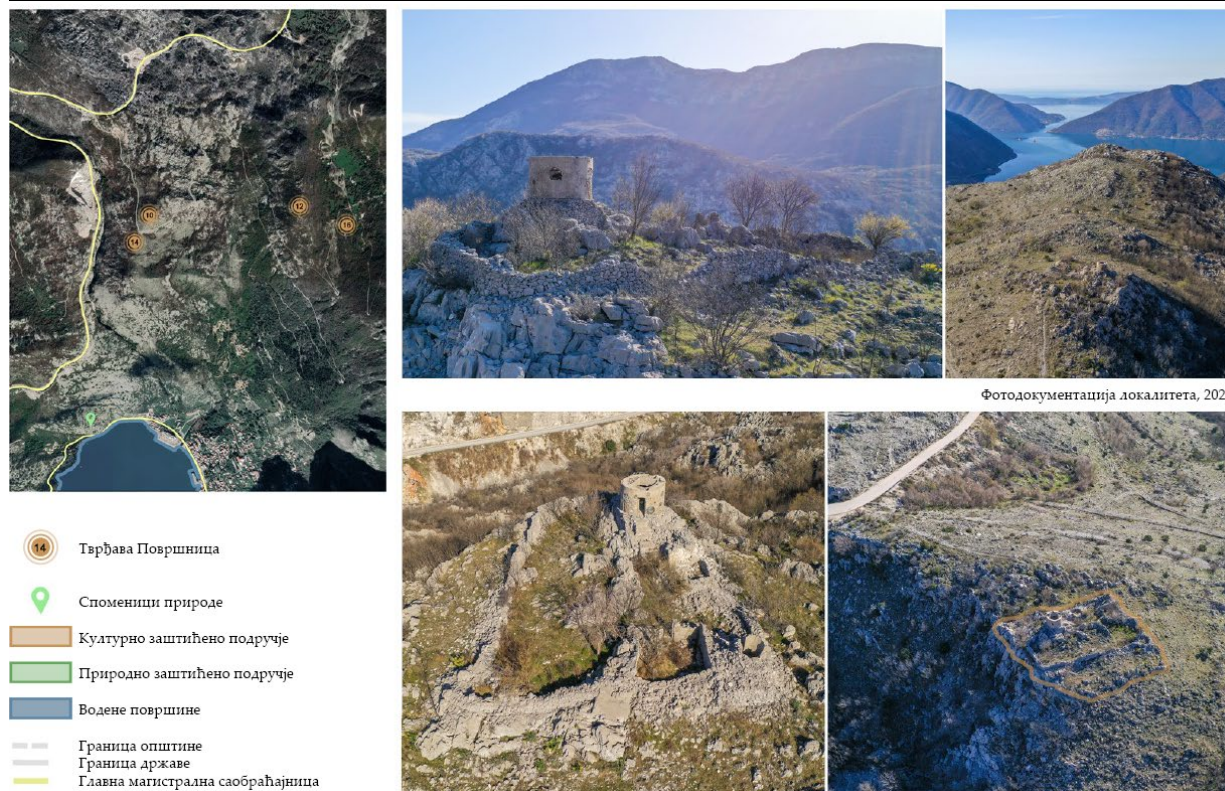

Слика 36: Приказ тврђаве Обер Грквац Горњи карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 21. Приказ стања локалитета тврђаве Површница

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + +

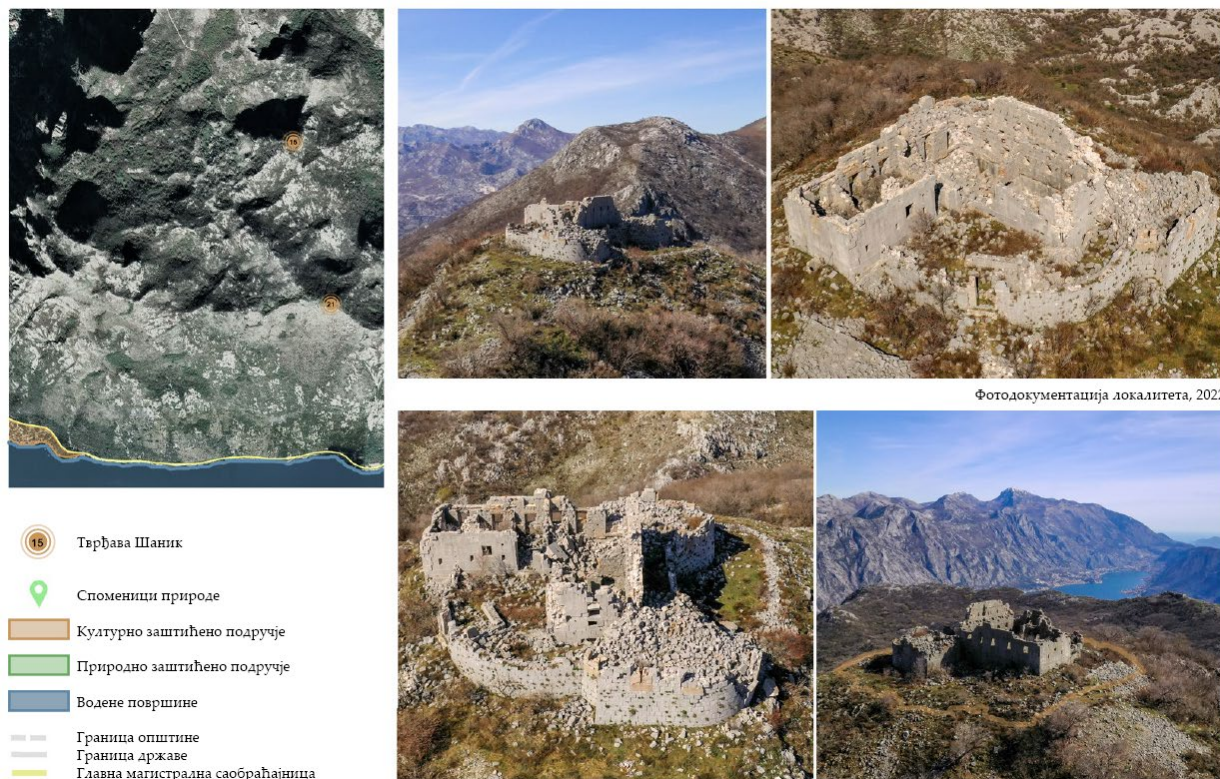

Слика 37: Приказ тврђаве Површница карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 22. Приказ стања локалитета тврђаве Шаник

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

Фотодокументација локалитета, 2022.

Слика 38: Приказ тврђаве Шаник карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 23. Приказ стања локалитета тврђаве Св. Никола

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 39. Приказ тврђаве Св. Никола карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 25. Приказ стања локалитета тврђаве Тројица

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНСЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

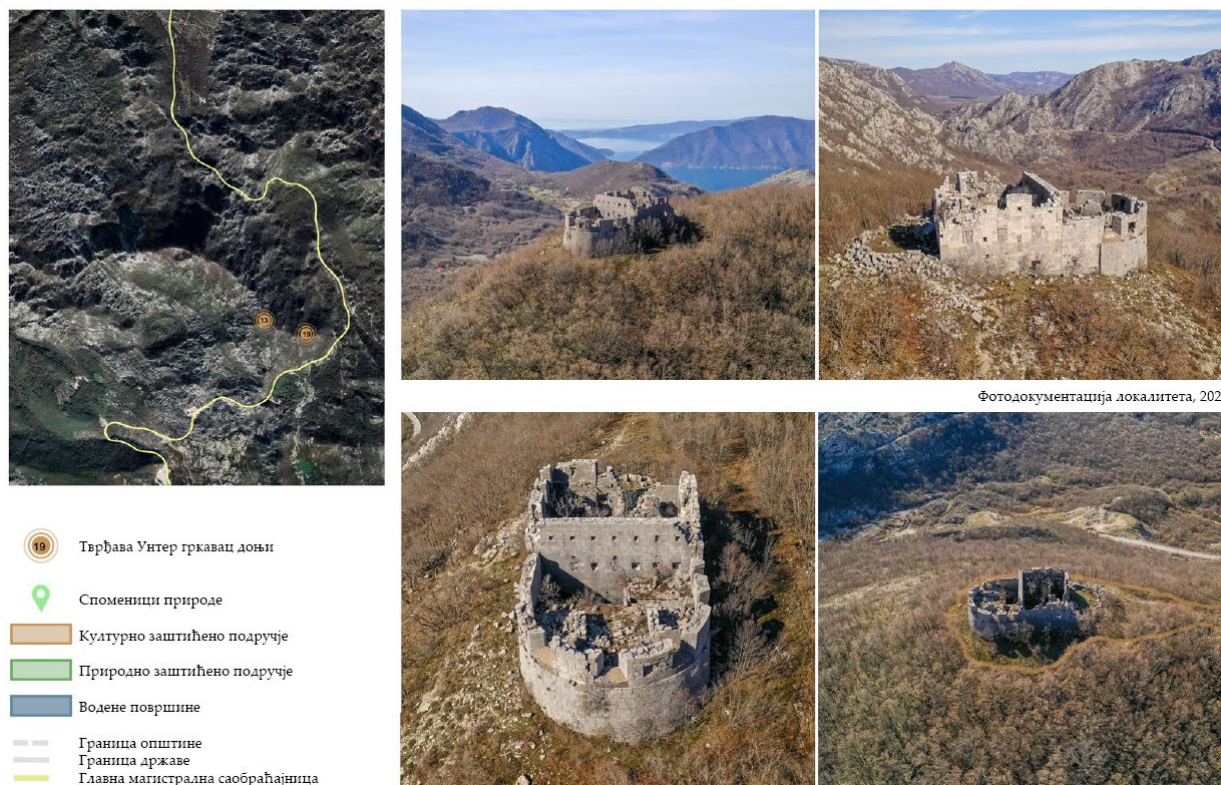

Слика 41. Приказ тврђаве Тројица карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 26. Приказ стања локалитета тврђаве Унтер Гркавац доњи

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

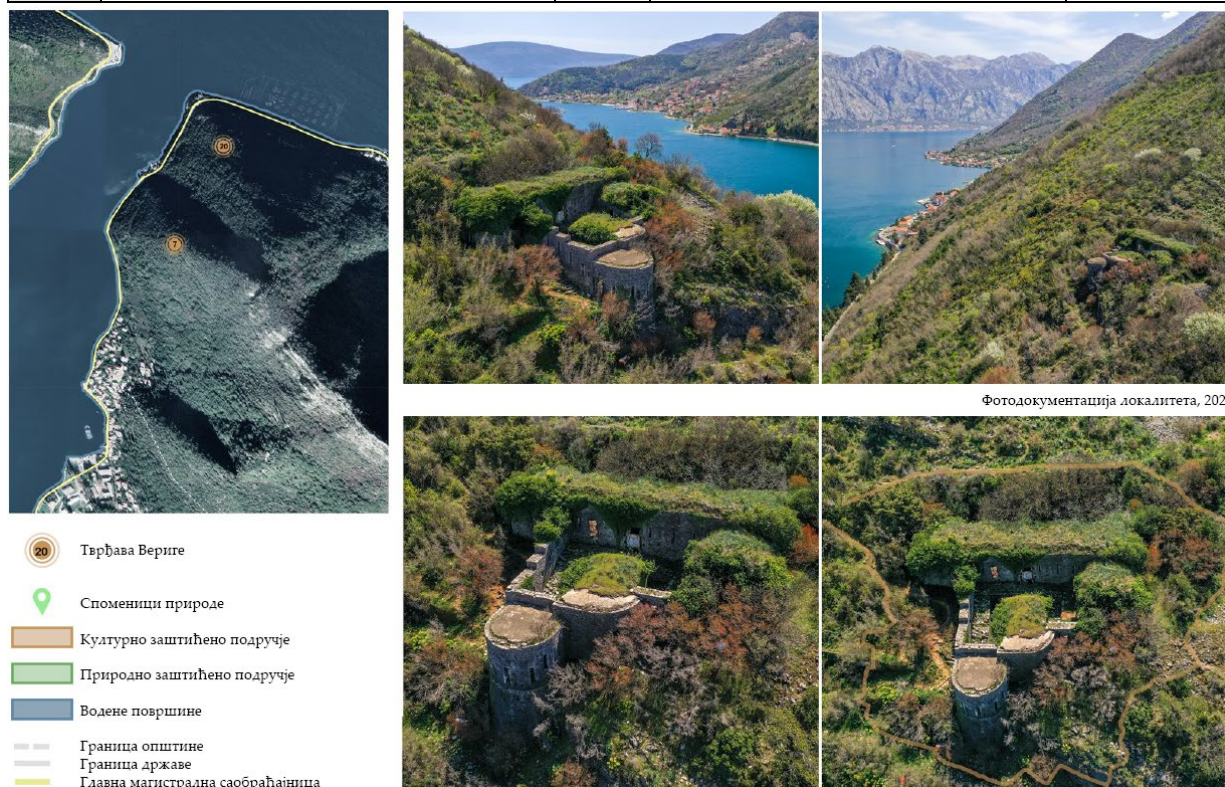

Слика 42: Приказ тврђаве Унтер Гркавац Доњи карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 27. Приказ стања локалитета тврђаве Вериге

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

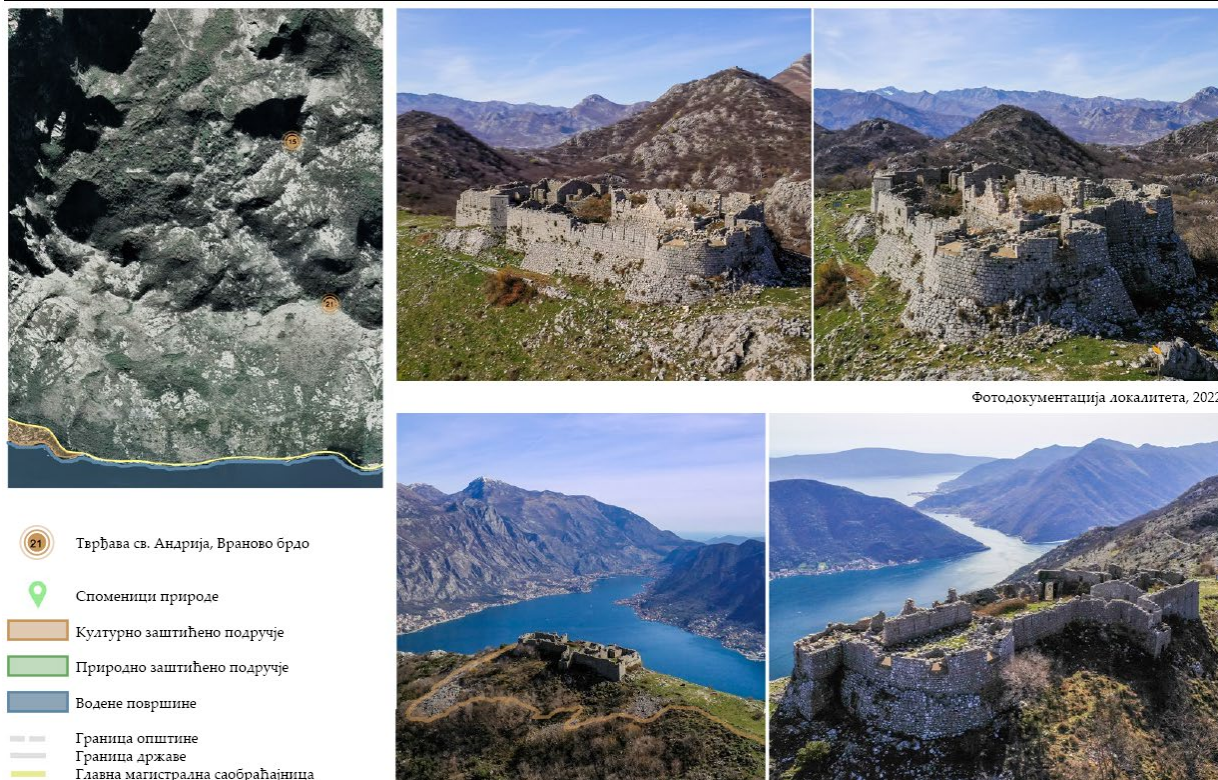

Слика 43. Приказ тврђаве Вериге карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 28. Приказ стања локалитета тврђаве Враново брдо Св. Андрија

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

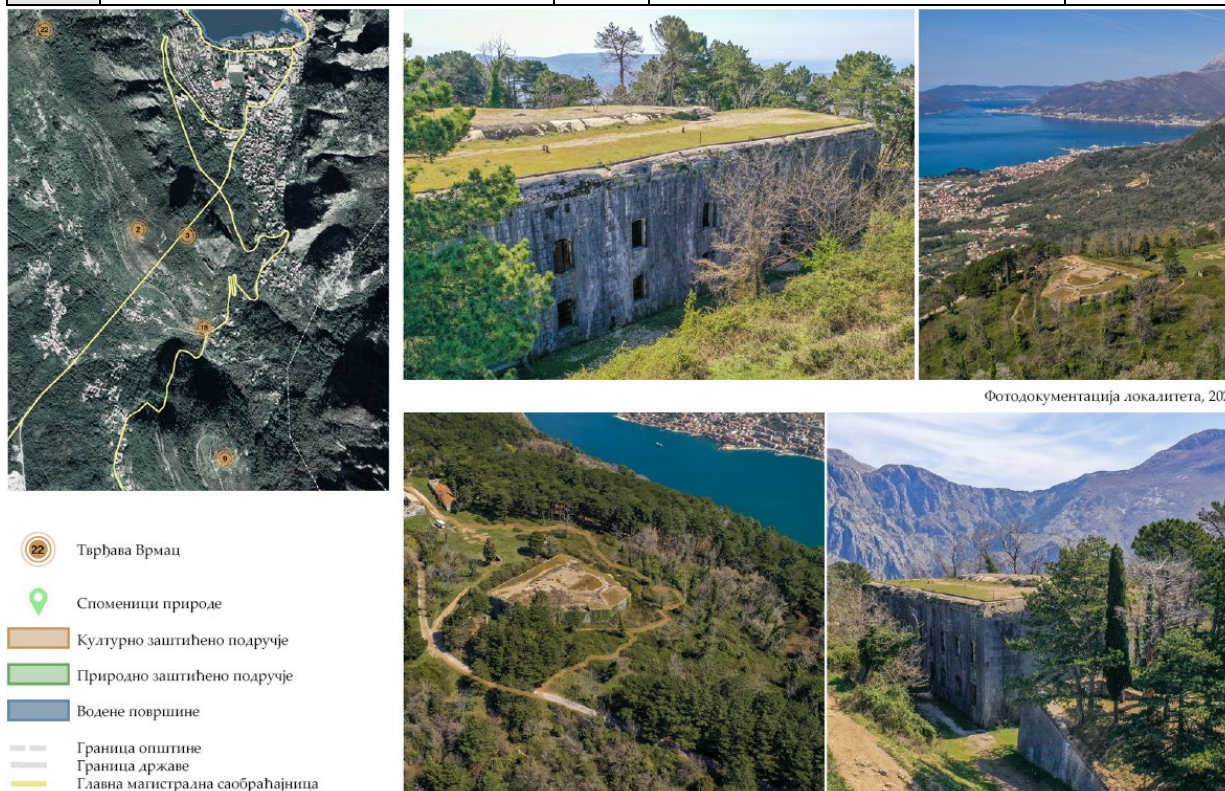

Слика 44. Приказ тврђаве Враново Брдо Св. Андрија карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 29. Приказ стања локалитета тврђаве Врмац

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

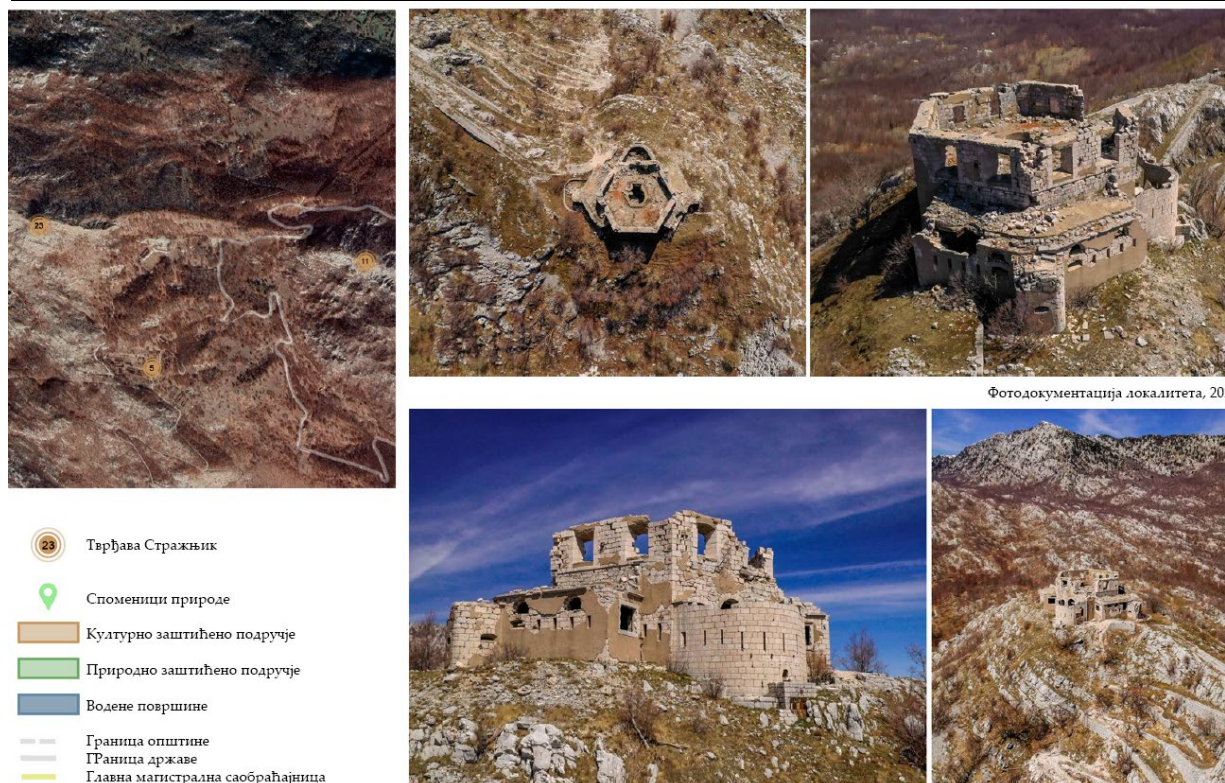
Фотодокументација локалитета, 2022

Слика 45. Приказ тврђаве Врмац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 30. Приказ стања локалитета тврђаве Стражњик

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНСЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	- - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

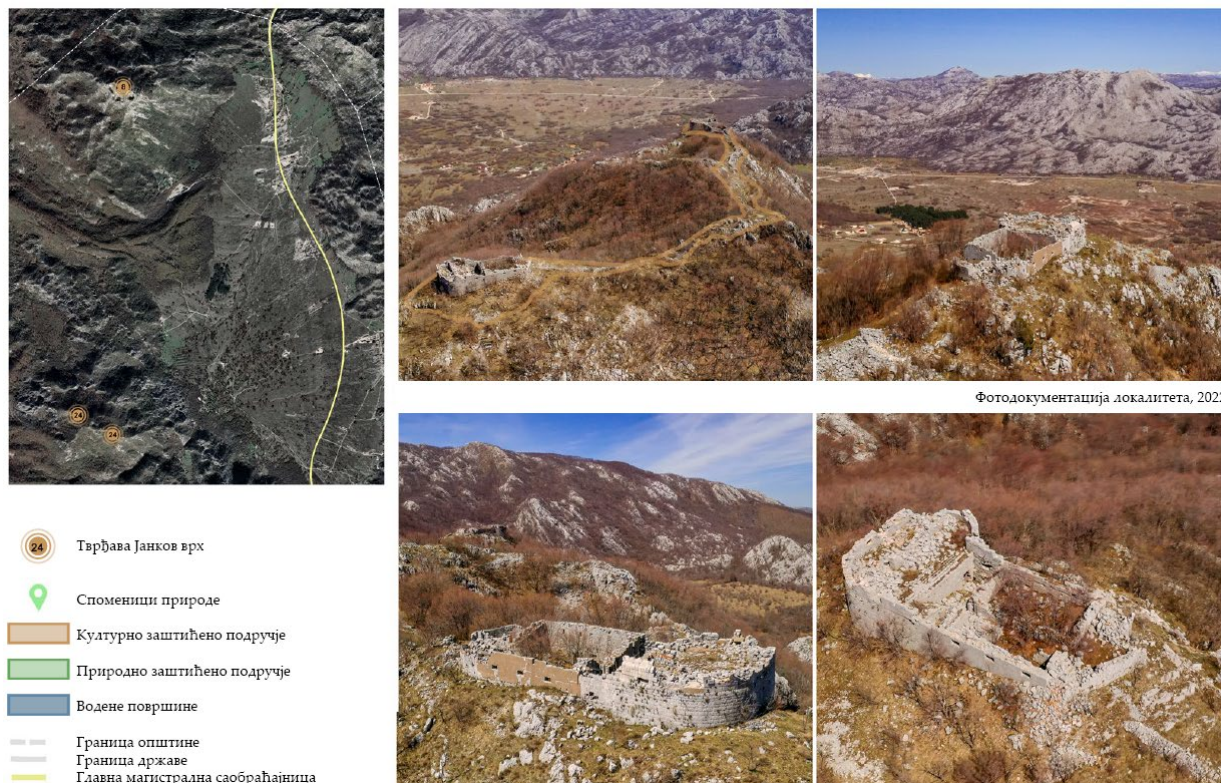
Фотодокументација локалитета, 2022.

Слика 46. Приказ тврђаве Стражњик, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 31. Приказ стања локалитета тврђаве Јанков врх

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	- - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + +

Слика 47. Приказ тврђаве Јанков Врх, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Заштита и презентација карактеристичних примера фортификационог градителског наслеђа Херцег Новог

Данас се могу видети релативно очувани остаци тврђаве Шпањола у горњем делу града Херцег Новог, која је 5 км удаљена од главног магистралног пута. Данашњи изглед Тврђаве у потпуности има печат аустроугарске фортификационог архитектуре, што је последица дуге доминације Аустроугарске на овим просторима.

Подручје шире и уже околине је нарушено непланском градњом бројних стамбених зграда и приватних кућа. До Тврђаве се долази уским асфалтним путем. Утврђење је квадратне основе са четири истурена бастиона на угловима. У склопу Тврђаве налази се 13 објеката: одбрамбени периметар са бастионима; надстрешница; касарна; стамбени објекат; стамбени објекат – команда; складиште хране; сакрални објекат – Црква Светог Јошипа; складиште оружја и муниције (2 објекта); стража и официр страже (2 објекта); затвор и аустроугарски бункери (Gruпа autora, 2004).

Ширење и моћ Млетачке републике достигли су кулминацију у XV веку, уз помоћ простране трговачке мреже заштићене одбрамбеним утврђењима смештеним кроз копнене поседе (*Stato da Terra – Terraferma*), штитећи Републику од других европских сила са северозападне стране) и морске поседе (*Stato da Mar – Domini da Mar*), штитећи морске путеве и луке од Јадранског мора до Леванта. Употреба барута је довела до значајних промена у војним технологијама и архитектури, што се огледало у стилу утврђења названог *alla moderna* (бастиониран систем). Компоненте ове серијске номинације изабране су као показатељи трансформације и операција *alla moderna* одбрамбеног система, који је поставио темеље војне културе која се проширила Европом крајем XVII века. Ватрено оружје је у великој мери променило војне стратегије, приближавајући их техникама опсаде. Напади су могли да се изведу са већих удаљености, мењајући тиме однос између градова и залеђа. Тврђавама су биле потребне одбрамбене линије како би се заштитили зидови. Користили су се ровови, водене баријере и простране чистине, а касније и подземни тунели. Војна архитектура се променила у односу на раније коришћене квадратне и кружне куле које су штитиле средњовековне зидове млетачких градова. Почеле су да се граде ниже кружне куле, учвршћене у основи grubим земљаним радовима и бастионима, који се препознају као важна карактеристика млетачке стручности у војној архитектури. Урбане

структуре су се прилагодили новим типовима објеката и матрица, као и новим потребама урбаних подручја.

Део овог номинационог досијеа, који је 2017. године предат UNESCO-вој канцеларији на разматрање, јесте и тврђава Форте Маре. Она се нашла у проширеној зони заштите млетачког фортификационог система одбране који су Млечани формирали кроз територију данашње Италије, Хрватске и Црне Горе, у дужини од скоро 1000 км.

Тврђава Форте Маре, са укупном заштићеном културно-историјском зоном од 0.07 ха и са заштићеном околином од 5.68 ха, нашла се у оквиру ове номинације и након хитних санационих радова који су изведени 2018.године, биће даље разматрана за упис на UNESCO-ву листу светске културне баштине.

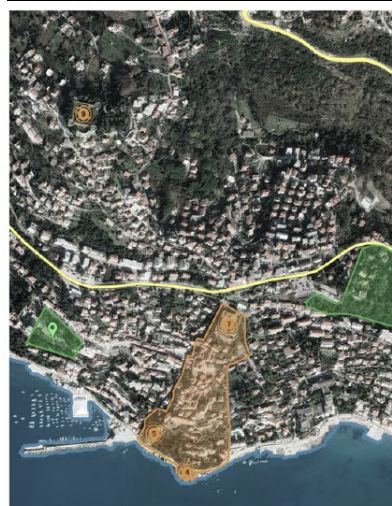
Ова Тврђава је омогућавала контролу и одбрану улаза у Бококоторски залив, који представља једну од најлепших природних лука Медитерана. Налази се на морској литици на поду голе стене која излази из воде. Ова компонента коју чини један елемент, преобликована је од ранијег утврђења, и представља најбоље очувану структуру одбране Херцег Новог. У питању је компактна структура, која се уздиже изнад мора и града, са четири узастопна степеништа на падини. Смештена је у оквиру заштићене околине Светске баштине природно и културно-историјског подручја Котора. Данас острво и мали град остварују значајне туристичке посете, а Тврђаву посети 22000 туриста током године.

Херцег Нови је као и Котор претрпео огромну штету у снажном земљотресу 1979. године.

Поред ове два изузетно значајна, већ препозната и правно заштићена фортификацијска комплекса утврђења, додатно, у оквиру упоредне вишеструке анализе примера на територији данашњег Херцег Новог, одабрано је још 13 локалитета који су анализирани у наставку, кроз претходно дефинисану методологију и задате аспекте анализе: конзерваторске, еколошке и инфраструктурну опремљеност.

Табела 32. Приказ стања локалитета тврђаве Шпањола

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност ауθενичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

- Тврђава Шпањола
- Споменаци природе
- Културно заштићено подручје
- Природно заштићено подручје
- Водене површине
- Граница општине
- Граница државе
- Главна магистрална саобраћајница

Фотодокументација локалитета, 2022.

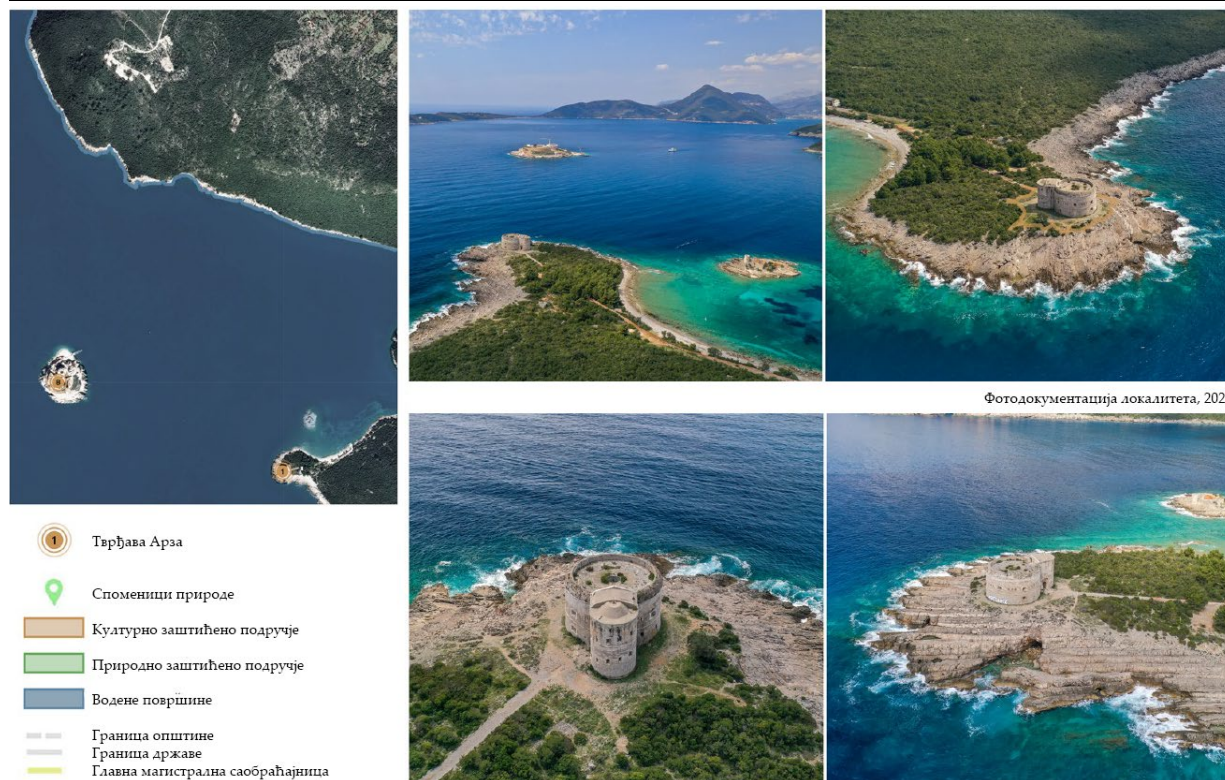

Слика 48: Приказ тврђаве Шпањола карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 33. Приказ стања локалитета тврђаве Арза

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+
		+		+
		+		+
		+		+
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	-
		+		+
		+		+
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+
		+		+
		+		+
		+		+
		+		+

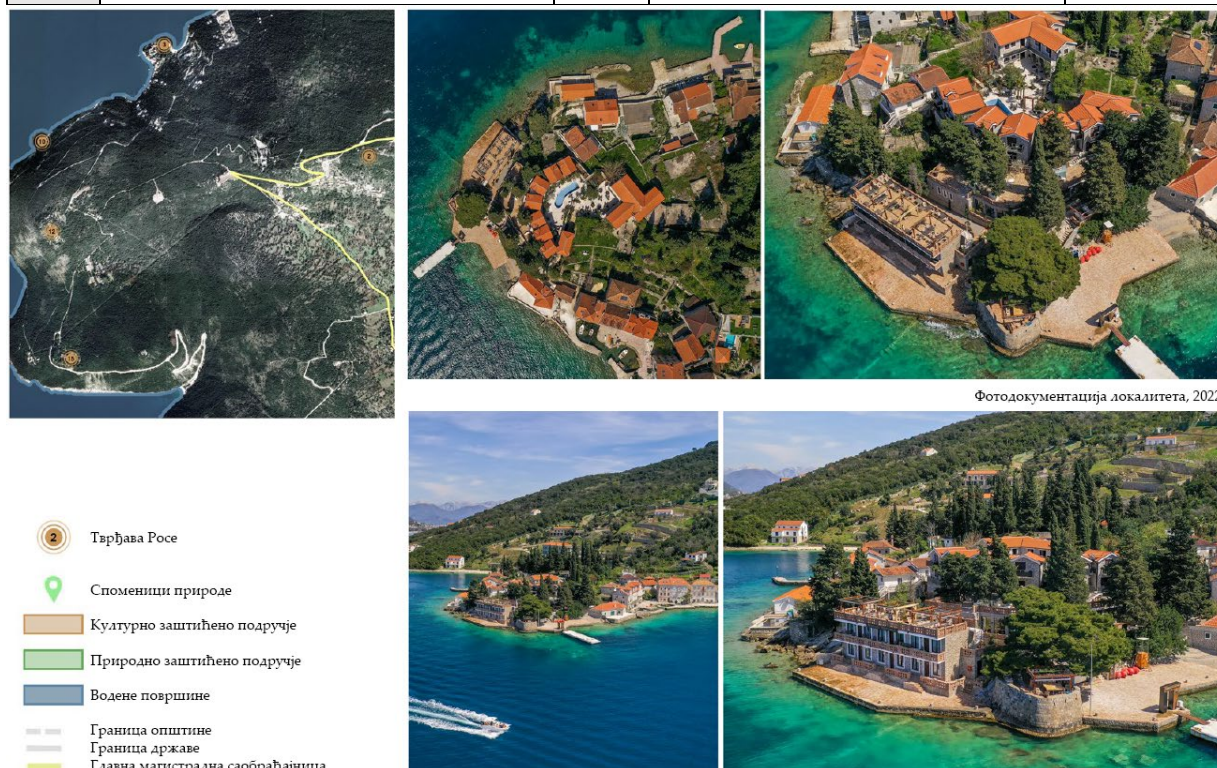

Слика 49. Приказ тврђаве Арза карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 34. Приказ стања локалитета тврђаве Росе

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

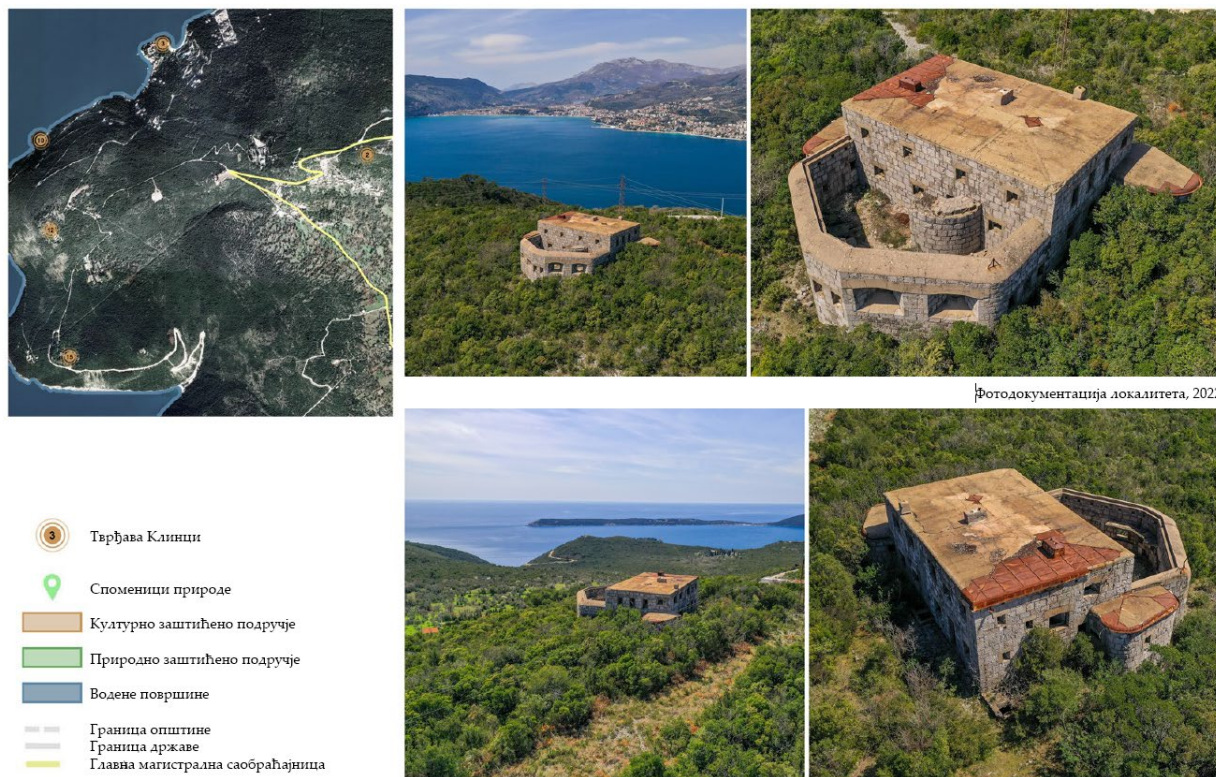

Слика 50. Приказ тврђаве Росе карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 35. Приказ стања локалитета тврђаве Клинци

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 51. Приказ тврђаве Клинци карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 36. Приказ стања локалитета цитаделе Мезалуна

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> ▪ стари град н/а ▪ тврђава ▪ батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ - + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	- - -	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + + + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

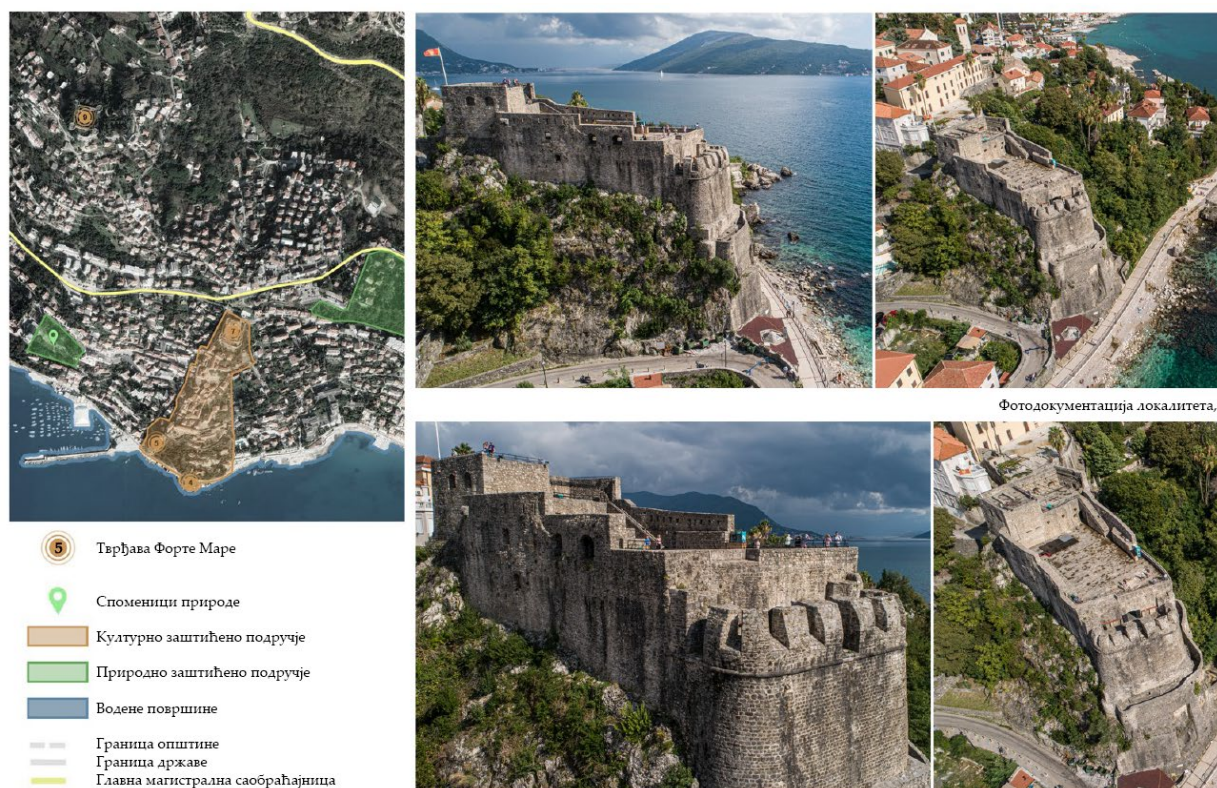

Слика 52. Приказ цитаделе Мезалуна карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 37. Приказ стања локалитета тврђаве Форте Маре

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУР НА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

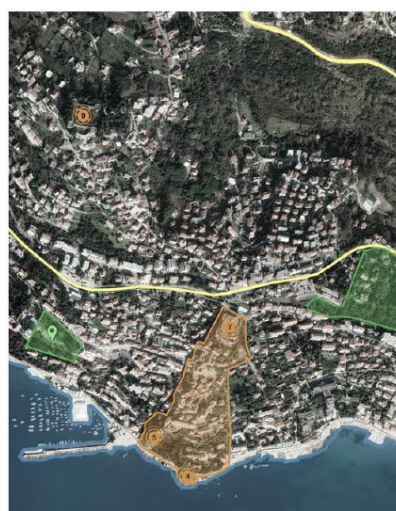

Слика 53. Приказ тврђаве Форте Маре карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Данила Папића, 2019)

Табела 38. Приказ стања старог града Херцег Новог

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

- Тврђава Канли кула
- Споменици природе
- Културно заштићено подручје
- Природно заштићено подручје
- Водене површине
- Граница општине
- Граница државе
- Главна магистрална саобраћајница

Фотодокументација локалитета, 2022.

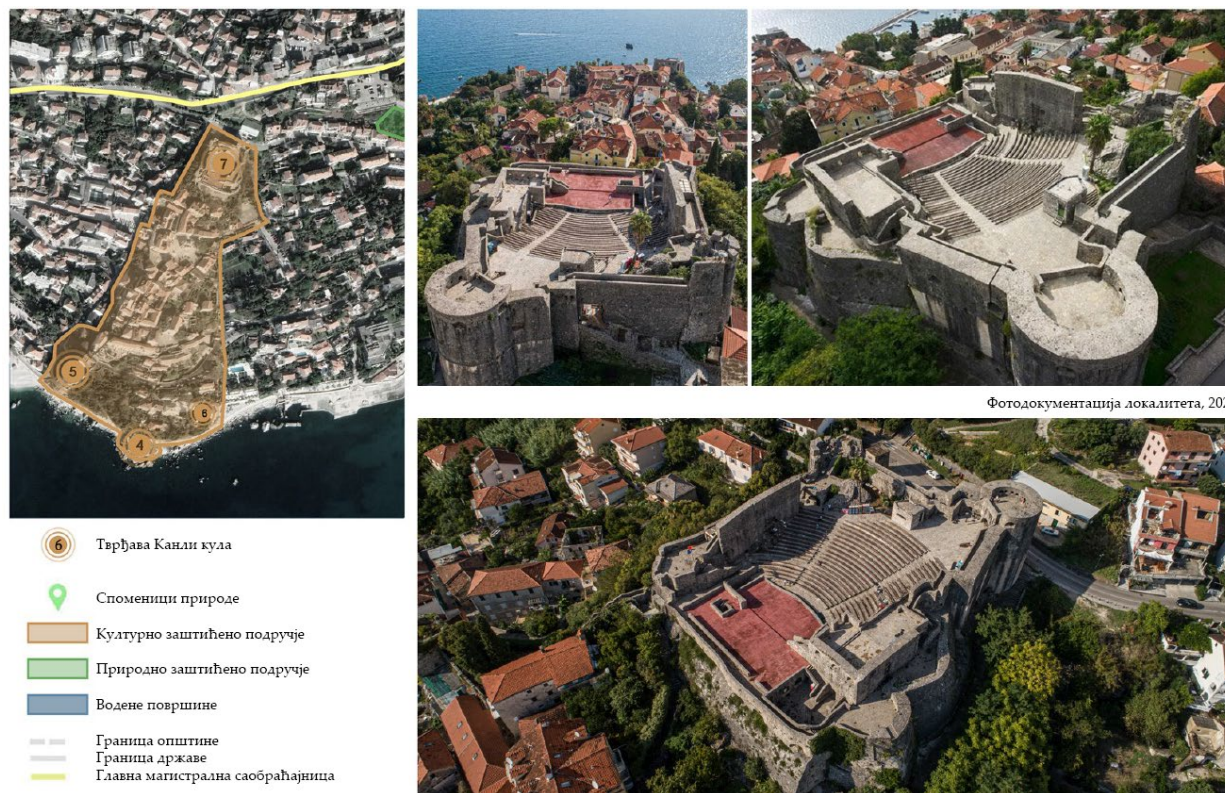

Слика 54. Приказ Старог града Херцег Новог карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 39. Приказ стања локалитета тврђаве Канли кула

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ / -)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

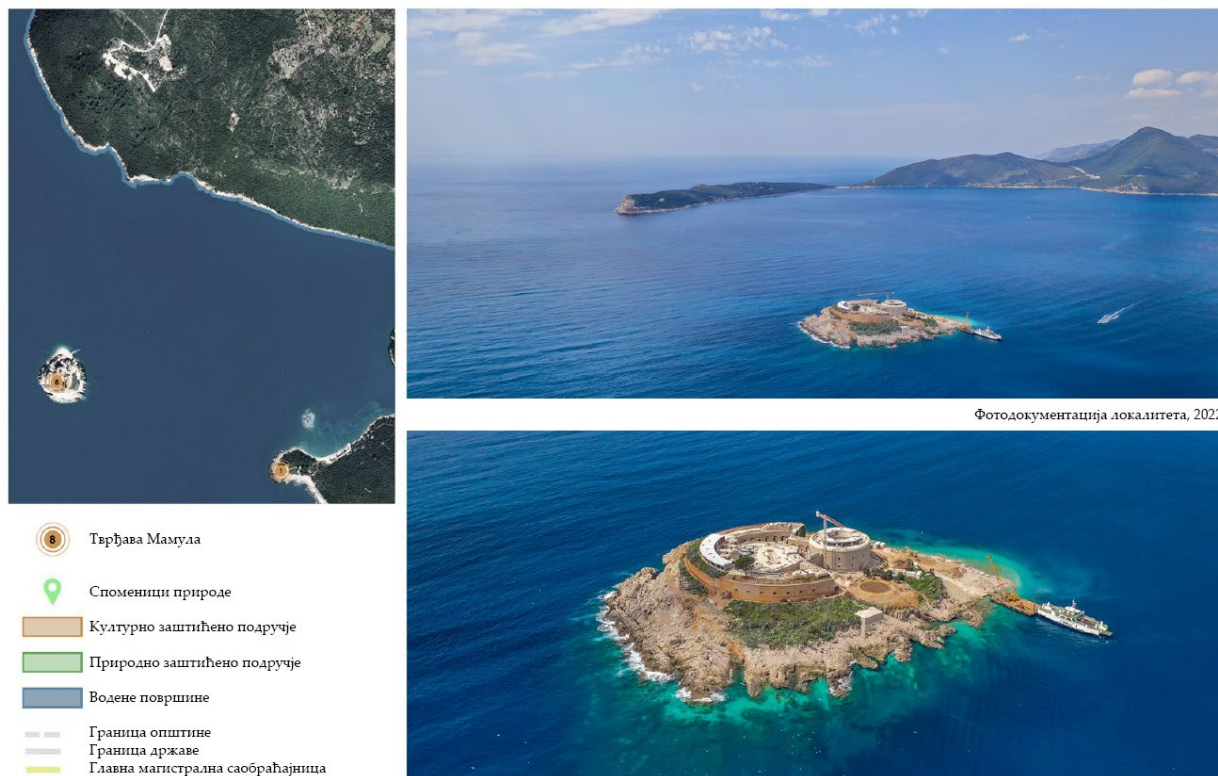

Слика 55. Приказ тврђаве Канли Кула карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 40. Приказ стања локалитета тврђаве Мамула

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 56. Приказ тврђаве Мамула карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

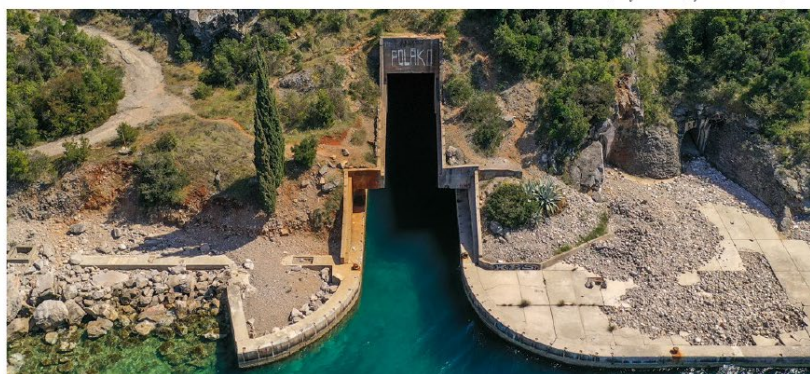
Табела 41. Приказ стања локалитета торпеда батерија Кабала

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЕЊЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Фотодокументација локалитета, 2022.

- Тврђава батерија кабала (Странд вон Добрец)
- Споменници природе
- Културно заштићено подручје
- Природно заштићено подручје
- Водене површине
- Граница општине
- Граница државе
- Главна магистрална саобраћајница

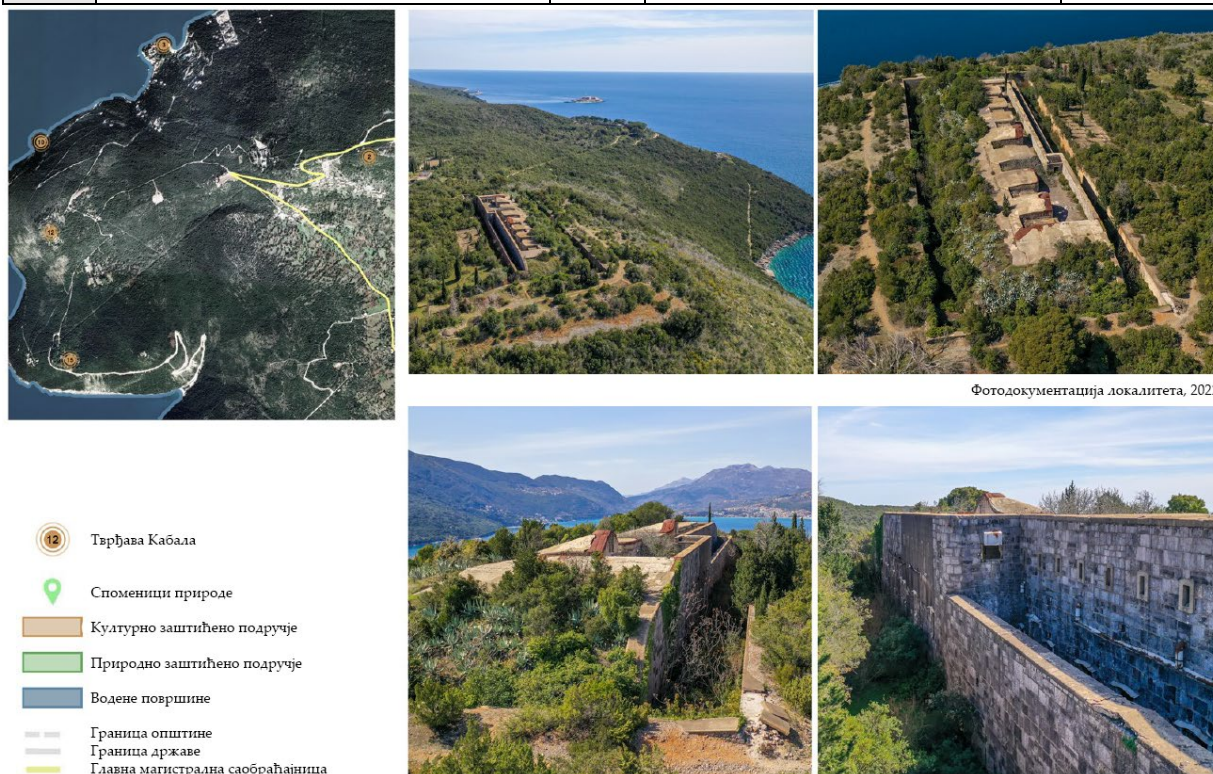

Слика 57. Приказ торпеда - батерија Кабала (Странд Вон Добрец) карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 42. Приказ стања локалитета торпедо батерија Кобила

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ / -)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

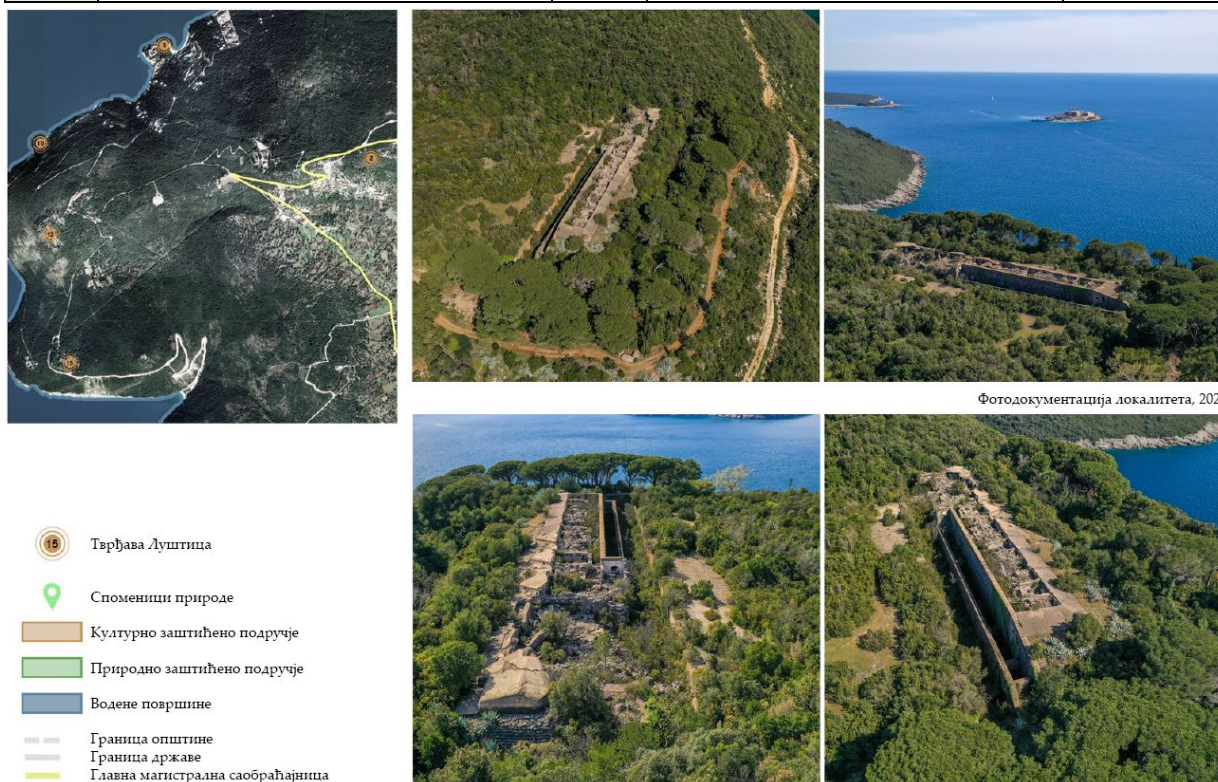
Фотодокументација локалитета, 2022.

Слика 58. Приказ батерија Кобила а карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 43. Приказ стања локалитета тврђаве Луштица

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	Оцена потенцијала (+ /)
КОНСЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- - + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	- + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ + +
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	- - +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

Слика 59. Приказ тврђаве Луштица а карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Приказ заштите и презентације карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа Будве

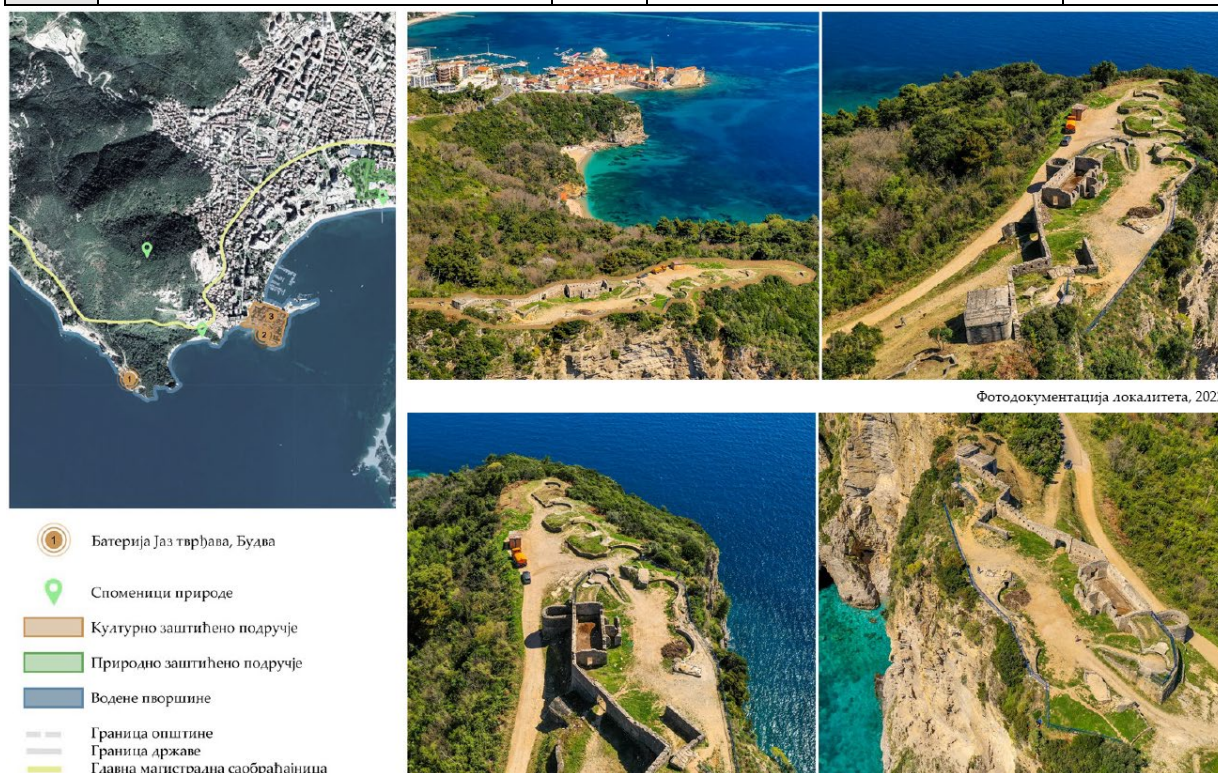
За вишеструку анализу примера фортификацијског градитељског наслеђа на територији данашње Будве, ради представљања различитих микроклиматских локација, одабрано је укупно 5 локалитета за даљу анализу, од чега два утврђена града, Стари град Будва и Свети Стефан, због њихове посебне историјско урбанистичке вредности, као и 3 утврђења (батерије и тврђаве) које су значајане за разумевање могућности адаптације на климатске промене због специфичних конзерваторских и еколошких аспеката.

Вишеструка анализа примера је у оквиру четвртог поглавља доктората рађена кроз приказ постојећег стања а затим и кроз потенцијал за будућу ревалоризацију са аспекта адаптације на климатске промене.

Одабрани примери фортификација распоређени су на мору, обали, копну и залеђу, на различитим удаљеностима од градског центра, и различитим нивоом инфраструктурне опремљености или урбане мобилности и саобраћајне доступности.

Табела 44. Приказ стања локалитета тврђаве Јаз

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	- + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ + + + +

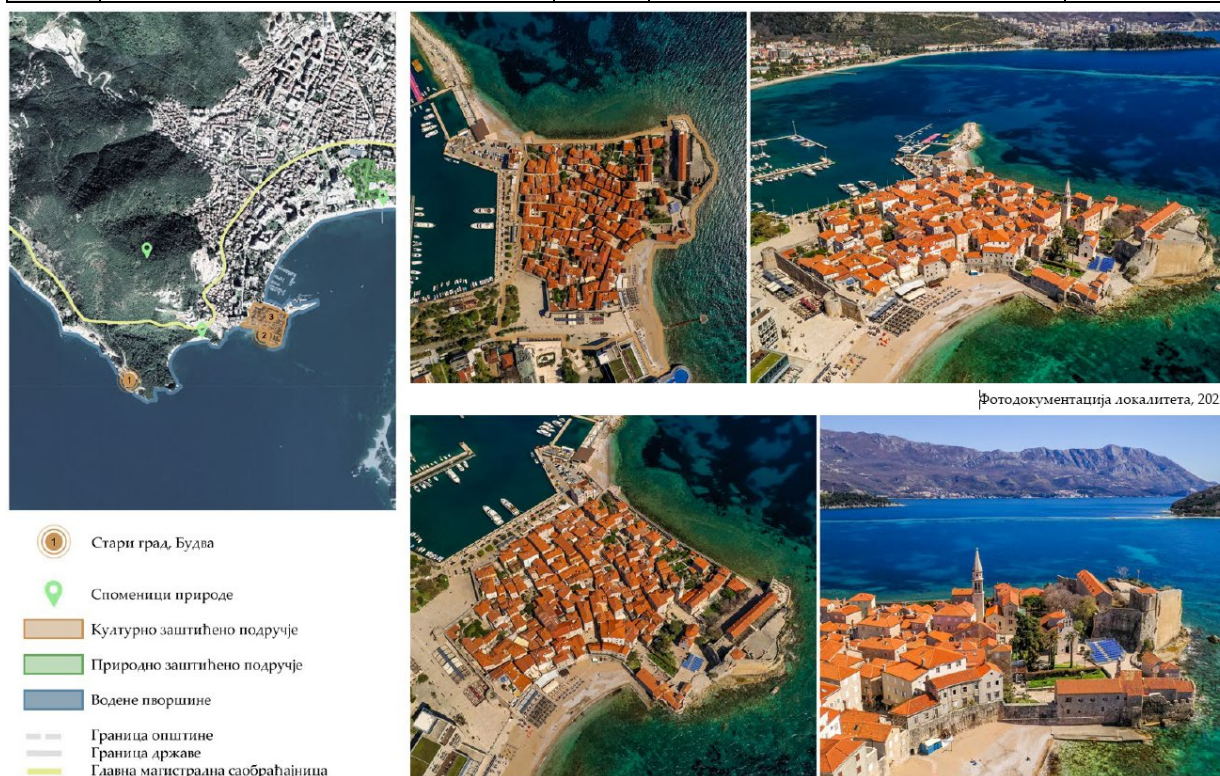

Слика 60. Приказ тврђаве Јаз а карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 45. Приказ стања старог града Будва

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра очуваност аутентичности стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p>+</p> <p>+</p> <p>+</p>	<ul style="list-style-type: none"> потребно извршити археолошке истражне радове просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор културно-историјска вредност 	<p>-</p> <p>+</p> <p>+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> повољна експозиција и нагиб терена повољни климатски услови очуваност заштићене природне околине 	<p>+</p> <p>+</p> <p>-</p>	<ul style="list-style-type: none"> циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p>-</p> <p>+</p> <p>+</p>
ИНФРАСТРУКТУРА И ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> близина магистралног пута близина ЕуроВело 8 руте близина морске обале напајање електричном енергијом водоводна мрежа 	<p>+</p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p>	<ul style="list-style-type: none"> одржива мобилност (море/копно) бицикличички приступ повезаност са центром соларно напајање енергијом скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p>+</p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p> <p>+</p>

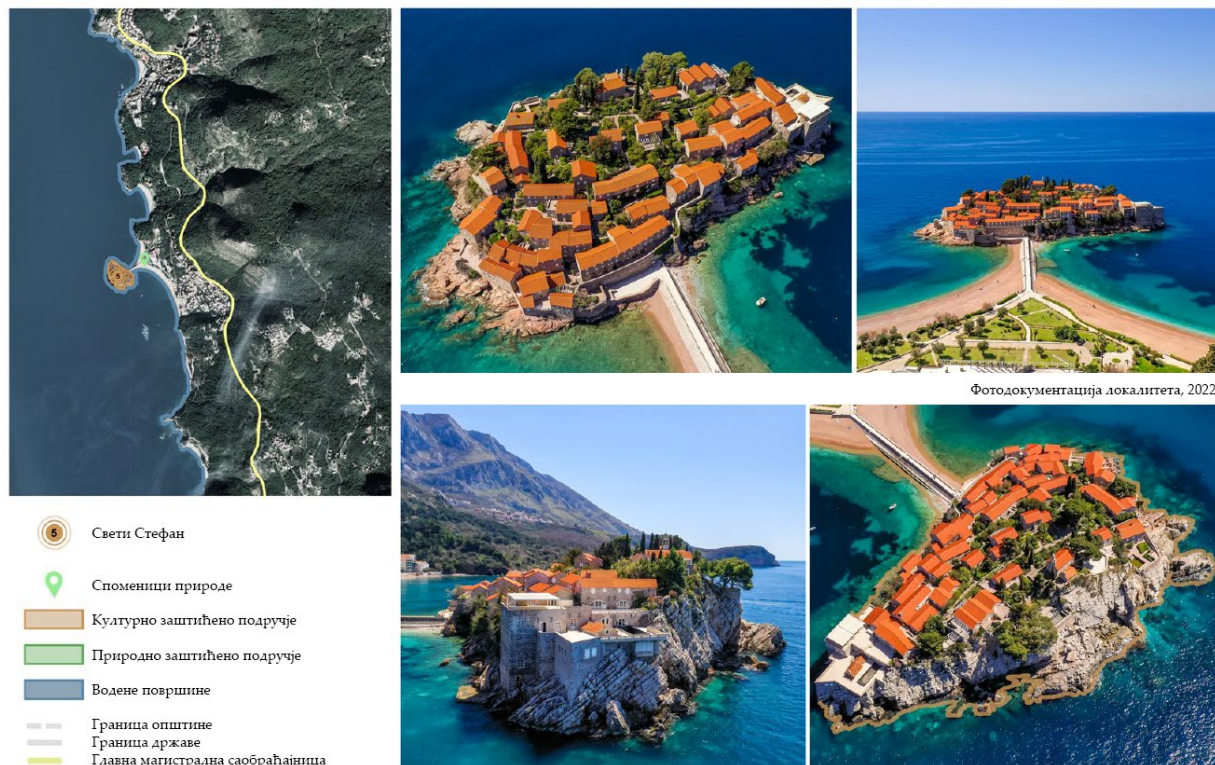

Слика 61: Приказ старог града Будва, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 46. Приказ стања утврђеног града Свети Стефан

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

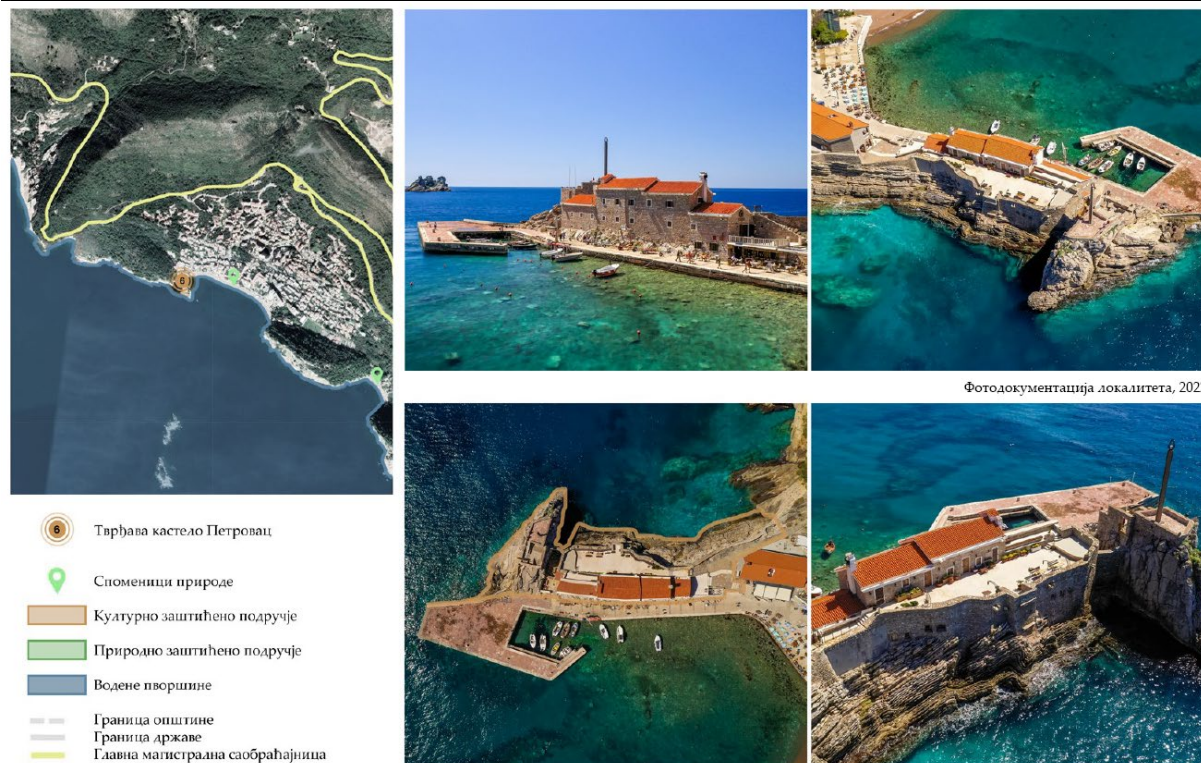

Слика 62. Приказ утврђеног града Свети Стефан, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 47. Приказ стања локалитета тврђаве Кастело Петровац

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНСЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЕЊЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

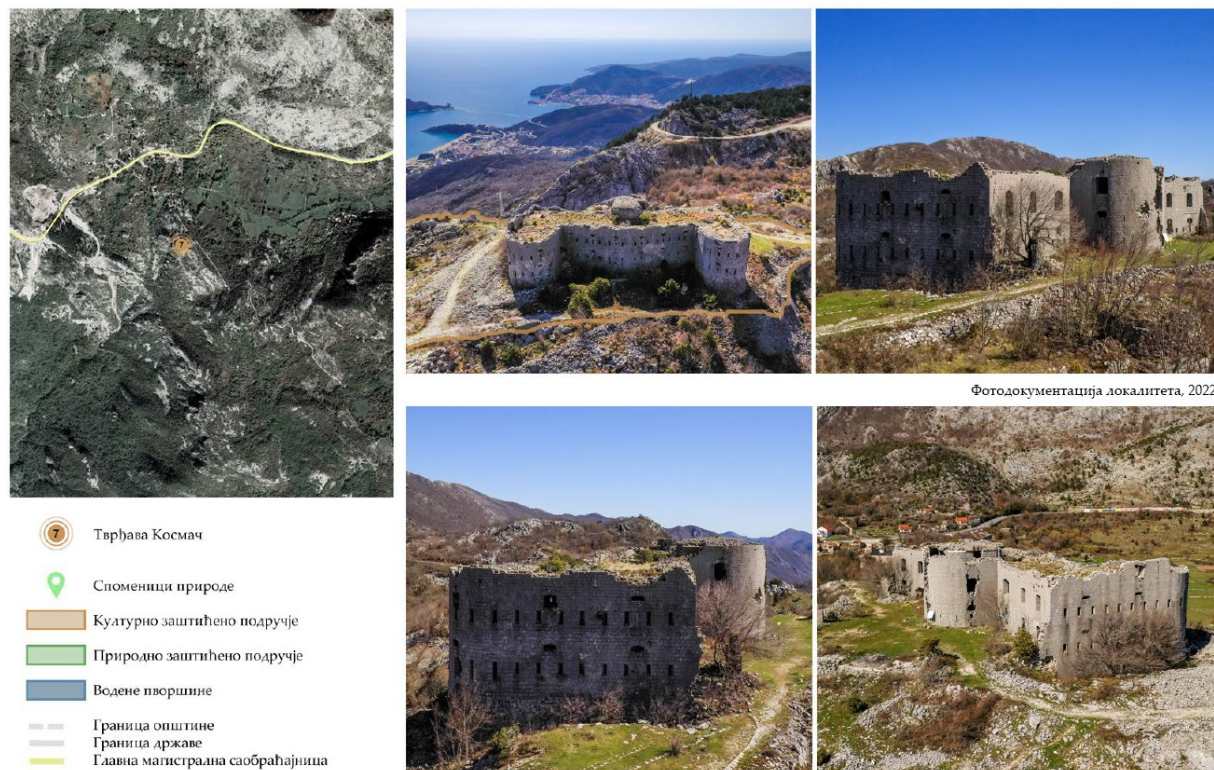

Слика 63. Приказ тврђаве Кастело Петровац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 48. Приказ стања локалитета тврђаве Космач

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бициклистички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 64. Приказ тврђаве Космач, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

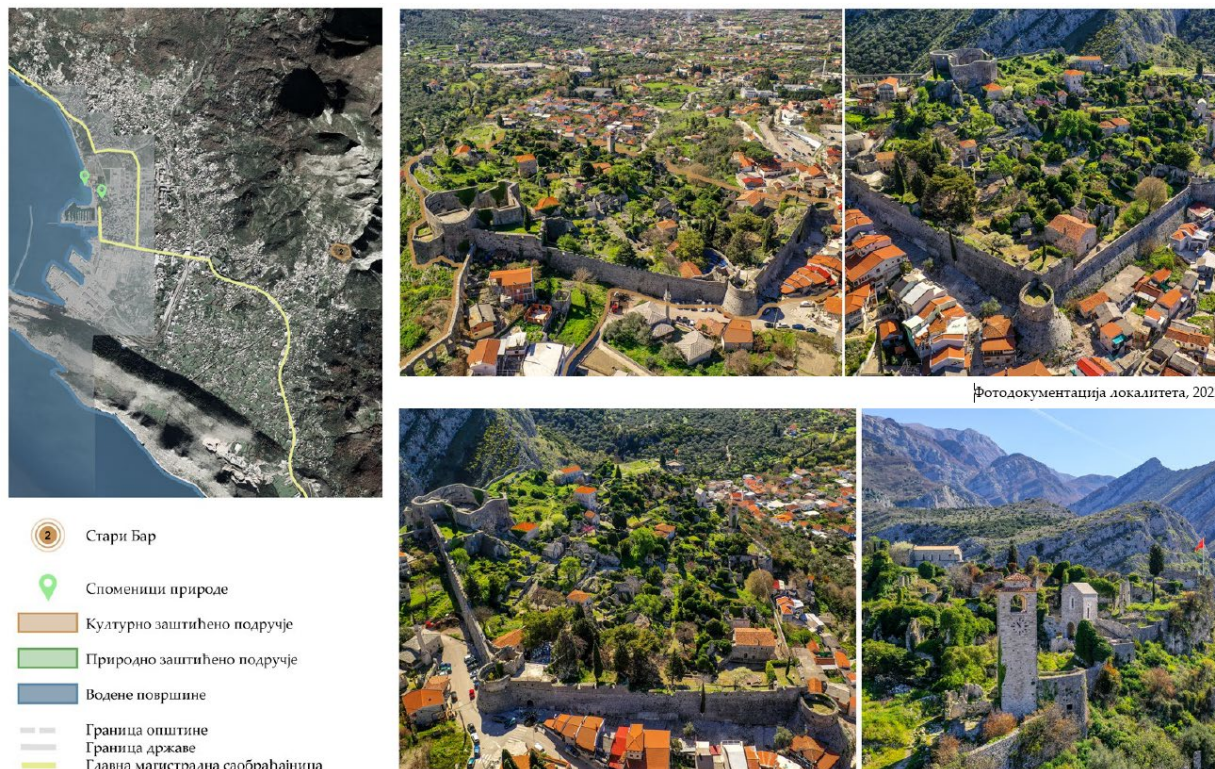
Приказ заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа Бара

За вишеструку анализу примера фортификационог градитељског наслеђа обалног подручја Црне Горе, на територији данашњег Бара одабрана је само једна тврђава, као и Стари град Бар због своје другачије урбанистичке диспозиције у односу на осталих пет утврђених градова који су били предмет истраживања у оквиру урбане генезе градова приобалног подручја Црне Горе. Наиме, Стари град Бар је једини утврђени град који није настао непосредно уз обалу мора, па је из тог разлога посебно занимљиво проверити разлику микроклиматских услова овог утврђеног града са осталим градовима на обалном подручју данашње Црне Горе.

Тврђава Нехај или Хај-Нехај налази се 10 км северозападно од Бара. На једној од најстаријих познатих гавира из Бара из 1550. године, види се у горњем левом углу и Нехај са натписом *Nechagia*. У историјским изворима, у једном документу из 1542. године, помиње се као *Fortezza de Spizi*. Такође, један документ из 1555. године говори да град лежи између Бара и Паштровића и да га чувају само два војника и један тобџија. Нешто касније, у документу из 1558. године, наводи се да у случају потребе град може да прими 900 људи. Тврђава Нехај се налази на 230 м надморске висине, на стеновитом брду мало повученом од мора ка планини Созина. Са свих страна је неприступачан прилаз, осим са запада, где се налази улаз. Код самог улаза, у коме се могу уочити три фазе веће градње, Тврђава има накнадно призидану цистерну за воду, а на највишој тачки брда, у оквиру града, налази се црквица Св. Димитрија, свакако зидана пре утврђења. Тврђава Нехај конципирана је за борбу ватреним оружјем и има округле куле и много пушкарница из каснијег периода. На крајњем источном делу, на скоро вертикалним стенама, налази се барутана, а у јужном делу града и у делу према улазу се налазе стамбени објекти. Према досадашњим истраживањима, претпоставља се да је тврђава Нехај настала крајем XV века (Ковачевић, 1975).

Табела 49. Приказ стања старог града Бара

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+
		+		+
		+		+
		+		+
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+
		+		+
		+		+
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+
		-		+
		-		+
				+
				+

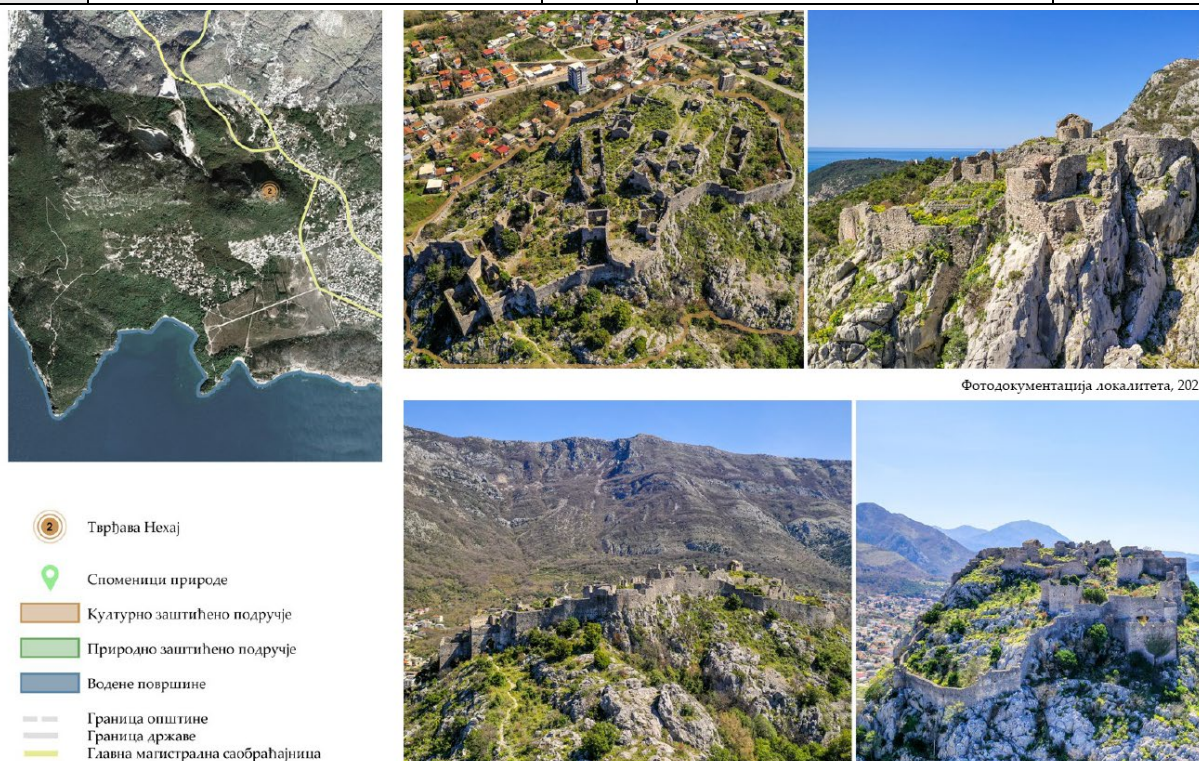
Фотодокументација локалитета, 2022.

Слика 65. Приказ утврђеног града Бара, као посебног типа фортификациске архитектуре

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 50. Приказ стања локалитета тврђаве Нехај

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	- + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	+ + +
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	+ - -
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЕЊЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	+ + +	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	+ - + + +

Слика 66. Приказ тврђаве Нехај, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Бар

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Приказ заштите и презентације карактеристичних примера фортификационог градителског наслеђа Улциња

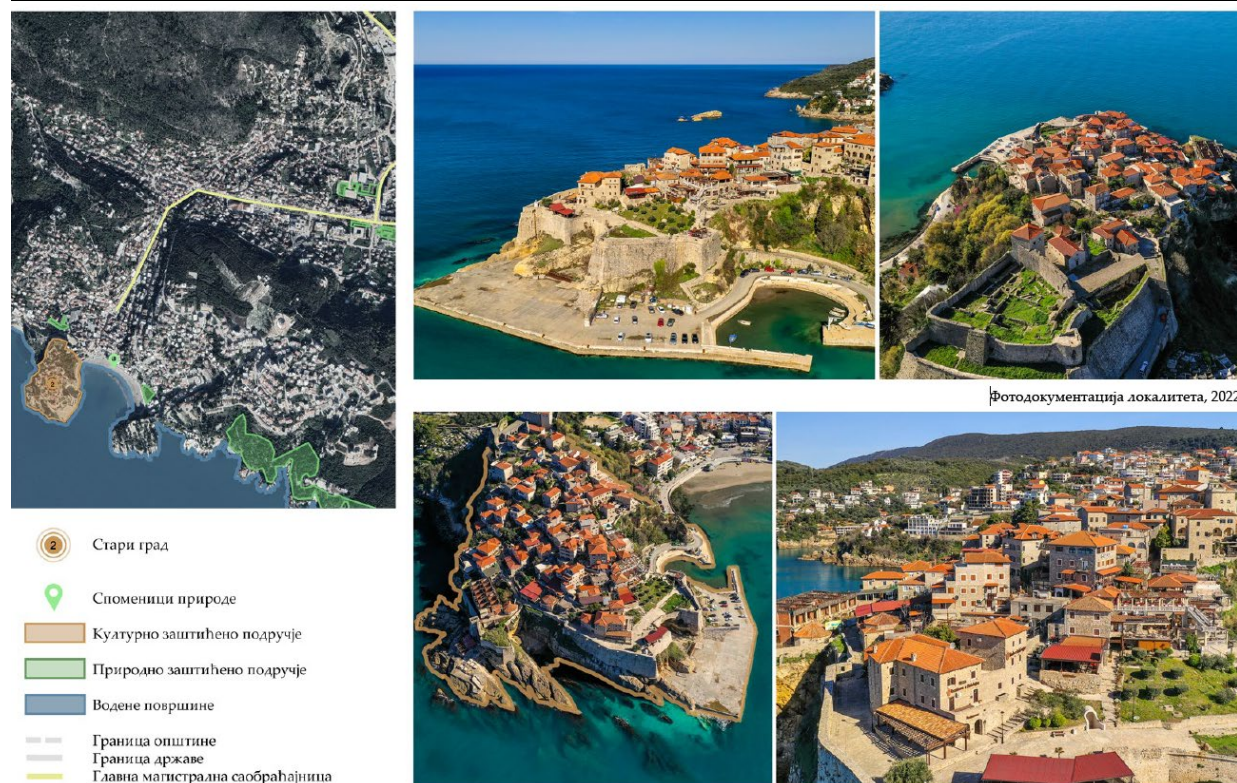
Утврђени град Улцињ је површине 0.54 ha, док је укупна површина са заштићеном околином 6.26 ha. Елементе овог утврђеног града репрезентују два зида и две улазне капије. Град је кратко био под млетачком влашћу (1404-1571) пре него што је пао у руке Отоманског царства. Град је био озбиљно угрожен земљотресом 1979. године, али данас постоји програм конзервације у сарадњи са *École de Chaillot* из Париза. Постоји много хотела који су изграђени у овом подручју, укључујући зграде нескладног изгледа као и приватни лифт са спољне стране литице. Стари град Улцињ је, због своје посебне културне вредности, 1961. године заштићен као културно добро од националног значаја.

Због својих фортификацијских карактеристика, Улцињ је имао посебан значај у одбрамбеном систему овог подручја, те би се могао упоредити са транснационалним UNESCO-вим локалитетом *Венецијански одбрамбени систем између XVI и XVII вијека: „Stato Da Terra” – западни „Stato Da Mar”*, посебно са црногорским саставним делом, а то је утврђени град Котор. Стари град Улцињ представља најјужнију тачку читавог венецијанског одбрамбеног система на источној обали Јадрана. Био је то први контролни пункт на поморском пролазу према Венецији. Међутим, његова улога није била само одбрамбена, већ је била и комерцијална.

Суштинска и универзална вредност ове урбане целине огледа се у очуваним културним слојевима који су настајали током неколико историјских периода, на шта указују археолошки остаци и архитектонски објекти, као и у хармонији мултифункционалних и мултикултуралних вредности које се манифестују у изворно очуваној урбаној матрици и фортификацијским слојевима Цитаделе и бедема.

Табела 51. Приказ стања старог града Улциња

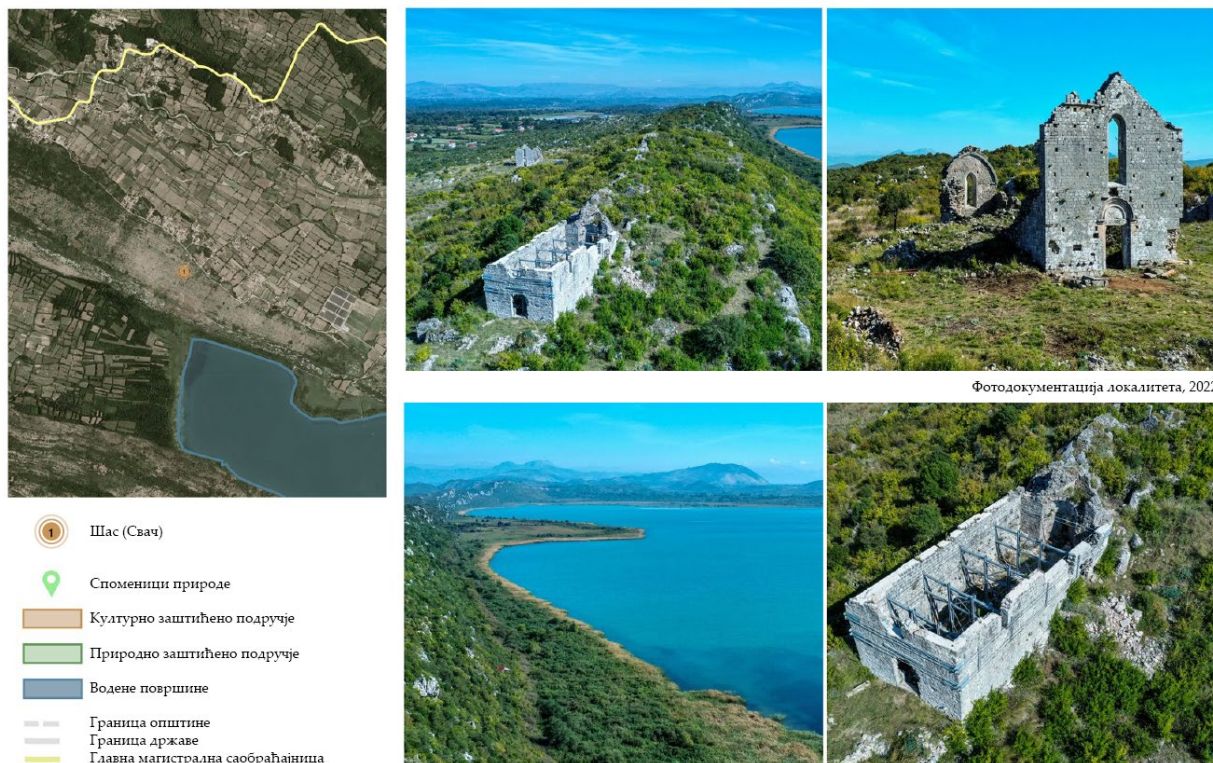
	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЕЊЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 67. Приказ утврђеног града Улциња, као посебног типа фортификациске архитектуре
Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

Табела 52. Приказ стања локалитета Шас (Свач)

	ВИЗУЕЛНА ЕКСПЕРТСКА ОПСЕРВАЦИЈА СТАЊА ЛОКАЛИТЕТА	оцена (+ / -)	ПОТЕНЦИЈАЛ УПОТРЕБЕ И ПРЕНАМЕНЕ ОБЈЕКТА	Оцена потенцијала (+ /)
КОНЗЕРВАТОРСКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ очуваност интегритета заштићеног културног и природног добра ▪ очуваност аутентичности ▪ стање објекта <ul style="list-style-type: none"> - потребна хитна санација (конструктивна стабилност) - потребни су радови на заштити локалитета - објекат је у добром стању 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ потребно извршити археолошке истражне радове ▪ просторна функционалност и флексибилност пренамене објекта <ul style="list-style-type: none"> - стари град н/а - тврђава - батерија и фор ▪ културно-историјска вредност 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ повољна експозиција и нагиб терена ▪ повољни климатски услови ▪ очуваност заштићене природне околине 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ циркуларност (<i>circularity</i>) и анастилоза ▪ поновна употреба (<i>re-use</i>) и ревитализација ▪ отпорност грађевинског материјала објекта према климатским утицајима 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>
ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ близина магистралног пута ▪ близина ЕуроВело 8 руте ▪ близина морске обале ▪ напајање електричном енергијом ▪ водоводна мрежа 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ одржива мобилност (море/копно) ▪ бицикличички приступ ▪ повезаност са центром ▪ соларно напајање енергијом ▪ скупљање кишнице (<i>recycle</i>) 	<p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p> <p style="text-align: center;">+</p>

Слика 68. Приказ локалитета Шас (Свач), карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Улцињ

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор ове дисертације уз техничку подршку и дронску опрему фотографа Марка Поповић, 2022)

4.2.2. Саобраћајна повезаност фортификационог система обалног подручја Црне Горе и одржива урбана мобилност

Сложени развојни проблеми савремених градова захтевају пажљиво промишљање и развој иновативних приступа креирању одговора. Традиционални начини просторног уређења, засновани на чврстој регулативи и вертикалном одлучивању, све више се у пракси замењују новим инструментима урбаног развоја, који су примеренији потребама јавне управе и могућностима заједнице. Глобални проблеми и убрзана динамика урбаног раста, пре свега намећу критеријум ефикасности у обезбеђењу адекватног квалитета живота. Стратешки план, као један од најнових инструмената урбаног развоја, је посебно усмерен ка операционализацији утврђених циљева уз уважавање принципа одрживости. Нјегова основна карактеристика је избог развојних политика и жељене будућности кроз дијалог широкe мреже локалних актера.¹⁴

Слика 69: Приказ EuroVelo 8 руте, кроз обално подручје Црне Горе (2021. година). Извор: аутор.

¹⁴ “Monografija "Policentrični plan održive urbane mobilnosti za Boku Kotorsku i prijestonicu Cetinje 2016-2020" načelno predstavlja akademski i stručni doprinos utemeljenju strateškog plana kao efikasnog instrumenta integralnog i interdisciplinarnog upravljanja urbanim razvojem. Poseban značaj monografije se ogleda u primeni inovativne metodologije strateškog planiranja policentričnih područja za održivi urbani transport u okviru najatraktivnije turističke regije Crne Gore. Kreirani policentrični plan održive urbane mobilnosti unosi novo iskustvo u domaću plansku praksu i daje korisne smernice za primenu razvijene metodologije na slične razvojne probleme urbanih centara Crne Gore i šireg regiona”Izvod iz recenzije monografije, prof.dr. Marija Maruna

У Црној Гори, из сектора саобраћаја долази 20% националних GHG емисија и то је једини сектор где су евидентна значајна повећања GHG емисија. Предвиђа се да ће се тренд раста наставити, и да ће до 2030. године GHG емисије да буду девет пута веће него што су биле 1990. године, године која се узима за референтну годину за поређење промена тј. повећања GHG емисија. (UNDP, 2015).

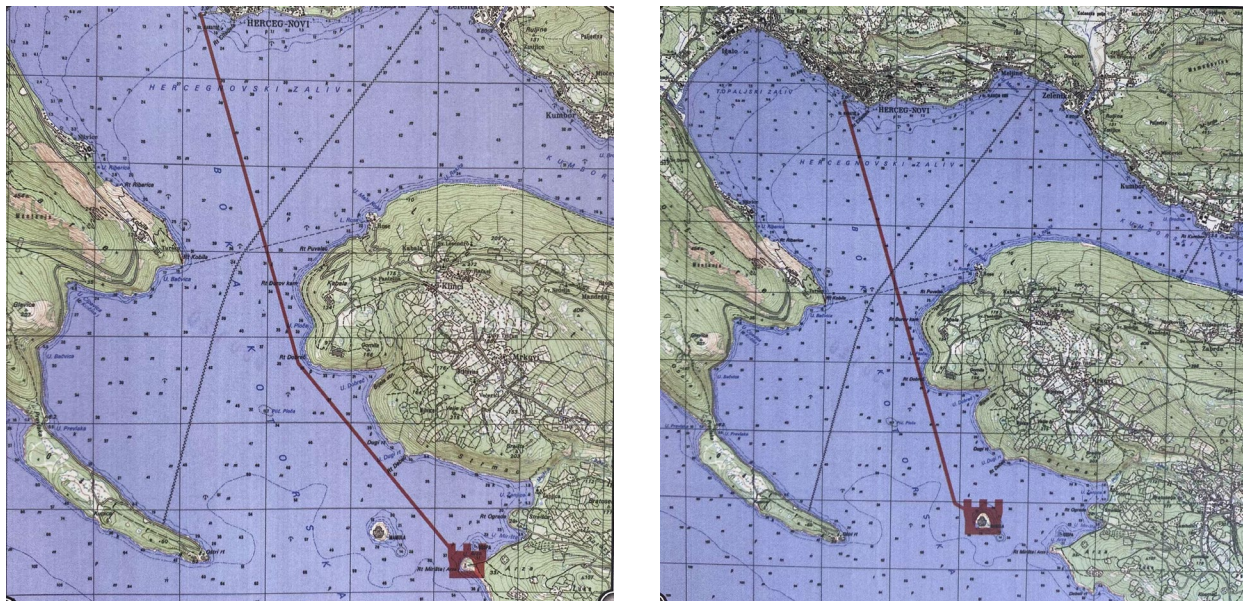
Опште стање локалне путне мреже на подручју шест приморских општина је изузетно лоше. Већина локалних путева је на традиционалним трасама, егзистирају од давнина и настајали су у условима док се транспорт није обављао савременим превозним средствима тј. моторним возилима. Изградња је најчешће подразумевала асфалтирање традиционалних путева услед чега се јављају и бројна клизишта на тим путевима. Стање и заступљеност локалних и некатегорисаних путева је најлошије на подручју општине Тиват (10,98 km/100km²) док је најбоље стање је на подручју општине Бар (52,49 km/100km²) (Vlada Crne Gore, 2018: 195)

Недовољно развијена и са лошим експлоатационим карактеристикама путна инфраструктура за последицу има и лошу опслуженост линијама јавног превоза путника. Иако се јавни превоз путника на Обалном подручју обавља друмским, жељезничким и поморским саобраћајем, само друмски саобраћај има запаженију улогу и представља најзначајнију компоненту јавног превоза путника. Ни једна од шест приморских општина не поседује организовани јавни градски превоз у класичном смислу.

Анализа стања инфраструктурне опремљености карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа, показала је да за више од 80% анализираних локалитета постоји нека врста саобраћајног приступа: колског асфалтираног, колског макадамског или пјешачког. У већини случајева саобраћајна инфраструктура је у таквом стању да уз незнатна улагања већина саобраћајних приступа се може у краткорочном периоду санирати, и прилагодити потребама посетилаоца, а затим уз дугорочна планирања, систематски планирати одржива просторна мобилност у циљу ублажавања емисије штетних гасова из моторних возила. У области саобраћаја и техничке инфраструктуре највећи недостаци евидентни су у погледу реализације секундарне инфраструктурне мреже и локалних путева.

Стратегија одрживе просторне мобилности са аспекта прилагођавања на климатске промене треба да буде базирана на кључном климатском параметру идентификованом као потенцијал за Црну Гору за митигационе и адапционе мере.

С обзиром на анализирани податке климатског параметра инсолације за све локалитете, на основу метеролошких података у протеклих 50 година, а које је Хидрометеоролошки завод Црне Горе доставио аутору дисертације током рада на истраживању, потврђено је да се овај параметер може сматрати потенцијалом, не само за енергетско напајање локација зеленим, чистим извором енергије који може да се искористи за потребе функционисања ревитализованог градитељског наслеђа, које би било адаптирано за нове намене, већ би овај параметер могао бити кључни извор енергије за разматрање у планирању стратегије одрживе саобраћајне мобилности. Ово је важно, не само за локалитете на копну, већ посебно за оне на мору (Слика 70). Увођење соларних катамарана и других соларних пловила, којима би се искористио потенцијал сунца за чисту зелену енергију за превоз. Али исто тако овај кључни климатски параметар за све локалитете мора бити искоришћен за употребу у осветљену саобраћајница и локалитета.

Слика 70. Приказ стратешког приступа тврђавама Арза (лево) и Мамула (десно). Аустроугарска карта из XX века.

Извор: Pavićević, R. R. (2012). *Werk – austrougarske tvrđave u Crnoj Gori*. Podgorica: Pobjeda. стр. 146.

Вишеструка анализа примера фортификацијског градитељског наслеђа (објеката али и шире бафер заштићене зоне), показала је да је могуће, у процесу урбане регенерација која би се заснивала на принципима нискокарбонског одрживог развоја, искористити потенцијал постојећег, још увек у релативно добром стању, система запуштених аустроугарских путева који повезују највећи број анализираних локалитета фортификацијског градитељског наслеђа.

Развој ових општина, а посебно општина Бокоторског залива, је могуће кроз активирање радно способног становништва отварањем нових радних мјеста након валоризације фортификацијског градитељског наслеђа, пре свега кроз креативну индустрију и туристичку делатност, рачунајући на специфичан имиџ Боке Которске, уз посебан нагласак на одрживи саобраћајни потенцијал који омогућава близина аеродрома, пригранични положај Херцег Новог, погодности градских историјских амбијенталних и урбаним целина, али и анализираних локалитета у залеђу ових градова.

4.2.3. Утицај препознатих климатских параметара и параметара одрживог развоја на фортификацијско градитељско наслеђе

Теоријска поставка везана за адаптацију на климатске промене, укрштајући критеријуме дефинисане након анализе урбане генезе, а у вези са типолошко морфолошким карактеристикама локација сличних карактеристика дефинисаним горе наведеним критеријума, утицала је да се примени и критеријум различитости а који се односи на геоморфолошку поставку.

Дакле, три критеријума различитости дефинисана су како следи:

- локалитети са различитим степеном заштите – **конзерваторски аспект**;
- локалитети са различитим типолошко-морфолошким карактеристикама – **еколошки аспект**;
- локалитети са различитим географским положајем – на копну (у градском језгру или залеђу града) или мору - **инфраструктурна опремљеност и саобраћајна повезаност**.

Стога је у овом поглављу урађена систематизација анализираних карактеристичних примера фортификацијског система Боке которске (Табеле 1, 2 и 3) и утврђених градова Бара и Улциња (Табеле 4 и 5), како би се надаље кроз увођење додатних критеријума за даљу анализу ових локалитета са аспекта прилагођавања на климатске промене, препознали кључни параметри одрживог развоја у околностима појачаних климатских промена. Да би се то постигло, аутор је увео нови методолошки приступ анализе карактеристичних одабраних локалитета на начин што је дефинисан други ниво критеријума анализе који се директно доводе у везу са параметрима одрживог развоја и адаптације на климатске промене:

- конзерваторски аспекти;
- еколошки аспекти;
- инфраструктурна опремљеност локалитета.

Овакав методолошки приступ је неопходан како би се разумеле могућности адаптације на климатске промене уз примену кључних параметара одрживог развоја.

Након вишеструке анализе карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа, методом генерализације може се закључити следеће:

- да постоји веза типолошко–морфолошких карактеристика одабраних локалитета са климатским параметрима, те ће они као такви у процесу савремене заштите фортификацијског градитељског наслеђа допринети адаптацији на климатске промене;
- да адаптација на климатске промене у процесу савремене заштите фортификацијског градитељског наслеђа доприноси њиховој заштити, те одрживој употреби кроз адаптивну намену;
- да фортификацијско градитељско наслеђе није адекватно третирано кроз планску докуменатцију и стратегије адаптације на климатске промене, и да је неопходна израда стратегија заштите градитељског наслеђа и адаптације на климатске промене пре усвајања вишегодишњих просторно планских докумената ради постизања критеријума интегралне заштите градитељског и природног наслеђа.

Дисперзивна структура града која се морем преноси на полуострво Луштицу захтијева интегрално планирање територије и акваторије Општине Херцег Нови, обале и залеђа, са друге стране законском регулативом и РРРПН за Морско добро, узани појас обалног подручја третиран је на начин да се он посматра издвојено како у погледу планирања тако и у погледу управљања. (Vlada Crne Gore, 2018: 288).

Иако је евидентна непланска градња као један од актуелних проблема у свим општинама обалног подручја Црне Горе, због свог нешто удаљенијег позиционирања у простору због самог првобитног војног карактера ових објекта, локалитети анализираних фортификацијских објеката су у највећој мјери сачувани од овог изузетно великог проблема. Због чињенице да се ради о туристички јако посјећеним локалитетима или локалитетима са великим потенцијалом за туристичку валоризацију, они морају бити третирани кроз стратешко одрживо интегрално простоно планирање, а посебно узевши у обзир чињеницу да не постоји податак о тачном броју објеката изграђених супротно закону на овом простору.

4.3. Препоруке за унапређење стања и савремену ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа са аспекта адаптације на климатске промене

Последњих година, управо дефинисање стратегија адаптације и митигације постало је кључно за успешност климатске политике. Неопходно је направити разлику између адаптације и митигације. У то контексту, посебан научни допринос докторске дисертације огледа се у предложеном методолошком приступу анализе утицаја климатских фактора на фортификацијско градитељско наслеђе, с обзиром на то да не постоје до сада објављена детаљна научна истраживања утицаја климатских промена на градитељско наслеђе приобалног подручја Црне Горе, као ни за приобално подручје Медитерана.

Основу истраживања поред кључног поглавља везаног за сагледавање урбане генезе градова на простору јадранске обале који улази у састав данашње Црне Горе, представља и дефинисање климатских параметара који утичу на девастацију градитељског наслеђа, али и оних који имају позитиван утицај на савремену заштиту и ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе, што ће у научном

смислу омогућити примену предложеног новог методолошког приступа адаптацији тј. прилагодљивој употреби фортификацијског наслеђа читавог Медитерана.

Затечено стање фортификацијске архитектуре приобалног подручја Црне Горе, након систематизације свих прикупљених резултата може се оценити као забрињавајуће, док се генерално стање градитељског наслеђа Црне Горе може оценити као веома забрињавајуће, узевши у обзир њихово пропадање и неискоришћени економски потенцијал, као и учешће кроз сектор туризма и образовања у могућем укупном БДП државе. Осим финансијских и кадровских недостатака, такође, у постојећој законској регулативи на више нивоа посебно у њеној имплементацији, присутни су додатни проблеми због специфичних околности грађевинске експанзије и лоше планиране даље урбанизације. То све додатно нарушава аутентичност и интегритет културна добра, културни пејзаж, и посебно је проблематично за она добра која нису била конзерваторски третирана из фондова обнове након земљотреса 1979.године.

Евидентно је да се *Национална Стратегија у области климатских промјена до 2030. године* не бави питањима интегралног просторног планирања, нити систематски повезује секторе који су у Стратегији препознати као највећи емитери штетних гасова, они који утичу на климатске промене. Једнако је евидентно и да предложене мере митигације као и предложене мере адаптације не препознају интегрално просторно планирање као кључ одрживог развоја државе, који утиче на све остале секторске политике у колико исти није третиран адекватно и препознат са предложеним мерама адаптације и јасним индикаторима праћења спровођења ових мера.

Детаљна анализа урбанистичких планова градова који су били у фокусу истраживања указује на чињеницу да је највеће интересовање корисника простора усмерено ка стамбеној изградњи. Конкретно за Општину Котор, постоје извесна одступања у погледу секундарних саобраћајница, као и секундарне и терцијарне мреже канализационог система, међутим целокупна инфраструктура се реализује у складу са плановима, како се наводи у *Анализи стања РРРОПН*.

Проблеми су нарочито изражени код планских докумената која се налазе у зони Залива, тј. на подручју који је под заштитом UNESCO-а.

Општину Котор карактерише повољан геостратешки положај, природне и амбијенталне вриједности, Светска културна баштина, развој разних видова високог туризма и одговарајуће квалитетне ванпансионске понуде и пратећих садржаја, развој медитеранске пољопривреде и марикултура, ревитализација села у Грбаљској зони и на Кривошијама, могућности наутичке понуде, активирање приобалног морског локалног саобраћаја, реализација регионалних система водовода и канализације, докомплетирање и стандардизација постојеће путне мреже, функционалне везе Котора са ближом и даљом околином преко тунела и аеродрома Тиват. С обзиром да је подручје Котора од изузетне културне и природне вредности, као и да је под заштитом UNESCO-а, као део подручја Светске баштине, у свим фазама израде Планава активно је била укључена Управа за заштиту културних добара, као и Министарство културе (Vlada Crne Gore, 2018: 290). Међутим, закључује се да се овај допринос сводио на преглед анализираних, али не и на давање додатних препорука, које би допринеле укључивању комплетног фонда фортификацијског градитељског наслеђа као покретача будућег економског и социо – еколошког развоја општина.

Постојањем или израдом урбанистичких пројеката за ревитализацију 13 амбијенталних целина у тиватском залеђу, као и огромном фортификацијском оставштином на подручју ове општине, ствара се могућност за афирмацијом контра-теже приобалном притиску и развијањем понуде одрживих тема и акцендовања локалних вредности у сврху туризма. Ове алтернативне путање туризма могу увезати и целу Боку которску у једну целину, осим доминантних комплементарних вредности, истичући планинарство и еко туризам у амбијенталним целинама, као и аутохтоно градитељство. Најважнији инвестициони потенцијал по питању туристичких комплекса је улагање у инфраструктуру на подручју Луштице (Vlada Crne Gore, 2018: 291).

У стратешком плану Општине Херцег Нови, усвојеног 2020. године, јасно се препознају стратешки циљеви општине за развој концепта паметног града на нивоу просторног планирања и сектора креативних индустрија као покретача одрживог економског развоја, међутим ови концепти нису јасно и директно увезани са огромним потенцијалом културне баштине и значајним фортификацијским архитектонским фондом који ова општина поседује. Јасно је наведено да је у циљу развоја туризма и културе ове општине циљ везан

за културно наслеђе, очување и валоризацију у туризму оставрен само делимично као и да је енергетска ефикасност и климатска одговорност у просторним решењима и ефикасно коришћење енергије и промоција обновљивих извора енергије потпуно неостарена до 2020. године (Стратешки план... 2020:15). Насупрот томе, истраживање у оквиру ове докторске тезе показало је огроман потенцијал само анализираног фонда фортификацијског градитељског наслеђа везано за концепт интегралног одрживог планирања града. Укупно је само на територији општине Херцег Нови анализирано преко 15 локалитета са значајним потенцијалом за економску валоризацију кроз процес адаптације на климатске промене и уз могућност развоја сектора креативних индустрија управо кроз адаптивну пренамену ових објеката. Од укупно 6 препознатих мера опште ефикасне мобилности, у оквиру нацрта Стратешког плана развоја општине Херцег Нови, чак 4 циља су неостарена, међу којима две битне мере за активирање процеса ревалоризације градитељског наслеђа: повезивање Луштице са осталим деловима Општине и алтернативни видови транспорта (како на копну тако и на мору).

Стога је у овој докторској дисертацији урађено екстензивно и систематско истраживање потенцијала и могућих мера адаптације на климатске промене у контексту заштите градитељског наслеђа како би се могло предложити адекватно третирање вредног културно историјског ресурса Црне Горе у изради будућег Националног плана адаптације и митигације на климатске промене, а који је држава обавезна да донесе у што скоријем периоду.

V ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И РЕЗУЛТАТИ УПОРЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Закључци и препоруке

Спроведено истраживање представља научну студију која доприноси дефинисању јасних препорука за заштиту и ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа кроз њихову поновну употребу, прилагодљиву на климатске промене. Нови методолошки приступ даје вишеструки и мултисекторски допринос заштити градитељског наслеђа Црне Горе али и целог источног Јадрана, чија су обална подручја посебно погођена утицајима климатских промена, што представља посебан научни допринос.

Истраживање је реализовано у фазама и резултат је дугогодишњег теоријског истраживања али и практичног рада, па је било могуће систематично повезати више тематских области и поставити јасне задатке за ово истраживање којим су се постигли ужи циљеви истраживања, а затим систематизацијом резултата донети закључци који су потврдили:

- да постоји веза типолошко – морфолошких карактеристика одабраних локалитета са климатским параметрима, те ће они као такви у процесу савремене заштите фортификацијског градитељског наслеђа допринети адаптацији на климатске промене;
- да адаптација на климатске промене у процесу савремене заштите фортификацијског градитељског наслеђа доприноси њиховој заштити, те одрживој употреби кроз адаптивну намену;
- да фортификацијско градитељско наслеђе није адекватно третирано кроз планску докуменатацију и стратегије адаптације на климатске промене, и да је неопходна израда стратегија заштите градитељског наслеђа и адаптације на климатске промене пре усвајања вишегодишњих просторно планских докумената ради постизања критеријума интегралне заштите градитељског и природног наслеђа.

На основу урађених екстензивних анализа на преко 45 примера фортификацијске архитектуре, приобалног подручја Црне Горе, тачније преко 30 локалитета у оквиру фортификацијског система Боке которске и десетак локалитета у општини Будва, Бар и Улцињ, потврђено је да је типологија фортификацијског градитељског наслеђа и њена морфолошка поставка дефинисана у односу на микроклиматске и природне услове

локације, па је адаптација на климатске промене могући одговор за савремену заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа. Овим је доказана прва хипотеза докторске дисертације.

Друга хипотеза односила се на дефинисање најрелевантнијег климатског параметра кључног за промишљање урбане регенерације у оквиру интегралног просторног планирања и да би она била доказана анализирани су локалитети на територији предметних општина у оквиру приобалног подручја Црне Горе, са различитим просторним позиционирањем, односно са врло специфичним морфолошким карактером тј. природним окружењем: објекти на мору, на обали на нижој коти надморске висине, објекти на обали на већој коти надморске висине у окружењу бујне вегетације и објекти на обали на већој коти надморске висине са оскудном природном вегетацијом. Такође, једна од основних разлика ових локалитета огледа се и у површини заштићене бафер зоне.

Потврда треће хипотезе огледа се у чињеници да концепт урбане регенерације градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе у процесу заштите фортификацијске архитектуре и њене савремене валоризације доприноси адаптацији на климатске промене, јер се пре свега користи постојећи ресурс и подстиче циркуларност као један од битних параметара одрживог развоја.

Потврђено је да разлике у моделима на различитим нивоима локалности настају услед другачијих приступа обради и пружању података физичке и друштвене географије. Подручја су код нас дефинисана административним путем и често се не поклапају са границама природних система.

Истраживања су допринела јаснијем разумевању препорука за заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа кроз адаптивну употребу фортификацијске архитектуре, вредног културног ресурса.

Посебан научни допринос ове докторске дисертације огледа се у иновативном методолошком приступу мапирању и анализи фортификацијског градитељског наслеђа, које до сада није обрађено са аспекта урбане генезе, кроз оквир просторног планирања, уз посебан осврт на потенцијале овог вредног ресурса Црне Горе у контексту адаптације на климатске промене.

На карти културног туризма Обално подручје Црне Горе са UNESCO симболом у виду которског залива даје имиџ дестинације богате културно-историјске баштине са Котором као главним обалним симболом, међутим не постоји јасан методолошки приступ ревитализацији и заштити фортификацијског градитељског наслеђа, те његовој употреби у сврху савремене намене и економске валоризације.

Очувана природа и обновљена архитектонска баштина представља кључ развоја туризма Обалног подручја, где се посебан нагласак мора ставити на интегрално управљање природним и културним наслеђем, као и туристичким активностима са умереним утицајем на околину. Обално подручје у више-деценијском развоју, а посебно израженој експанзивној градњи последње деценије, није усмеравало напоре на очувању наслеђених природних и културних карактеристика простора. Да би се постигли циљеви одрживости Обалног подручја и свих заштитних зона у његовом обухвату као и зоне његовог непосредног окружења и очуваност целокупног екосистема, будући развој се мора поставити на начин да поштује природно и културно-историјско наслеђе кроз одговорну употребу ресурса и пружи подршку на повећању квалитета живота становника и доживљаја гостима са квалитетном интерпретацијом простора.

Овај рад је отворио теме које до сада нису биле предмет целовитих или систематских истраживања. Резултати ових истраживања доприносе дефинисању јасних препорука за заштиту и ревитализацију фортификацијског градитељског наслеђа кроз њихову поновну употребу, прилагодљиву на климатске промене. Предложени нови методолошки приступ ће дати вишеструки и мултисекторски допринос заштити градитељског наслеђа Црне Горе, али и целог источног Јадрана и Медитерана, чија су обална подручја посебно погођена утицајем климатских промена, што представља посебан научни допринос.

Практична примена резултата могућа је у оквиру следећих научних поља: заштита и валоризација градитељског наслеђа, урбанистичко и просторно планирање и пројектовање, одрживи просторни развој, стратегије адаптације на климатске промене, на националном, али и регионалном нивоу.

5.2. Правци даљег истраживања и отворена питања

Мултидисциплинарни карактер самог истраживања и укључивање више тематских области научно је оправдано због непостојања адекватних систематских истраживања на предложеној тему докторске дисертације, узевши у обзир ургентност деловања у пракси на пољу интегралног приступа заштити природне и културне баштине, њене ревитализација и валоризација и јаснијег третмана приликом доношења просторно планске документације. Уз све то питање адаптације на климатске промене постаје горућа тема свих стратешких планирања и урбане регенерације градова.

Важно је истаћи да је кроз ову докторску дисертацију урађена интерпретација, синтеза и систематизација комплетног опуса историје и теорије архитектуре и урбанизма Црне Горе уз анализу релевантних извора, са критичким освртом на тренутну ситуацију везану за заштиту и презентацију градитељског наслеђа Црне Горе, са посебним фокусом на фортификацијску архитектуру, што до сада није био предмет свеобухватних анализа бројних аутора који су се бавили историјом и теоријом архитектуре Црне Горе.

На крају треба напоменути да је комплетна територија данашње Црне Горе археолошки истражена не више од 10% и да никада нису рађене велике археолошке кампање. Када је у питању фортификацијска архитектура, осим делимичног и спорадичног мапирања овог изузетно вредног градитељског наслеђа, само два од анализираних 45 локалитета су делимично истражена, уз урађена прелиминарна археолошка сондажна истраживања и углавном задовољавајућа архитектонска истраживања, док су на неколико тврђава започети одређени радови на њиховој санацији или реконструкцији.

Стога се очекује се да ће примену резултата истраживања добијених током рада на овој докторској дисертацији имати не само стручна јавност из области архитектуре и урбанизма, историје и теорије архитектуре, антропологије и археологије, економије и други у даљим истраживањима у различитим научним областима, већ ће резултати у многоме олакшати стратешке потезе Црне Горе, у процесу одрживог просторног планирања за период до 2040. године и заштите градитељског наслеђа у контексту појачаних климатских промена, управо онима који су главни креатори државних политика, доносиоцима одлуке.

ПРИЛОГ - Приказ стања, типолошко-морфолошких карактеристика, просторних одредница и презентације карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе

Табела 1: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Котор)

Табела 2: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Херцег Нови)

Табела 3: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Будва)

Табела 4: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Бар)

Табела 5: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Улцињ)

ТАБЕЛА 1: Анализа карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Котор)

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ “ОДРЕДНИЦЕ” ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°22'17.97"N 18°42'48.47"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 241 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 3 km</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 524.57 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 1,583.71 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 6.3 km</p>		
<p>БАТЕРИЈА ГРАБОВАЦ</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 12.5 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 12.5 km</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 9.7 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 900 m</p>		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ “ОДРЕДНИЦЕ” ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°24'33.13"N 18°45'24.37"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 387 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 8 km</p>	<p>КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 767, К.О. Кавач</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 326.94 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 326.94 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 7.5 km</p>		
<p>ТВРЂАВА КАВАЧ</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 8.8 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 8.8 m</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 230 m</p>		

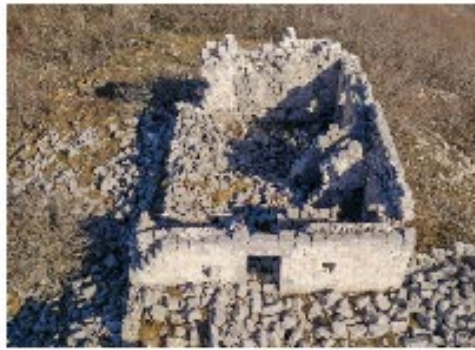

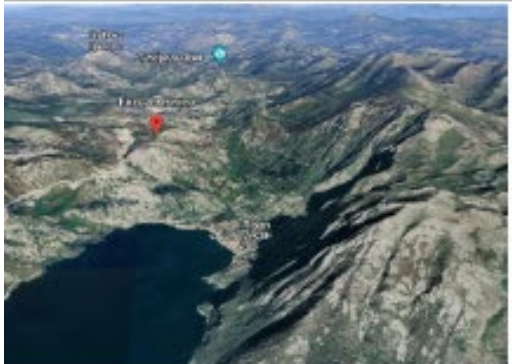

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°24'31.53"N 18°45'39.26"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 486.5 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 390 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 486.5 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 8 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 7.8 km		
ТВРЂАВА ШКАЉАРИ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 9.1 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 300 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 9.1 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 130 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°25'29.48"N 18°46'14.48"E	КАТ. ПАРЦЕЛА		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4,2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 9 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 78,635.27 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 0 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 148,493.94 m ²		
СТАРИ ГРАД	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 0 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 30 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°33'35.10"N 18°37'41.34"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 1073 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 1.2 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 48.8 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 48.8 km</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 875.67 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 16,577.18 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 7.5 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1.2 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 470 m</p>	 	
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°25'29.51"N 18°46'22.73"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 208 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 200 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 0 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m</p>	<p>КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 14,896.64 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 148,493.94 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 390 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 350 m</p>	 	

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°28'21.10"N 18°41'22.01"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 152 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 2 km</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 230.84 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 230.84 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 1 km</p>		
<p>ТВРЂАВА БИЈЕЛИ ПИЈЕСАК</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 12,5 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 12,5 km</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 850 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 1 km</p>		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: КОТОР</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°37'9.78"N 18°39'44.32"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 1146 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 11.8 km</p>	<p>КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 2394 К.О. Кривошнје Горње, Котор</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 2,384.77 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 2,384.77 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 6.3 km</p>		
<p>ТВРЂАВА ДВРШНИК</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 44.8 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 44.8 km</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 5.8 km</p>		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°23'45.10"N 18°45'50.86"E	ПОВРШИНАК УЛТУРНОГ ДОБРА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	435 m	4,674.4 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	15 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	3.5 km	4,674.4 m ²	
ТВРЂАВА ГОРАЖДА	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	3.5 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
			3.5 km	
	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА	3.9 km		
	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	2 km		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°31'52.24"N 18°41'28.62"E	КАТ. ПАРЦЕЛА	к.п. 1, 8
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	552 m	К.О. Рисан II, Котор	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	10 km	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	27.1 km	497.46 m ²	
ТВРЂАВА ГРЕБЕН	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	27.1 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
			497.46 m ²	
	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА	1.65 km		
	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	200 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°33'48.88"N 18°38'18.55"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 597.71 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 1115 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 597.71 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 26 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 7.5 km		
ТВРЂАВА КОМ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 47.6 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1.2 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 47.6 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 280 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°31'52.21"N 18°42'11.50"E	КАТ.ПАРЦЕЛА к.п. 758 К.О. Леденице доње, Котор		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 639 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 642.09 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 10 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 642.09 m ²		
ТВРЂАВА ЛЕДЕНИЦЕ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 26.3 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 3.5 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 26.3 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 800 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°32'59.59"N 18°42'4.47"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 162.25 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 979 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 162.25 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 17 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 2 km		
ТВРЂАВА ОБЕР ГРКАВАЦ ГОРЊИ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 36.4 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 590 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 36.4 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 1.2 km		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°31'43.37"N 18°41'22.89"E	КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 131, 767 К.О. Кривошије доње, Котор		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 506 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 719.38 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 10 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 719.38 m ²		
ТВРЂАВА ПОВРШНИЦА	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 26.9 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 1.05 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 26.9 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 110 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°30'16.20"N 18°43'30.30"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	845 m	476.48 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	20 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	32.2 km	476.48 m ²	
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	32.2 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
ТВРЂАВА ШАНИК			18.8 km	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА	
			4.7 km	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			880 m	
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°31'48.56"N 18°42'24.71"E	КАТ. ПАРЦЕЛА	к.п. 702
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4,2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	583 m	К.О. Леденице Горње, Котор	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	12 km	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	40.8 m ²
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	27.6 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	40.8 m ²
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	27.6 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	3.8 km
ТВРЂАВА СВ. НИКОЛА			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	1 km

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
					
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°22'18.25"N 18°42'47.99"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 524.57 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	241 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 524.57 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	9 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 6.3 km		
ТВРЂАВА ТРАСТЕ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	12.5 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 9.7 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	12.5 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 900 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
					
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°24'11.50"N 18°45'44.96"E	КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 71 К.О. Шкаљари II		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	232 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 269.53 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	10 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 269.53 m ²		
ТВРЂАВА ТРОЈИЦА	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	6 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 30 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	6 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m		

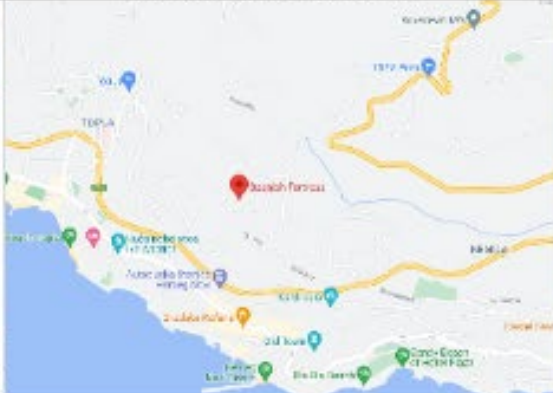

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЛНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°32'55.78"N 18°42'28.32"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	810 m	326.95 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	15 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	36 km	326.95 m ²	
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	36 km	САОБРАЋАЛНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
ТВРЂАВА УНТЕР ГРКАВАЦ ДОЊИ			500 m	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА	
			590 m	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			270 m	
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЛНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°28'33.30"N 18°41'29.81"E	КАТ. ПАРЦЕЛА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	87 m	к.п. 521/1 К.О. Лепегане	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	2 km	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	11 km	364.91 m ²	
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	11 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
ТВРЂАВА ВЕРИГЕ			364.91 m ²	
			САОБРАЋАЛНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
			930 m	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			930 m	

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
					
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°29'42.25"N 18°43'41.86"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 749.92 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	724 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 749.92 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	10 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) -		
ТВРЂАВА ВРАНОВО БРДО СВ. АНДРИЈА	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	10 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1.5 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	10 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА -		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
					
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ	42°25'15.32"N 18°44'57.37"E	КАТ ПАРЦЕЛА к.п. 1127/1 К.О. Кавач, Котор		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km	НАДМОРСКА ВИСИНА	472 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 1,762.62 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	10 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 16,182.19 m ²		
ТВРЂАВА ВРМАЦ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	10 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 4 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	10 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°33'52.11"N 18°37'24.26"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 539.83 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 1193 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 539.83 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 30 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 10 km		
ТВРЂАВА СТРАЖЊИК	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 48.5 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 750 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 48.5 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 130 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°35'24.22"N 18°39'34.19"E	КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 2661 К.О. Кривошије Горње		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 983 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 656.19 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 25 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 1,805.76 m ²		
ТВРЂАВА ЈАНКОВ ВРХ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 43.6 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 5.1 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 43.6 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 2.2 km		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: КОТОР	ГПС КООРДИНАТЕ 42°33'35.10"N 18°37'41.34"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 16,577.18 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 335 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 1073 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 16,577.18 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 22,601 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 28 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 7.5 km		
ЦРКВИЦЕ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 48.8 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1.2m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 48.8 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 470 m		

ТАБЕЛА 2: Анализа карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Херцег Нови)

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°27'23.16"N 18°32'2.37"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 159 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 1,1 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 1 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 670 m</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 3,175.68 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 7,096.69 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 780 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 650 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 20 m</p>		
<p>ТВРЂАВА ШПАЊОЛА</p>				
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°23'28.92"N 18°34'13.71"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 3 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 0 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 47 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 46,4 m</p>	<p>КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 1855 и дно к.п. 1856</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 442,58 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 34 087,45 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 3,5km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА 200 m</p>		
<p>ТВРЂАВА АРЗА</p>				

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°25'43.03"N 18°33'22.90"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 159 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 30 m</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 483.03 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 1,232.41 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 1.8 km</p>	 	
<p>ТВРЂАВА РОСЕ</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 45 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 44.1 m</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 2.6 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 90 m</p>	 	
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°25'24.70"N 18°34'12.44"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 227 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 3.5 km</p>	<p>КАТ.ПАРЦЕЛА к.п. 422, 432/1</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 226.21 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 6,519.64 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 220 m</p>	 	
<p>ТВРЂАВА КЛИНЦИ</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 42 km</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 41 km</p>	<p>УДАЉЕНОСТ ОД ЛОКАЛНОГ ПУТА 220 m</p>	 	

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p> <p>ЦИТАДЕЛА МЕЗАЛУНА</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°26'57.20"N 18°32'13.25"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 8 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ДО МОРА 0 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 800 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ДО СТАРОГ ГРАДА 0 m</p>	<p>ПОВРШИНА КУЛТУНОГ ДОБРА 932.97 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 48,952.2 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 600 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 150 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m</p>	 	
<p>ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ</p> <p>ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km²</p> <p>БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)</p> <p>ТВРЂАВА ФОРТЕ МАРЕ</p>	<p>ГПС КООРДИНАТЕ 42°27'0.03"N 18°32'9.51"E</p> <p>НАДМОРСКА ВИСИНА 17 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 10 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 800 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m</p>	<p>КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 350, 351, 352, 353, 354, 641</p> <p>ПОВРШИНА КУЛТУНОГ ДОБРА 835.69 m²</p> <p>ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 48,952.2 m²</p> <p>САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 700 m</p> <p>УДАЉЕНОСТ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m</p>	 	

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ	ГПС КООРДИНАТЕ 42°27'5.06"N 18°32'14.69"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 48,952.2 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 10- 50 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 48,952.2 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)	УДАЉЕНОСТ ДО МОРА 0 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 100 m		
СТАРИ ГРАД	УДАЉЕНОСТ ДО УРБАНОГ ЦЕНТРА 100 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 150 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 100 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ	ГПС КООРДИНАТЕ 42°27'8.57"N 18°32'17.24"E	КАТ.ПАРЦЕЛА к.п. 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 70 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 2,960.21 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 500 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 48,952.2 m ²		
КАНЛИ КУЛА	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 1 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 140 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m		

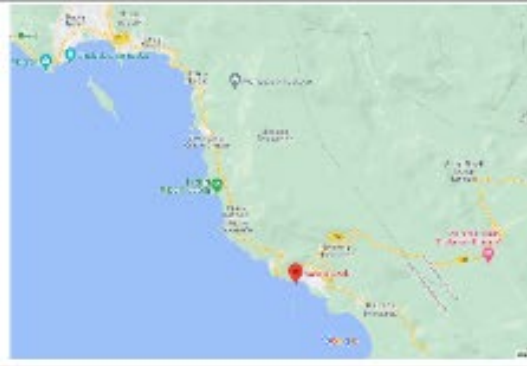

ЛОКАЦИЈА		ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином		УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)		КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)	
Град: ХЕРЦЕГ НОВИ		ГПС КООРДИНАТЕ		ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА					
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²		42°23'42.57"N 18°33'28.86"E		12,830.49 m ²					
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)		НАДМОРСКА ВИСИНА		ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ					
		1 m		38,632.45 m ²					
ТВРЂАВА МАМУЛА		УДАЉЕНОСТ ОД МОРА		САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)					
		0 m		3.5 m					
		УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА					
		48 km		1.1 km					
		УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА					
		47.5 m		2 m					
ЛОКАЦИЈА		ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином		УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)		КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)	
ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ		ГПС КООРДИНАТЕ		КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 1533, 1534, 1538, 1566					
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²		42°25'25.39"N 18°32'56.45"E		ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА					
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)		НАДМОРСКА ВИСИНА		ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ					
		11 m		2,000.91 m ²					
ТОРПЕДО БАТЕРИЈА КАБАЛА (СТРАНД ВОН ДОБРЕЦ)		УДАЉЕНОСТ ОД МОРА		САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)					
		0 m		3 km					
		УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА		УДАЉЕНОСТ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА					
		46 km		50 m					
		УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА							
		44.9 km							

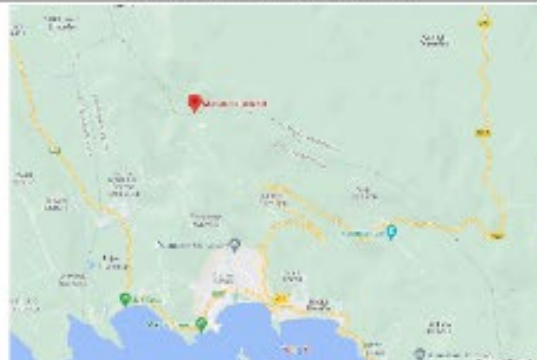

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ	ГПС КООРДИНАТЕ 42°25'11.88"N 18°33'2.42"E	КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 1527		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 126 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 2,667.93 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 2.5 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 5,613.23 m ²		
ТВРЂАВА КАБАЛА	УДАЉЕНОСТ ОД ГРАДСКОГ ЦЕНТРА 44 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 1.2km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 42.9 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 200 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: ХЕРЦЕГ НОВИ	ГПС КООРДИНАТЕ 42°24'50.86"N 18°33'6.37"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 1 419.79 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 235 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 102 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 4,539.3 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 30,864 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 2 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 150 m		
ТВРЂАВА ЛУШТИЦА	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 45 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 43,6 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 m		

ТАБЕЛА 3: Анализа карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Будва)

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ 42°16'30.90"N 18°49'37.34"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 2 290,19 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 76 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 7 336,81 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 250 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 335 m		
ТВРЂАВА ЈАЗ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 1.8 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 1.7 m		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 1.7 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 0 km		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ 42°15'13"N 18°53'17"E	КАТ. ПАРЦЕЛА К.О. БУДВА		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 4 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 34,372.63 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 0 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 34,372.63 m ²		
СТАРИ ГРАД	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 100 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 3.2 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 50 m		

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ	42°27'23.16"N 18°32'2.37"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4,2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	159 m	3,175.68 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	0 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	1 km	7,096.69 m ²	
СВЕТИ СТЕФАН	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	670 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
			780 m	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА	
			650 m	
			УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			20 m	
				
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ	42°12'18.55"N 18°56'13.94"E	КАТ. ПАРЦЕЛА	к.п. 183
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4,2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	2 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	260.02 m ²
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	0 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	543.8 m ²
ТВРЂАВА КАСТЕЛО ПЕТРОВАЦ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	385 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	
			725 m	
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	0 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			145 m	
				

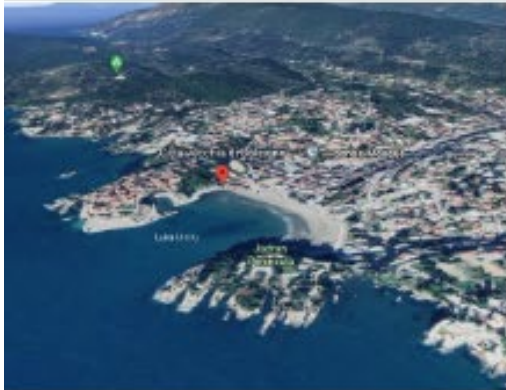

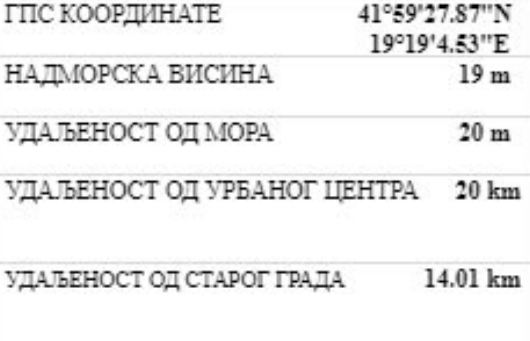
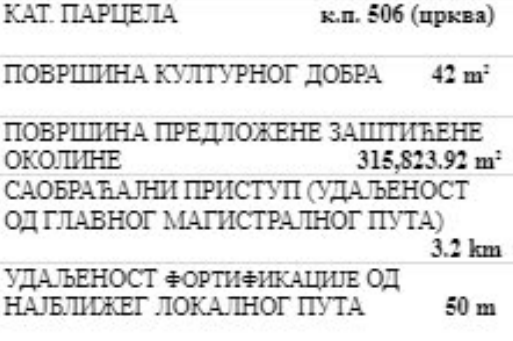

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ 42°18'4.19"N 18°54'0.91"E	ПОВРШИНАК УЛТУРНОГ ДОБРА 694.1 m ²		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 803 m	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 6,497.26 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 25 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 970 m		
ТВРЂАВА КОСМАЧ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 30 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 31.4 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 30 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 580 m		
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БУДВА	ГПС КООРДИНАТЕ 42°20'06"N 18°49'49"E	КАТ. ПАРЦЕЛА к.п. 2168, 2244, 2281		
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА 805 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА 1,945.9 m ²		
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 12 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 3,979.85 m ²		
МАНАСТИР СТАЊЕВИЋИ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 17.3 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 5.78 km		
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 17.3 m	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 30 m		

ЛОКАЦИЈА		ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином		УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)		КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)	
									
ГРАД БУДВА		ГПС КООРДИНАТЕ		ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА					
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 4.2 km ²		42°16'36.85"N 18°50'17.09"E		2,002.3 m ²					
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,338 (2011)		НАДМОРСКА ВИСИНА 4 m		ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ 34,372.63 m ²					
ЦИТАДЕЛА БУДВА		УДАЉЕНОСТ ОД МОРА 0 m		САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА) 600 m					
		УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА 100 m		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА 0 m					
		УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА 0 m		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА 200 m					

ТАБЕЛА 4: Анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Бар)

ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БАР	ГПС КООРДИНАТЕ	42° 5'36.60"N 19° 8'6.33"E	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 598 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	140 m	32,944.71 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,576 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	4 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	
	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	4.9 km	66,111.27 m ²	
СТАРИ ГРАД	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	0 m	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТ А)	
			1.5 km	
	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА	14.1 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	
			0 m	
ЛОКАЦИЈА	ПРОСТОРНЕ "ОДРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП	ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином	УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)	КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)
				
ГРАД: БАР	ГПС КООРДИНАТЕ	42° 9'0.97"N 19° 1'53.63"E	КАТ. ПАРЦЕЛА	к.п. 2711, 2719/1
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ: 598 km ²	НАДМОРСКА ВИСИНА	189 m	ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА	8,986.56 m ²
БРОЈ СТАНОВНИКА: 13,576 (2011)	УДАЉЕНОСТ ОД МОРА	2.5 km	ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ	82,417.84 m ²
ТВРЂАВА НЕХАЈ	УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА	9.3 km	САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)	1.7 km
	УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА	14.2 km	УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА	700 m

ТАБЕЛА 5: Анализа карактеристичних примера фортификационог градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Улцињ)

ЛОКАЦИЈА		ПРОСТОРНЕ "ОПРЕДНИЦЕ" ЛОКАЛИТЕТА И САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП		ШИРА СИТУАЦИЈА са приказом културног добра са заштићеном околином		УЖА СИТУАЦИЈА СА ОСНОВОМ (ДОКУМЕНТОВАНО ДРОНОМ)		КАРАКТЕРИСТИЧНИ ПРИКАЗИ ОБЈЕКТА (АНАЛИЗА СТАЊА)			
											
ГРАД: УЛЦИЊ		ГПС КООРДИНАТЕ		41°55'25"N 19°12'14"E		ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА		3,000 m ²			
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ:		255 km ²		НАДМОРСКА ВИСИНА		22 m		ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ		3,000 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА:		10828 (2011)		УДАЉЕНОСТ ОД МОРА		0 m		САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)		2.3 km	
СТАРИ ГРАД		УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА		200 m		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ПОДРУЧЈА		22.8 km			
		УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА		0 m		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА		50 m			
											
ГРАД: УЛЦИЊ		ГПС КООРДИНАТЕ		41°59'27.87"N 19°19'4.53"E		КАТ. ПАРЦЕЛА		к.п. 506 (црква)			
ПОВРШИНА ОПШТИНЕ:		255 km ²		НАДМОРСКА ВИСИНА		19 m		ПОВРШИНА КУЛТУРНОГ ДОБРА		42 m ²	
БРОЈ СТАНОВНИКА:		10,828 (2011)		УДАЉЕНОСТ ОД МОРА		20 m		ПОВРШИНА ПРЕДЛОЖЕНЕ ЗАШТИЋЕНЕ ОКОЛИНЕ		315,823.92 m ²	
ШАС (СВАЧ)		УДАЉЕНОСТ ОД УРБАНОГ ЦЕНТРА		20 km		САОБРАЋАЈНИ ПРИСТУП (УДАЉЕНОСТ ОД ГЛАВНОГ МАГИСТРАЛНОГ ПУТА)		3.2 km			
		УДАЉЕНОСТ ОД СТАРОГ ГРАДА		14.01 km		УДАЉЕНОСТ ФОРТИФИКАЦИЈЕ ОД НАЈБЛИЖЕГ ЛОКАЛНОГ ПУТА		50 m			
											

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Abukhater, A. (2009). "Rethinking planning theory and practice: a glimmer of light for prospects of integrated planning to combat complex urban realities" *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 4, 2(11), 64–79.

Bazik, D. (2006). Iniciranje regeneracije javnih gradskih prostora. U R. Bogdanović, *Urbani dizajn* (str. 259–272). Beograd: Društvo urbanista Beograda.

Begović, B. (1995). *Ekonomika urbanističkog planiranja*. Beograd: Centar za ekonomske studije.

Бешић, З. (1967). Геоморфолошки развитак Црне Горе. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 4–6). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Bešić, Z. M., Ćirković, S., Stanojević, G., Vasić, M., Marković, S. i Palivanski, P. (1967). *Istorija Crne Gore*. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore.

Воšković, Ђ. (1962). *Stari Bar*. Beograd: Savezni Institut za zastitu spomenika kulture.

Бошковић, Ђ., Мијовић, П. и Ковачевић, М. (1981). *Улицњ I*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије.

Bulkeley, H. & Betsill, M. (2005). Rethinking sustainable cities: multilevel governance and the 'urban' politics of climate change, *Environmental Politics*, 14(1), 42–63.

<https://doi.org/10.1080/0964401042000310178>

Vaništa-Lazarević E. (2003). *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd: Classic map studio.

Vaništa-Lazarević E. (2010). Urbana obnova, regeneracija i brownfield. U M. B. Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (str. 51-69). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.

Васић, М. (1975). Градови под турском влашћу. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. III: од почетка XVI вијека до краја XVIII вијека* (стр. 503–513). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Vujičić, R. (2007). *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*. Podgorica: CID.

Вученовић, С. (1988). Истраживања и заштита Старог града у Херцег Новом. *Бока : зборник радова из науке, културе и умјетности*, 20, 7–61.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. (1967а). Црна Гора у праисторијско доба. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 37–53). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. (1967б). Црна Гора у освит писане историје. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 99–117). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. (1967в). Црна Гора у доба Римског Царства до оснивања провинције Превалис. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 143–159). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Gravagnuolo, A., Angrisano, M. and Fusco Girard, L. (2019). Circular Economy Strategies in Eight Historic Port Cities: Criteria and Indicators Towards a Circular City Assessment Framework. *Sustainability*, 11(13), 3512. <https://doi.org/10.3390/su11133512>

Grupa autora. (2000). *Castelnuovo–Herceg Novi iz istorije grada*. Herceg Novi: izdavač

Grupa autora. (2004a). *Zidine starog hercegnovskog grada, elaborat*. Cetinje: Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore; Ministarstvo kulture i medija Crne Gore.

Grupa autora. (2004b). *Kanli kula, elaborat*. Cetinje: Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore; Ministarstvo kulture i medija Crne Gore.

Grupa autora (2004v). *Staro gradsko jezgro Herceg Novog, elaborat*. Cetinje: Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore; Ministarstvo kulture i medija Crne Gore.

Grupa autora. (2004g). *Tvrđava Forta Mare, elaborat*. Cetinje: Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore; Ministarstvo kulture i medija Crne Gore.

Grupa autora. (2004d). *Tvrđava Španjola, elaborat*. Cetinje: Zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore.

Grupa autora. (2014). *Elaborat o revalorizaciji nepokretnog kulturnog dobra: bedemi sa bastionima i stari grad Budva*. Cetinje: Ministarstvo Kulture, Uprava za zaštitu kulturnih dobara.

Grupa autora. (2015). *Tvrđava Goražda: elaborat o valorizaciji nepokretnog dobra*. Kotor: Ministarstvo Kulture; Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore.

Grupa autora. (2018). *Potencijali kulturne baštine Crne Gore (ekonomska valorizacija)*. Cetinje: Ministarstvo kulture Crne Gore.

Dyczek, P. (2009). Rock Art from Lipci, Montenegro. *Dacia* 52, 189–197.

- Đokić, V. (1998). *Formiranje tipologije gradskog trga u funkciji operacionalizacije pri planiranju i projektovanju*. (Doktorska disertacija). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Đokić, V., Radivojević, A. i Roter-Blagojević, M. (2008). Promotion of the cultural heritage of Mediterranean city in the scope of upgrading cultural tourism, *Spatium*, 17/18, 84–91.
- Đokić, V. i Lazović, Z. (Ur.). (2011). *Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Đokić, V. i Lazović, Z. (Ur.). (2012). *Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje: razvijanje optimalnih modela*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Đokić, V. i Lazović, Z. (Ur.). (2013). *Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje: kreiranje strategija i obrazaca*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Đokić, V. i Lazović, Z. (Ur.). (2014). *Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje: smernice i preporuke*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- Elin, N. (2004). *Postmoderni urbanizam*. Beograd: Orion.
- European Commission. (2018). *A Clean Planet for all: A European Strategic Long-Term Vision for a Prosperous, Modern, Competitive and Climate Neutral Economy*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2019). *The European Green Deal, COM (2019)*. Brussels: European Commission.
- Zagarčanin, M. (2006). Od praistorije do srednjeg vijeka. U Ž. Andrijašević i dr. *Pristan grad kojeg nema* (str.). Bar: NU Pristan.
- Zagarčanin, M. (2008). *Stari grad Bar: vodič kroz vjekove*. Bar: Kulturni centar.
- Zagarčanin, M. (2013). Srednjovjekovna Budva. U L. Đurašković (ur.), *Muzej Budve: blago Kadmovog grada* (str. 118–141). Budva: Copyright doo Budva.
- Ilijanić, B. (2009). *Urbana geneza: Herceg Novi–Stari grad, Crna Gora, istočna obala Jadranskog mora: (istraživački rezime)*. Herceg Novi: Ilibo Design Architects.
- Jelušić, J. (2013). I gradovi imaju neku sudbinu kao i ljudi. U L. Đurašković (ur.), *Muzej Budve: blago Kadmovog grada* (str. 104–105). Budva: Copyright doo Budva.
- Јокић, Ј. (2002). Аспекти аутентичности. *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 26, 11–16.

- Јокилето, Ј. (2003). Новији међународни трендови у заштити културног наслеђа. *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 27, 10–13.
- Катић, М. (2003). Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu. *Opuscula archaeologica*, 27(1), 523–528.
- Ковачевић, В. (2018). Antički Risan. U sklopu projekta *Rimski mozaici-nasljedje koje obavezuje* (str. 5). Kotor: Turistička organizacija opštine Kotor.
- Ковачевић, Ј. (1967а). Од досељења Словена до краја XII вијека. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 276–277). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Ковачевић, Ј. (1967б). Црна Гора у доба Римског Царства од оснивања провинције Превалис до почетка VII вијека. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. I: од најстаријих времена до краја XII вијека* (стр. 245–250). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Ковачевић, М. (1975). Средњовековни градови и утврђења у Црној Гори. У П. Мијовић и М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори* (стр. 100–105). Београд; Улцињ: Археолошки институт; Музеј Улцињ.
- Кораћ, В. (1970). Архитектура. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. II: од краја XII вијека до краја XV вијека* (стр. 117–138). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Купер, Дž. (1986). *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd: Prosveta-Nolit.
- Lazarevic, S. (2019). *Creative Hubs as key driver for sustainable revalorization of cultural heritage in Montenegro (Case studies: Spanjola Fortress in Herceg Novi, Former Prison building in Kotor, Jusovaca in Podgorica and Old Palace in Old town of Bar)*, IFAU 2019 Conference Book Proceedings.
- Lazarević, S., Arbutina, D. and Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities—Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>
- Lalošević, I. (2004). *Kotorska tvrđava, zaštita i revitalizacija* (Program participacije UNESCO-a 2002–2003). Podgorica: Zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Lalošević, I. (2016a). *Utvrđeni gradovi Boke Kotorske iz mletačkog razdoblja*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, (58), 115-146. Преузето са: <https://hrcak.srce.hr/170580>
- Lalošević, I. (2016b). *Fortifikacijska arhitektura Boke Kotorske venecijanskog perioda: (XV-XVIII vijek)*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

- Lalosevic, I. and Lazarevic, S. (2018). *Venetian Works of Defense between the 16th and 17th Centuries: Stato Da Terra – Western Stato Da Mar (Proposal for a Minor Boundary Modification)*, UNDP.
- Mako, V. (2009). *Estetika – arhitektura: sedam tematskih rasprava*. Beograd: Orion-art
- Maplecroft (2008). *Index of vulnerability to climate changes*.
- Marković, Č. i Vujičić, R. (1995). *Spomenici kulture Crne Gore*. Novi Sad: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Marković, Č. (2006). *Arheologija Crne Gore*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Marković, Č. (2013). Antička Budva i njene nekropole U L. Đurašković (ur.), *Muzej Budve: blago Kadmovog grada* (str. 46–59). Budva: Copyright doo Budva.
- Мијовић, П. (1970а). Сликарство и примијењена умјетност. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. II: од краја XII вијека до краја XV вијека* (стр. 247–254). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Mijovic, P. (1970b). *Tragom drevnih kultura Crne Gore*. Titograd: Grafički zavod.
- Mijović, P. i Kovačević, M. (1975). *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*. Beograd: Arheološki institut.
- Mijović, P. (1974). Vječno na Krajini. U *Virpazar, Bar, Ulcinj* (str. 26–28). Obod: Cetinje.
- Мијовић, П. (1975). Урбани развој Црне Горе у античко доба. У П. Мијовић и М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори* (стр. 29–35). Београд; Улцињ: Археолошки институт; Музеј Улцињ.
- Mijović, P. (1987). *Pradavne i davne kulture Crne Gore*. Titograd: Leksikografski zavod Crne Gore.
- Мијовић, П. и Ковачевић, М. (1975). *Градови и утврђења у Црној Гори*. Београд; Улцињ: Археолошки институт; Музеј Улцињ.
- Milić, B. (2011). *Ruralni razvoj: praktikum za lokalne aktere*. Beograd: SKGO.
- Mrvaljević, Z. (2013). Specifičnosti seoske i gradske kulture U L. Đurašković (ur.), *Muzej Budve: blago Kadmovog grada* (str. 148–150). Budva: Copyright doo Budva.
- Мрђеновић, Т. (2012). *Принципи интегралног урбаног дизајна у процесу урбане регенерације*. (Докторска дисертација). Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
- Николић, М. (2014). *Примена принципа заштите и презентације градитељског наслеђа на средњовековним утврђеним градовима у Србији*. (Докторска дисертација). Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

- Nova urbana agenda*. (2017). Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor; Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.
- Pavićević, R. R. (2012). *Werk – austrougarske tvrđave u Crnoj Gori*. Podgorica: Pobjeda.
- Паровић-Пешикан, М. (1979). *Археолошка истраживања у Боки Которској*. Београд: Археолошки институт.
- Pegan, S. (2007). *Urbanizam: uvod u detaljno urbanističko planiranje*. Zagreb: Sveučilište, Arhitektonski fakultet.
- Popović, B. Lj. (2013). Značaj i mjesto antičke Budve u Mediteranskom svijetu. U L. Đurašković (ur.), *Muzej Budve: blago Kadmovog grada* (str. 30–43). Budva: Copyright doo Budva.
- Prelog, M. (1967). Jadranska obala: prostor i vrijeme. *Život umjetnosti*, 5, 7–16.
- Rastoder, Š. i dr. (2006). *Istorijski leksikon Crne Gore*. Podgorica: Daily press.
- RZUP (2005). *Kulturna baština, PPCG*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Rowe, C., & Koetter, F. (1988). *Grad kolaž*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Службени гласник РС. (2004). *Закон о заштити животне средине*. Београд: Сл. гласник РС, бр. 135/04.
- Službeni list Crne Gore. (2010). *Zakon o zaštiti kulturnih dobara*. Podgorica: Sl. list Crne Gore, br. 49/10, čl. 89, 90.
- Službeni list SFRJ (1974). *Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine*. Beograd: Sl. List, br. 56/74.
- Službeni list SRCG. (1969). *Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana*. Podgorica: Sl. list SRCG, br. 18/69.
- Suić, M. (2003). *Antički grad na istočnom Jadranu* (2. izmijenjeno i dopunjeno izd.). Zagreb: Golden marketing.
- Ђирковић, С. (1970а). Доба Балшића. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. II: од краја XII вијека до краја XV вијека* (стр. 34–43). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Ђирковић, С. (1970б). Зета у држави Немањића. У З. Бешић и др. *Историја Црне Горе, Књ. II: од краја XII вијека до краја XV вијека* (стр. 28–62). Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- UN (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- UN (2016). *UN-Habitat III - New Urban Agenda*, Quito.
- Fakin Bajec, J. (2011). *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC.

Filden, B. M. i Jokileto, J. (2005). *Smjernice za upravljanje područjima svjetskog kulturnog nasljeđa* (2. izd.). Podgorica: Ministarstvo kulture i medija Republike Crne Gore; PROJEKTOR - Centar za kulturno nasljeđe.

Foster, G. (2020). Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts. *Resources Conservation and Recycling*, 152, 104507 <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104507>

Cambi, N. (2002). *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Cappelli, L., Guallart, V., & Institut d'Arquitectura Avançada de Catalunya. (2010). *Self-sufficient city: envisioning the habitat of the future* (3rd advanced architecture contest). Barcelona, Spain: Actar.

Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore (2016). *Studija zaštite kulturnih dobara u obuhvatu PPPN obalno područje* (knj. I-XII), Cetinje.

Cliff Moughtin, R. C. (2003). *Urban Design: Methods and Techniques*. Oxford: Architectural Press.

Секундарни извори, прописи и архивска грађа

Izveštaj o sprovođenju Nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine: septembar 2018 – septembar 2021. (2022). <https://wapi.gov.me/download-preview/57944aff-dc8d-4afb-8396-6a88a88034ce?version=1.0>

Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2015). *Rezime nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, Podgorica <https://wapi.gov.me/download-preview/cd1130f8-668b-4fbd-a094-20a04af536aa?version=1.0>

Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2016). *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine*, Podgorica <https://wapi.gov.me/download-preview/67dc487e-097d-41d2-8fd5-7827a19a1f5a?version=1.0>

Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2018). *Prostorni plan posebne namjene za Obalno područje Crne Gore*, Podgorica <http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=BD>

Evropska konvencija o zaštiti arhitektonske baštine. Преузето са: [https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5145/2.%20Konvencija%20o%20za%20C5%A1titi%20arhitektonskog%20blaga%20\(Granada,%201985\)-.pdf](https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/5145/2.%20Konvencija%20o%20za%20C5%A1titi%20arhitektonskog%20blaga%20(Granada,%201985)-.pdf)

Menadžment plan prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora. (2011). Cetinje: Ministarstvo kulture.

Procjena uticaja dosadašnjih i budućih zahvata unutar prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora na sveukupnu baštinu (Heritage Impact Assessment). (2017). Podgorica: Arhitektonski fakultet.

Стратешки план развоја Општине Херцег Нови (2020). Преузето са:
<https://hercegnovi.me/downloads/Nacrt04082020.pdf>

Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine (1969). London.

Evropska konvencija za zaštitu arhitektonskog nasljeđa Evrope (1985).

Интернет извори

2030 Climate Target Plan (State of the Union: Commission raises climate ambition and proposes 55% cut in emissions by 2030)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1599, приступљено: 5. 3. 2021.

A European Green Deal https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, приступљено: 5.3.2021.

Building a Climate-Resilient Future – A New EU Strategy on Adaptation to Climate Change
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_663, приступљено: 10. 2. 2021.

ICOMOS (2021). *Heritage and the Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors*, str. 45. Преузето са:
https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2021/SDG/ICOMOS_SDGs_Policy_Guidance_2021.pdf

IPCC, Climate Change (2013). The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Преузето са: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/>

IPCC, Climate Change (2014). Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Analysis and Reliability of Approaches to Regional Impacts, Adaptation, and Vulnerability Studies: *Hotspots*. стр.1177 Преузето са:
https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-Chap21_FINAL.pdf

IPCC, Special Report (2018). *Special Report on Global Warming of 1.5°C*. Преузето са:
<https://www.ipcc.ch/sr15/>

Latvian National Commission for UNESCO (2000). *The Riga charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage*. Преузето са:
https://www.icrom.org/sites/default/files/publications/202005/convern8_07_rigacharter_ing.pdf

Regional Cooperation Council (2018). <https://www.rcc.int/> приступљено: 12. 4. 2020.

Rotković, R (2011a). *Bitka za Herceg Novi 1687*. Преузето са:
<https://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-do-xix-v/od-pada-crnojevica-do-petrovica/bitka-za-herceg-novi-1687/>

Rotković, R. (2011b). *Herceg –Novi i Cetinje: (Dokumenti i komentari)*. Преузето са: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/herceg_novi_i_cetinje_dokumenti_i_komentari.htm

The European Climate Pact > empowering citizens to shape a greener Europe https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2323, приступљено: 10.4.2021.

The Urban Agenda for the EU in action <https://www.urban-agenda.eu/>, приступљено: 10. 2. 2021.

UCLG Committee on Culture (2020). *Culture 21*.

Преузето са: <https://use.metropolis.org/experts/uclg-committee-on-culture#:~:text=The%20Committee%20on%20Culture%20of,%E2%80%9CCulture%20in%20Sustainable%20Cities%E2%80%9D>

UNDP (2015). *Drugi dvogodišnji ažurirani izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)* Преузето са:

UNEP/MAP (2016). *Mediterranean Strategy for Sustainable Development 2016-2025*. Valbonne. Plan Bleu, Regional Activity Centre. Преузето са: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7700/Mediterranean_strategy_for_sustainable_development_20162025_investing_in_environmental_sustainability_to_achieve_social_and_economic_development-20.pdf?sequence=3

UNEP/MAP (2017). *Regional Climate Change Adaptation Framework for the Mediterranean Marine and Coastal Areas*. Athens: UN Environment/MAP. Преузето са: https://wedocs.unep.org/bitstream/id/56761/rccaf_eng.pdf

UNESCO World Heritage Centre publications on climate change (2008). *Policy Document on the Impacts of Climate Change on World Heritage Properties*. Преузето са: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-393-2.pdf>

UNESCO World Heritage Convention (2019). *Natural and Culturo-Historical Region of Kotor*. Преузето са: <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/>

UNESCO World Heritage Convention (2021). *Venetian Works of Defence between the 16th and 17th Centuries: Stato da Terra – Western Stato da Mar* Преузето са: <https://whc.unesco.org/en/soc/4110>

Council of Europe, Committee of Ministers (2017). *The European Cultural Heritage Strategy for the 21st century CM/Rec(2017)1* Преузето са: <https://rm.coe.int/16806f6a03>

Climate ADAPT platform 2021 <https://climate-adapt.eea.europa.eu/>, приступљено: 9. 4.2021.

Climate ADAPT platform 2021 / URBAN https://climate-adapt.eea.europa.eu/eu-adaptation-policy/sector-policies/urban_, приступљено: 9. 4. 2021.

Čelebi, E. (1967). *Putopis: odlomci o Jugoslovenskim zemljama*. Преузето са: https://www.academia.edu/6486045/Evljija_Celebi_Putopis

Šesti nacionalni izvještaj Crne Gore prema Konvenciji Ujedinjenih nacija o biološkoj raznovrsnosti. <http://eusluge.euprava.me/ServiceImages/eParticipacije/f7f6e772-ae21-4efe-9936-0356bfa12536.pdf>

World Heritage Centre, UNESCO (2019). *World Heritage*, 91
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367964>

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Слика 1: Веза циља SDG11 и урбанистичких индикатора на основу JPI Urban Europe Scientific Advisory Board.

Слика 2: Мапа уписа Котора у UNESCO листу светске културне баштине, 1979. године.

Слика 3: Графички приказ површина бафер зона заштићених фортификацијских грдаова у оквиру Венецијанског одбрамбеног Система између 16. и 17. века. Stato da Terra–западни Stato da Mar(Venetian Works of Defence between the 16th and 17th Centuries: Stato da Terra – Western Stato da Mar)

Извор: https://whc.unesco.org/en/list/1533/multiple=1&unique_number=2162

Слика 4: Приказ фортификацијског система Боке которске – аустроугарска карта.

Слика 5: Историјско- типолошка анализа археолошких локалитета Боке Которске. Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO’s Cities—Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 6: Аустроугарски план Херцег Новог из XIX века. Извор: Ravićević, R. R. (2012). *Werk austrougarske tvrđave u Crnoj Gori*. Podgorica: Pobjeda. (стр. 65)

Слика 7: Историјско-типолошка анализа археолошких локалитета Рисна. Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO’s Cities—Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 8: Приказ историјско-типолошке поделе археолошких локалитета на територији данашњег Котора.

Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO’s Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 9: Приказ историјско-типолошке поделе археолошких локалитета на територији Пераста и општине Тиват.

Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO’s Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 10: Приказ урбанистичке диспозиције карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа на простору данашњег Котора, са приказом заштићених природних подручја на територији општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-a.

Слика 11: Приказ типологије археолошких локалитета на територији данашњег Херцег Новог.

Извор: Lazarević, S., Arbutina, D. & Popović, S. G. (2022). The Role of the Archeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO’s Cities – Boka Bay Case Study. *Sustainability*, 14(3), 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Слика 12: Приказ одабраних локалитете фортификацијске архитектуре на територији данашњег Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Слика 13: Приказ одабраних локалитета фортификацијске архитектуре на територији данашње Будве.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Слика 14: Приказ карактеристичних примера фортификацијске архитектуре у Бару.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Слика 15: Приказ урбане генезе Старог града. Извор: ПУП Бара, 2008.

Слика 16: Приказ намене објеката у утврђеном Старом граду. Извор: ПУП Бара, 2008.

Слика 17: Приказ археолошког локалитета Шас у Свачу и Старог града Улциња, са границама природног заштићеног подручја на територији данашњег Улциња.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора на подлози Google Earth-а.

Слика 18: Приказ Старог града Улциња (2021. година).

Извор: <https://www.pcnen.com/portal/2021/01/18/zidine-ce-biti-sanirane-ali-radice-se-i-na-trajnoj-zastiti-starog-grada-ulcinja/>
<https://ulcinj.travel/atrakcije/>

Слика 19: Приказ Старог града Улциња са културно-историјским и природним заштићеним подручјем

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 20: Природно и културно-историјско подручје Котора.

Извор https://doc-0k-6k-apps-viewer.googleusercontent.com/viewer/secure/pdf/upub8al4q5kicjaqpc0h1jfq1g2irvah/81cdmtci5toqs021h22dklk72bqdhreu/1657019325000/drive/10922227900019376743/ACFrOgA8mdxI-GEpE80YgWzp7vDTKcLTDiGPLP1uMv02Ptrgotj0utxugOh3z3vCMRvMw_jgj78NQG42x9beklUJhP1nMpAev7k2QZoUF4zhgBsFWIr2XUOIw84XzgUBLvSueIx9WUD7SihEgJgM?print=true&nonce=9818lcp09c2sq&user=10922227900019376743&hash=nojppj2c2pc0bt9jr3t4il6p2nm4vk0p6, приступљено 10.07.2021.

Слика 21а: Тренд извештавања према UNESCO стању светске баштине природног и културно- историјског подручја Котора.

Извор: <https://whc.unesco.org/en/list/125/documents/>

Слика 21. б: Приказ шумске вегетације обалног подручја Црне Горе

Извор: Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2018). *Prostorni plan posebne namjene obalnog područja Crne Gore*. Podgorica:

<http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=BD>

Слика 22: Мозаици пронађени током археолошке кампање.

Извор: фотографије припремљене за потребе анализе стања тврђаве Ризон, у оквиру тематског истраживања на докторским студијама; аутор и фотограф: Данило Папић, 2019. година.

Слика 23: Приказ тврђаве Ризон.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 24: Приказ батерије Грабовац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 25: Приказ тврђаве Кавач, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 26: Приказ тврђаве Шкаљари, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 27: Приказ утврђеног (старог) града Котора, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 28: Приказ тврђаве Црквице, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 29: Приказ тврђаве Сан Ђовани са зоном заштићеног културног и природног подручја на територији општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 30: Приказ тврђаве Бијели пијесак, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 31: Приказ тврђаве Двршник, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 32: Приказ тврђаве Горажда, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 33: Приказ тврђаве Гребен, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 34: Приказ тврђаве Ком, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 35: Приказ тврђаве Леденице, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 36: Приказ тврђаве Обер Гркавац Горњи, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 37: Приказ тврђаве Површница, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 38: Приказ тврђаве Шаник, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 39: Приказ тврђаве Св. Никола, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 40: Приказ батерије Трасте, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 41: Приказ тврђаве Тројица, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 42: Приказ тврђаве Унтер Гркавац Доњи, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 43: Приказ тврђаве Вериге, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 44: Приказ тврђаве Враново брдо Св. Андрија, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 45: Приказ тврђаве Врмац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 46: Приказ тврђаве Стражњик, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора; фотографије за потребе истраживања преузете са <https://bokanews.me/tvrjavu-straznik-1225-m-okolina-crkvica/> (горе) и <https://forum.cdm.me/showthread.php?182794-Tvr%C4%91ave-utvr%C4%91eni-gradovi-i-fortifikacioni-objekti-u-Crnoj-Gori> (доле)

Слика 47: Приказ тврђаве Јанков Врх, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Котор.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 48: Приказ тврђаве Шпањола, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 49: Приказ тврђаве Арза, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 50: Приказ тврђаве Росе, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 51: Приказ тврђаве Клинци, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 52: Приказ Цитаделе Мезалуна, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 53: Приказ тврђаве Форте Маре карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Данило Папић, 2019. година).

Слика 54: Приказ Старог града Херцег Новог, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 55: Приказ тврђаве Канли Кула, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови. Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 56: Приказ тврђаве Мамула, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 57: Приказ торпеда – батерија Кабала (Странд Вон Добрец), карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 58: Приказ батерија Кобила, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 59: Приказ тврђаве Луштица, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Херцег Нови.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 60: Приказ тврђаве Јаз, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будва.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 61: Приказ старог града Будва, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будва.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 62: Приказ утврђеног града Свети Стефан, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будва.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 63: Приказ тврђаве Кастело Петровац, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будва.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 64: Приказ тврђаве Космач, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Будва.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 65: Приказ утврђеног града Бара, као посебни тип фортификацијске архитектуре.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 66: Приказ тврђаве Нехај, карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Бар.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 67: Приказ утврђеног града Улциња, као посебни тип фортификацијске архитектуре.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 68: Приказ локалитета Шас (Свач), карактеристичног примера фортификацијске архитектуре на територији данашње општине Улцињ.

Извор: анализа и графички приказ урађен од стране аутора (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година).

Слика 69: Приказ EuroVelo 8 руте, кроз обално подручје Црне Горе (2021. година).
Извор: аутор.

Слика 70: Приказ стратешког приступа тврђавама Арза (лево) и Мамула (десно) – аустроугарска карта из XX века.

Извор: Ravićević, R. R. (2012). *Werk – austrougarske tvrđave u Crnoj Gori*. Podgorica: Pobjeda. (стр. 146).

Слика 71: Фор Арза, у општини Херцег Нови.

Извор: (фотографије за потребе истраживања припремио аутор; техничка подршка и дронска опрема: фотограф Марко Поповић, 2022. година)

ГРАФИЧКИ ПРИКАЗИ:

Графикон 1: Емисије ГХГ у Црној Гори 1990–2019.

Извор: Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2015). *Rezime nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, стр.115 Podgorica

<https://wapi.gov.me/download-preview/cd1130f8-668b-4fbd-a094-20a04af536aa?version=1.0>, приступљено: 10.4.2021.

Графикон 2: Емисије GHG у Црној Гори до 2030. године.

Извор: Vlada Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma (2015). *Rezime nacionalne strategije u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, стр.89 Podgorica

<https://wapi.gov.me/download-preview/cd1130f8-668b-4fbd-a094-20a04af536aa?version=1.0>, приступљено: 10.4.2021

Графикон 3: Расподела заштићених подручја по површини заузетости у Црној Гори.

Извор: <http://priodainfo.me/Izvjestaji/PoVrstiZasticenogPodrucja>

Графикон 4: Расподела заштићених у Црној Гори по врсти.

Извор: <http://priodainfo.me/Izvjestaji/PoVrstiZasticenogPodrucja>

Графикон 5: Просторна дистрибуција главних удара земљотреса магнитуде веће од 4.0 за Приморски регион и околину

Извор: NATO SfP BSHAP Project unified Mw catalogue u Vlada Crne Gore, Minstarstvo održivog razvoja i turizma (2018). PPPNOP Crne Gore, Podgorica https://doc-0k-6k-apps-viewer.googleusercontent.com/viewer/secure/pdf/upub8al4q5kicjaqpc0h1jfq1g2irvah/81cdmtci5toqs021h22dklk72bqdhrcu/1657019325000/drive/10922227900019376743/ACFrOgA8mdxI-GEpE80YgWzp7vDTKcLTDiGPLP1uMv02Ptrgotj0utxugOh3z3vCMRvMw_jgj78NQG42x9beklUJhP1nMpAev7k2QZoUF4zhgBsFWIr2XUOIw84XzgUBLvSUEIx9WUD7SihEgJgM?print=true&nonce=9818lcp09c2sq&user=10922227900019376743&hash=nojpij2c2pc0bt9jr3t4il6p2nm4vk0p6

Графикон 6: Количина падавина по градовима на црногорском приморју за месец јул, за мерни период од 1970-2020. године

Извор: Аутор доктората на основу података о климатским параметрима достављеним за потребе израде доктората од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе, 2021.

Графикон 7: Количина падавина по градовима на црногорском приморју за месец јануар, за период од 1970-2020. године

Извор: Аутор доктората на основу података о климатским параметрима достављеним за потребе израде доктората од стране Хидрометеоролошког завода Црне Горе, 2021.

Графикон 8: Мапа соларних ресурса Црне Горе са графичким приказом интезитета соларне радијације

Извор: Global Solar Atlas 2.0, Solargis, 2020,
<https://globalsolaratlas.info/download/montenegro>

Графикон 9: Графички приказ: Котор. Извод из мапе УНЕСКО-вих заштићених одбрамбених градова венецијанског Система из 16-17 века.

Извор: https://whc.unesco.org/en/list/1533/multiple=1&unique_number=2162,
приступљено: 10.4.2021.

Графикон 10: Број културних добара по врстама и проценат културних добара по општинама у обухвата ППППН обално подручје

Извор: Влада Црне Горе, Министарство одрживог развоја и туризма (2018).

Просторни план посебне намјене обалног подручја Црне Горе, стр.89, Подгорица:

<http://www.planovidozvole.mrt.gov.me/LAMP/PlanningDocument?m=BD>, приступљено:
12.6.2021.

ПРИЛОЗИ И ТАБЕЛЕ:

Табела 1: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Котор)

Табела 2: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Херцег Нови)

Табела 3: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Будва)

Табела 4: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Бар)

Табела 5: анализа карактеристичних примера фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе (Улцињ)

Табела 6: анализа стања локалитета (према методологији аутора)

Табела 7: анализа стања локалитета тврђаве Ризон

Табела 8: анализа стања локалитета батерије Грабовац

Табела 9: анализа стања локалитета тврђаве Кавач

Табела 10: анализа стања локалитета тврђаве Шкаљари

Табела 11: анализа стања Старог града Котора

Табела 12: анализа стања локалитета тврђаве Црквице

Табела 13: анализа стања локалитета тврђаве Сан Ђовани

Табела 14: анализа стања локалитета тврђаве Бијели пијесак

Табела 15: анализа стања локалитета тврђаве Двршник

Табела 16: анализа стања локалитета тврђаве Горажда

Табела 17: анализа стања локалитета тврђаве Гребен

Табела 18: анализа стања локалитета тврђаве Ком

Табела 19: анализа стања локалитета тврђаве Леденице

Табела 20: анализа стања локалитета тврђаве Обер Гркавац горњи

- Табела 21:** анализа стања локалитета тврђаве Површница
- Табела 22:** анализа стања локалитета тврђаве Шаник
- Табела 23:** анализа стања локалитета тврђаве Св. Никола
- Табела 24:** анализа стања локалитета батерије Трасте
- Табела 25:** анализа стања локалитета тврђаве Тројица
- Табела 26:** анализа стања локалитета тврђаве Унтер Гркавац доњи
- Табела 27:** анализа стања локалитета тврђаве Вериге
- Табела 28:** анализа стања локалитета тврђаве Враново брдо Св. Андрија
- Табела 29:** анализа стања локалитета тврђаве Врмац
- Табела 30:** анализа стања локалитета тврђаве Стражњик
- Табела 31:** анализа стања локалитета тврђаве Јанков врх
- Табела 32:** анализа стања локалитета тврђаве Шпањола
- Табела 33:** анализа стања локалитета тврђаве Арза
- Табела 34:** анализа стања локалитета тврђаве Росе
- Табела 35:** анализа стања локалитета тврђаве Клинци
- Табела 36:** анализа стања локалитета цитаделе Мезалуна
- Табела 37:** анализа стања локалитета тврђаве Форте Маре
- Табела 38:** анализа стања старог града Херцег Новог
- Табела 39:** анализа стања локалитета тврђаве Канли кула
- Табела 40:** анализа стања локалитета тврђаве Мамула
- Табела 41:** анализа стања локалитета торпеда батерија Кабала
- Табела 42:** анализа стања локалитета торпедо батерија Кобила
- Табела 43:** анализа стања локалитета тврђаве Луштица

Табела 44: анализа стања локалитета тврђаве Јаз

Табела 45: анализа стања старог града Будва

Табела 46: анализа стања утврђеног града Свети Стефан

Табела 47: анализа стања локалитета тврђаве Кастело Петровац

Табела 48: анализа стања локалитета тврђаве Космач

Табела 49: анализа стања старог града Бара

Табела 50: анализа стања локалитета тврђаве Нехај

Табела 51: анализа стања старог града Улциња

Табела 52: анализа стања локалитета Шас (Свач)

ПОЈМОВНИК – Просторно планирање и адаптација на климатске промене

АДАПТАЦИЈА НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ (енг. *climate change adaptation*)

Скуп радњи које припремају град за суочавање с утицајима климатских промена. Адаптација се може дефинисати као „адаптација у природним или људским системима као одговор на стварне или очекиване климатске стимулансе или њихове ефекте, чиме се умањује штета или искоришћавају погодне прилике”.

ГРАНИЦА УРБАНОГ РАСТА

Географско ограничење ширења градова, утврђено у циљу заштите природног, пољопривредног или неизграђеног земљишта које окружује град.

ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ (енг. *population density*)

Однос броја становника и укупне површине града или четврти.

ГАСОВИ СА ЕФЕКТОМ СТАКЛЕНЕ (енг. *greenhouse gas*)

Гасови са ефектом стаклене баште апсорбују Сунчеву енергију и земљину топлоту и задржавају је у атмосфери. На тај начин се ствара ефекат стаклене баште. Многи од ових гасова су природно присутни у атмосфери, али се људском активношћу повећава њихова концентрација, посебно угљен-диоксида (CO₂), метана (CH₄), азотног оксида (N₂O) и фреона (флуорираних гасова), што узрокује климатске промене.

ДРУШТВЕНИ КАПИТАЛ

Друштвени односи који доприносе индивидуалној и колективној добробити и продуктивности. Друштвени капитал односи се на вредност друштвених мрежа, веза и поверења.

ЕФЕКАТ УРБАНОГ ТОПЛОТНОГ ОСТРВА

Описује изграђена подручја која су топлија од оближњих руралних подручја или одређена насеља која су топлија од остатка града. Топлотна острва могу довести до вршне потражње за енергијом током лета, високих трошкова климатизације, загађења ваздуха, високих емисија гасова са ефектом стаклене баште, болести и смртности узрокованих топлотом и загађења воде.

ЕКВИВАЛЕНТНИ CO₂ (CO₂-EQ) (енг. *carbon dioxide equivalent or CO₂ equivalent CO₂*)

Еквивалентни CO₂ (CO₂-eq) је концентрација CO₂ која би изазвала исти ниво зрачења, као и концентрација другог гаса са ефектом стаклене баште (метана, азотног оксида итд.).

ЗАЈЕДНИЧКО УЛАГАЊЕ (енг. *joint venture*)

Модел јавно-приватног партнерства (ЈРР). Заједничка улагања су платформе за сарадњу владе и једне или више приватних страна у изради и одржавању или извођењу пројекта. У заједничким улагањима, јавни и приватни сектори деле ризике и награде. Заједничка улагања стварају се кроз различите институционалне и правне структуре, као што су партнерства, командитна друштва, приватна друштва с ограниченом одговорношћу или јавна друштва с ограниченом одговорношћу.

ЗЕЛЕНА ИНФРАСТРУКТУРА (енг. *green infrastructure*)

Понекад се назива „зелена инфраструктура за отицање атмосферских вода“; приступ управљању утицајима влажног времена коришћењем система биљака и тла који штите, обнављају или опонашају природни циклус воде и пружају многе друге добробити за заједницу, као што су сигурност заједнице и побољшања здравља и добробити.

ЗОНИРАЊЕ

Основ урбанистичких прописа који не само да регулишу намену земљишта по парцелама, већ и одређују густину и висину изграђених објеката. Зонирањем се могу разграничити физичка ограничења, укључујући препреке, удаљеност до улице или воде, отворене просторе и захтеве у погледу паркирања, који су кључни алати урбаног пројектовања за обликовање изграђене форме.

ЈАВНО-ПРИВАТНО ПАРТНЕРСТВО (ЈПП) (енг. *public-private partnership (PPP)*)

Финансијски инструмент који се може користити за урбани развој када јавном сектору недостају потребна средства или институционални и људски капацитети. У јавно-приватном партнерству, јавни сектор дели ризике и награде пројеката урбане регенерације с приватним сектором. ЈПП могу бити структурирани у облику концесије (уговорни), заједничких улагања с мешовитим приходима (институционализовани) или могу бити између два модела.

ЈЕДНАКОСТ (енг. *equity*)

Праведност кроз изједначавање приступа политичким, друштвеним и економским ресурсима. Међународни институт за друштвене промене дефинише једнакост у процесу као када „све групе имају приступ ресурсима и могућностима потребним за побољшање квалитета њихових живота”, а једнакост као резултат када се „разлике у животним исходима не могу предвидети на основу расе, класа или друге димензије идентитета”.

КАРБОНСКИ ОТИСАК

Карбонски отисак представља укупну количину емисије гасова са ефектом стаклене баште произведених директно и индиректно од стране појединца и организације или као резултат активности у индустрији. Карбонски отисак је мера нашег утицаја на животну средину и климатске промене, а изражава се у тонама (или кг) еквивалената CO₂.

КАТАСТАР ЗЕМЉИШТА (енг. *land cadastre*)

Потпуна евиденција о земљишним парцелама и њиховим димензијама, локацијама, власништву, историји коришћења земљишта, правним и другим подацима.

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ (енг. *climate change*)

Климатске промене су промене температуре ваздуха, количина падавина и осталих климатских елемената, узрокованих ефектом стаклене баште и укупним повећањем температуре ваздуха на Земљи.

КРЕАТИВНЕ ИНДУСТРИЈЕ (енг. *creative industries*)

Индустрије које учествују у стварању, производњи и дистрибуцији креативног садржаја, укључујући музеје и збирке, извођачке уметности, визуелне уметности и фотографију, филм, ТВ и радио, дизајн и издаваштво, архитектуру, новине и часописе, игре, књиге, дигиталну производњу и нове медије.

КУЛТУРНА БАШТИНА (енг. *cultural heritage*)

UNESCO је дефинише као „наслеђе физичких артефаката и нематеријалних атрибута групе или друштва који су наслеђени од прошлих генерација, одржавани у садашњости и даровани за добробит будућих генерација“. Ова дефиниција укључује објекте, места и грађевине, као и нематеријалну културну баштину која може осигурати културну разноликост будућих генерација.

ЛАНАЦ ВРЕДНОСТИ

Концепт пословног управљања који се односи на цели низ активности које су укључене у довођење производа или услуге од идеје до испоруке.

МИКРОМОБИЛНОСТ (енг. *micromobility*)

Мала, лагана превозна средства, као што су бицикли, е-бицикли, електрични скутери и скејтбордови, бицикли за заједничко коришћење и бицикли без прикључка, који омогућавају путовање на кратке удаљености. Понекад се користе за повезивање с другим врстама превоза. Омогућава повезаност с јавним превозом, смањења ослањања на приватне аутомобиле, ефикасног коришћења постојећег јавног простора и смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште.

МИТИГАЦИЈЕ (енг. *mitigation*)

Митигације, односно ублажавање претставља антропогене интервенције за смањење извора или побољшања понора гасова стаклене баште.

МОНОЦЕНТРИЧНИ ОБЛИК (енг. *monocentric form*)

Облик урбаног развоја у којем је град концентрисан око једног радног и трговачког центра. Ово може смањити квалитет живота и ефикасност, као и узроковати загушење

НЕФОРМАЛНА НАСЕЉА (енг. *informal settlement*)

Услови живота које карактерише недостатак приступа основним услугама, укључујући воду за пиће или канализацију, енергију, прикупљање отпада и превоз; слаб квалитет конструкције склоништа; непоштовање прописа о планирању и изградњи; пренасељеност; опасне или еколошки осетљиве локације; или несигурно власништво. Неформална насеља могу настати као резултат брзе урбанизације. Неформална насеља могу се формирати на јавном или приватном земљишту и могу се формирати природним путем или путем посредника који организује групу да заузме комад земљишта.

НИСКОКАРБОНСКИ УРБАНИ РАЗВОЈ (енг. *low carbon urban development*)

Нискокарбонски урбани развој представља концепт унапређења квалитета живота и развоја урбане инфраструктуре и услуга, уз истовремено смањење емисија CO₂, које настају као резултат свакодневних активности у урбаним подручјима.

ОТПОРНОСТ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ (енг. *climate change resilience*)

Може се дефинисати као „способност система, заједнице или друштва изложеног опасностима да се одупру, апсорбују, прилагоде и опораве од последица опасности на благовремен и ефикасан начин, укључујући кроз очување и обнову својих битних основних објеката и функција”. Односи се на укупне друштвене, економске и еколошке праксе које урбаном подручју омогућавају да преброди последице променљивих услова, укључујући последице климатских промена.

ПАМЕТНИ ГРАДОВИ (енг. *smart cities*)

Корпорација *International Data Corporation* (IDC) дефинисала их је као развој који користи улагања у технологију у целом граду, заједничке платформе које повећавају ефикасност, податке који се деле међу системима и ИТ улагања повезана с паметним мисијама.

ПАРТИЦИПАТИВНО ПЛАНИРАЊЕ (енг. *participatory planning*)

Процес урбаног планирања који укључује целокупну заједницу у стратешке и управљачке процесе урбаног планирања, с обраћањем посебне пажње на укључивање маргинализованих група. Партиципативно планирање има за циљ постизање прихватања заједнице и спречавање сукоба између група. Партиципативно планирање треба да буде оријентисано на учење и треба да промовише међусобну одговорност између заједнице и државних службеника како би се осигурало континуирано учешће актера. Актери треба да буду ангажовани на различитим нивоима и фазама процеса планирања, укључујући валидацију.

ПЛАНИРАЊЕ КАПИТАЛА (енг. *capital planning*)

Планирање и буџетирање за будуће инвестиције у инфраструктуру и друге капиталне издатке. Капитални издаци су плаћања која се користе за набавку имовине или за побољшање корисног века трајања постојеће имовине.

ПЛАНИРАЊЕ КОРИШЋЕЊА ЗЕМЉИШТА (енг. *land-use planning*)

Закони који регулишу власништво, коришћење и уређење земљишта. Историјски гледано, планирање коришћења земљишта било је средство за одвајање некомпатибилног коришћења земљишта како би се становништво заштитило од близине

штетног коришћења земљишта, као што су индустријска или пољопривредна производња, које су идентификоване као „сметња“, и како би се просторно уређење града учинило ефикаснијим.

ПОВЕЋАЊЕ ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ (енг. *densification*)

Описује све већу густину насељености у урбаним насељима. Густина насеља може се мерити густином становања, густином насељености, густином запослености или коефицијентом искоришћености (КИС), између осталих мера.

ПОВЕЋАЊЕ МАКСИМАЛНО ДОЗВОЉЕНОГ ИНДЕКСА ИЗГРАЂЕНОСТИ

Алат који градитељу из приватног сектора омогућава повећање максимално дозвољеног индекса изграђености на локацији у замену за средства или дефинисане циљеве политике. Кроз повећање максимално дозвољеног индекса изграђености градови могу дозволити изградњу у ограниченим зонама, с већом густином насељености или наменом земљишта веће вредности (нпр. из индустријске у стамбену или пословну намену).

ПОЛИЦЕНТРИЧНИ ОБЛИК (енг. *polycentric form*)

Облик урбаног развоја у којем је град концентрисан око неколико великих центара запошљавања, уместо једног комерцијалног и центра за запошљавање.

ПРИГРАДСКА ПОДРУЧЈА (енг. *peri-urban areas*)

Подручја на периферији урбаних подручја, укључујући некадашња рурална подручја која пролазе процес урбанизације и налазе се у економском и друштвеном подручју града. Понекад се назива зона транзиције између руралног и урбаног подручја.

ПРОСТОРНИ КАПИТАЛ

Односи се на то колико је урбани план по свом облику погодан за обезбеђивање јавних добара и друштвених интеракција. Повезаност и густина просторно великих главних градова омогућавају оптимално лоцирање садржаја као што су социјалне услуге, образовање, здравство, рекреација, сигурност и безбедност. У тим градовима просторни капитал редефинише однос између јавног и приватног, стварајући складнији развој.

СЕКУНДАРНИ ГРАД

Израз који се користи за означавање другог стуба или нивоа у хијерархији градова. Секундарни градови могу се сматрати другим стубом на основу становништва, величине, функције и економског статуса, као и њиховог односа према суседним или удаљеним градовима и њиховог социоекономског статуса.

ТРАНЗИТНА ПОВЕЗАНОСТ

Индикатор могућности корисника да користи више од једног система јавног превоза за једно путовање. „Добра” повезаност скраћује време путовања, чини везе поузданијим и осигурава да су трансфери и плаћања једноставни и сигурни. „Лоша” повезаност ствара препреке људима да путују у школу, на посао, до куће, у куповину и државне центре на ефикасан и приступачан начин.

ТРАНЗИТНО ОРИЈЕНТИСАНИ РАЗВОЈ (ТОР)

Институт за транзитно оријентисани развој дефинисао га је као „стварање компактних заједница које омогућавају пешачење и оријентисане су на пешаке и заједница мешовите намене концентрисаних око висококвалитетних железничких система“.

УБЛАЖАВАЊЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА (енг. *climate change mitigation*)

Скуп радњи које имају за циљ успоравање утицаја климатских промена смањењем емисија гасова са ефектом стаклене баште.

УГЉЕН-ДИОКСИД (CO₂) (енг. *carbon dioxide*)

Угљен-диоксид (CO₂) је гас са ефектом стаклене баште, који настаје као производ сагоревања угљеника и органских једињења, уз довољну заступљеност кисеоника. Сматра се одговорним за 64% глобалног загревања, које је резултат људске активности.

ЦИЉ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА (ЦОР) (енг. *Sustainable Development Goal (SDG)*)

Један од 17 циљева одрживог развоја који чине основу Агенде за одрживи развој до 2030. године, коју су усвојиле све државе чланице Уједињених нација 2015. године. ЦОР пружају заједнички план за мир и просперитет за људе и планету.

ШИРЕЊЕ УРБАНИХ ПОДРУЧЈА

Такође се назива урбано ширење или приградско ширење; брзо ширење географског обухвата урбаних насеља које карактерише стамбена изградња ниске густине насељености. Ширење урбаних подручја може бити узроковано потребом за смештајем све већег броја урбаног становништва или жељом за повећањем животног простора и других стамбених садржаја. Генерално је скупље финансирати и изградити инфраструктуру и повезати појединачне становнике са центрима за запошљавање и основним услугама или садржајима у градовима мале густине насељености који се шире.

ПОЈМОВНИК - Историја и теорија архитектуре и обнова градитељског наслеђа

АНАСТИЛОЗА (грч. *ἀνά* - горе и *στῦλος* – стуб) - делимична обнова градитељског наслеђа враћањем изворних делова у првобитан положај, нпр. дизањем порушених зидова.

АПСИДА (грч. *hapsis*; лат. *absis*) – лук, свод; архитектонски елемент у црквеној архитектури овалне или полукружне основе, са сводом у облику полукуполе (калоте).

АТРИЈУМ (лат. *atrium*) – у архитектури углавном означава: 1. у јавним зградама предворје са стубовима; 2. у хришћанским црквама предњи део храма.

БАСТИОН (франц. *bastion*) – истакнути део бедема, најчешће на спојевима зидова или земљаних насипа; може бити у облику куле или платформе која је често петоугаона.

БЕДЕМ (тур. *beden*) – земљани насип око тврђаве или града.

БИФОРА/ТРИФОРА – дводелни/троделни прозор са стубићем.

ВИЗИР (итал. *visiera*) – 1. отворени део круништа између два зупца; могли су бити прекривени тзв. дрвеним маскама чије су се шарке углављивале у врхове суседних зубаца; 2. мањи отвор на самом зупцу који служи за осматрање.

ГРАДИНА – праисторијско утврђење смештено на повишеном терену, тј. стратешкој узвисини.

ДОВРАТНИК/ДОПРОЗОРНИК – камени оквири врата или прозора.

КАПОНИР (франц. *caponnière*) – заштићени тунел или пролаз изван бедема; касније улогу капонира у ратовању преузима бункер.

КАСТРУМ (лат. *castrum*) – римски (антички) утврђени војни логор/табор окружен одбрамбеним јарцима и насипима; грађени су најчешће уз линије одбрамбеног лимеса

Напомена: у стручној литератури овај назив не би требало користити за каснија архитектонска решења као што су тврђаве и сл. иако се оне тако називају у изворима.

КАШТЕЛАН (лат. *castellanus*) – управник утврде и заповедник гарнизона; у почетку само краљевских; од XV века функција добија титулу капетан.

КАШТЕЛ, РЕНЕСАНСНИ (лат. *castellum*) – мања утврда правоугаоне или квадратне основе са додатим одбрамбеним елементима као што су: округле куле, пушкарнице и опкоп; граде се од краја XV века као утврђене резиденције, често на положајима подно средњовековних утврда.

КАШТЕЛ, РОМАНИЧКИ (лат. *castellum*; нем. *Kastellburg*) – мања утврда правоугаоне или квадратне основе; уколико је терен неправилан, основа може бити полигонална, али не и заобљена.

КОНЗОЛА (франц. *console*) – дрвени или камени елемент уграђен у зид и подупире неки други грађевински елемент: греду, косник, лук, еркер и сл.

КУЛА (тур. *kule*) – висока, чврста грађевина од дрвета, камена или опеке правоугаоне, квадратне или кружне основе разних намена; може бити самостојећа или део зидине утврде; важан одбрамбени елемент утврде.

КУЛА, БАТЕРИЈСКА (франц. *batterie*) – кула намењена обрани ватреним оружјем; најчешће кружне основе; назив долази од војног израза батерија који означава скупину од више комада артиљеријског оружја.

ЛАГУМ (тур. *lâğun*) – подземни ходник; ров; поткоп због рушења утврде.

МУНИЦИПИЈУМ (лат. *municipium*; пл. *municipia*) – назив који се у римској држави користио за тзв. другу класу градова, чији је статус био испод колонија (*colonia*). Муниципијуми су имали властиту самоуправу, али њихови грађани, за разлику од колонија, нису имали римско држављанство него тек тзв. латинско право (*ius Latii*). Ове градове обично нису били оснивали Римљани, него су настајали тако што би се већ постојеће не-римско насеље ставило под римску власт.

НАОС (грч. *ναός*; лат. *cella*) – унутрашња, централна просторија у храму где је стајао кип божанства коме је храм посвећен.

ОПИДУМ (лат. *oppidum*) – назив за насељено место, град који није окружен зидовима, али врши одређене градске функције.

ПАЛИСАДА (нем. *Palisade*) – препрека од зашиљених стубова забијених у земљу; ограда од колаца.

ПАСАРЕЛА (итал. *passarella*) – 1. фиксни пешачки мост; 2. дрвени или зидани пролаз који спаја два или више објекта.

РЕВЕЛИН (франц. *ravelin*) – спољашњи део тврђаве у облику полумесеца или троугла; није архитектонски везан уз основни бедем, а служи за одбрану ватреним оружјем.

РЕФУГИЈУМ (лат. *refugium*) – место сигурности у случају опасности; једна од могућих функција поједине утврде.

СПОЛИЈА (лат. *spolium*) – део старијег објекта коришћен у градњи новог.

ЦИВИТАС (лат. *civitas*) – средњовековни назив за град окружен зидовима, у којем је живео одређени број становника који имају статус грађана.

ЦИСТЕРНА (лат. *cisterna*) – резервоар за воду; уметно сабиралиште кишнице.

ЦИТАДЕЛА (итал. *cittadella*) – самостална утврда у граду или унутар веће тврђаве; обично на природно повишеном делу.

ШАНАЦ – прва линија одбране једне тврђаве и може бити сув или испуњен водом. Представља дубоко и широко удубљење у тлу испред самих бедема. Његова основна улога била је да се онемогући приступ бедемима, односно да се онемогући директан напад на њих.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

1.1. Биографски подаци

Слађана Лазаревић, рођена у Сарајеву (БиХ) 1983. године, живи и ради у Подгорици, у Црној Гори. Завршила је Гимназију, у Бару (Црна Гора), 2002. године, као носилац дипломе луча, након чега упусује Архитектонски факултет, Техничког факултета, Универзитета у Новом Саду. У редовном року је завршила интегрисане дипломске академске и постдипломске академске - мастер студије према студијском програму Архитектура и урбанизам (са просеком 9,80 на мастер студијском програму). Мастер рад из научне области архитектуре и урбанизма, на тему „*Урбанистичка студија потенцијала морске обале са аспекта биоклиматског пројектовања*”, одбранила је са највишом оценом 10 (десет) у априлу 2008. године.

Кандидаткиња, након више година професионалног рада и истраживања на пољу урбанистичког планирања и пројектовања, уписује 2016. године докторске академске студије на Архитектонском факултету у Београду.

Поседује богато радно искуство које је стечено током практичног рада на пословима урбанистичког пројектовања и просторног планирања у Општини Бар (саветник за уређење простора и изградњу објеката, енергетски менаџер општине и руководилац међународних пројеката из области енергетски ефикасне архитектуре и просторног планирања), поседује широко истраживачко искуство кроз вођење капиталних инвестиционих пројеката у Црној Гори током рада у канцеларији Уједињених нација Програма за развој (UNDP), за коју ради од 2015. године као менаџерка програма за урбани развој и инфраструктуру, као и кроз рад на Архитектонском факултету у Подгорици, али и различитим међународним пројектима на којима је радила као екстерни консултант у периоду од 2011-2015. године за неколико општина у Црној Гори и за канцеларију GIZ-а (Њемачког развојног програма). Као сарадник у настави на предметима програма за заштиту градитељског наслеђа и урбанистичког пројектовања и планирања, на основним и интегрисаним мастер студијама, на предметима: Заштита и ревитализација градитељског наслеђа, Основи урбанистичког пројектовања, Урбанистичко пројектовање, Урбанистичко планирање и Архитектонско пројектовање радила је од 2018. године до краја 2021. године. У том периоду је учествовала у

припреми следећих научно истраживачких пројеката: *Monarchical Fortifications in Montenegro - the Former Naval Base of Cattaro* (Монархијска утврђења у Црној Гори – бивша поморска база Котор - интердисциплинарно истраживање у области архитектуре, историје и науке о материјалима), *Digital 3D modelling of architectural heritage in the process of development of the digital chain of cultural heritage, their valorisation, management and promotion – case study of the fortress Nehaj* (Дигитално 3D моделовање градитељског наслеђа у процесу развоја дигиталног ланца културног наслеђа, њихове валоризације, управљања и промоције – студија случаја тврђаве Нехај), *Cooperative Green Building Education at the Faculty of Architecture, University of Montenegro: Improving integrated five-year study program* (Кооперативно образовање за зелену градњу на Архитектонском факултету / Универзитет Црне Горе: побољшање интегрисаног петогодишњег студијског програма)

Кључни развојни и научно истраживачки пројекти, из области архитектуре и урбанизма, које је кандидаткиња водила и на којима је учествовала као истраживач и експерт за просторно планирање и обнову градитељског наслеђа, у периоду од 2011 до 2021. године:

- *Beautiful Cetinje*: унапређење енергетске ефикасности зграда кроз урбану ревитализацију градитељског наслеђа - реконструкција бивше руске амбасаде на Цетињу, реконструкција Управне зграде некадашње Кошуте, ревитализација Старог млина Ивана Црнојевића (UNDP / финансирано од стране Владе Црне Горе и Пријестонице Цетиње);
- *Towards Carbon Neutral Tourism in Montenegro*: просторно планирање са ниским емисијама угљеника и одржива урбана мобилност (UNDP/ финансирано од стране GEF - Глобални фонд за животну средину);
- *Strengthening the Cultural Heritage Management System in Montenegro*: јачање система управљања културном баштином у Црној Гори и спровођење активности на реконструкцији и ревитализацији културног наслеђа кроз припрему техничке документације и управљањем грађењем - реконструкција Ганић куле у Рожајима, санација цркве Светог Јована у Свачу, Улцињ, санација тврђаве Форте Маре у Херцег Новом, реконструкција Народног Музеја у Бијелом Пољу (UNDP / финансирано од стране Владе Црне Горе и општина);
- *Creative Montenegro – economic valorization and creative industries*: економска ревитализација кроз обнову градитељског наслеђа и јачање везе са туристичком

понудом на локалном нивоу, заснованом на принципима одрживог развоја, а у циљу афирмације културно-уметничке креативности и даљег развоја одрживог културног туризма (UNDP / финансирано од стране Владе Црне Горе и општина);

- *Sustainable Management of the Airport of Montenegro*: одрживо управљање црногорским аеродромима кроз изградњу нове зграде терминала на аеродрому у Тивту и реконструкција постојећих зграда уз енергетско унапређење и савремено опремање (UNDP / финансирано од стране Аеродрома Црне Горе);
- *Побољшање енергетске ефикасности кроз међуопштинску управљачку мрежу* (Општина Бар / пројекат финансиран од стране ЕУ);
- *Медитеранско преиспитивање зграда за унапређење енергетске ефикасности* (Општина Бар / пројекат финансиран од стране ЕУ); и
- *Заштита животне средине и одрживост грађевинског отпада: нови капацитети за одрживо управљање отпадом* (Општина Бар / пројекат финансиран од стране ЕУ).

Кандидаткиња је члан *Инжењерске коморе Црне Горе* и члан *Националног Института Црне Горе за стандардизацију* (комитет за унапређење енергетске ефикасности). Поседује лиценцу пројектанта за израду техничке документације и извођење грађевинских радова, као и положен стручни испит за конзерваторску лиценцу, са звањем истраживач конзерватор.

1.2. Списак радова кандидата

Врхунски међународни часопис (M21)

Lazarević, Slađana, Dražen Arbutina, and Svetislav G. Popović. (2022.) *The Role of the Archaeological Heritage Sites in the Process of Urban Regeneration of UNESCO's Cities—Boka Bay Case Study*. Sustainability 14, no. 3: 1566. <https://doi.org/10.3390/su14031566>

Национални часопис међународног значаја (M24)

Popović, S. G. and **Lazarević, S.** (2021). *Skadar lake cultural landscape and architectural heritage*. Agriculture and Forestry, 67(1), 29–43.

S. Lazarević, and Janjušević, J. (2016). *Are Investments in Sustainable Transportation in the Tourism Sector Economically Justified*. Journal of US-China Public Administration, 13(7), 472-482.

Предавање по позиву са међународног скупа (M32):

Perović, K. S. and **Lazarevic, S.** (2021). *Cooperative Green Building Education at the Faculty of Architecture, University of Montenegro as SDG driver*, ICSD NY, US

Popovic, S. G. and **Lazarevic, S.** and Parsipour, H. (2020). *The House on the Lake Skadar, Montenegro*. In GEA Conference: Book of proceedings, pp. 210.

Lazarevic, S. (2019). *Creative hubs as key driver for sustainable revalorization of cultural heritage in Montenegro (Case studies: Spanjola Fortress in Herceg Novi, Former Prison building in Kotor, Jusovaca in Podgorica and Old Palace in Old town of Bar)*, IFAU2019 Paper Proceedings Book, pp. 848-845.

S. Lazarevic, and Popovic, S. (2017). *Investments in Sustainable Transport as a Green Economy Driver -Case Study Boka Bay*. International Scientific Conference Sustainable Growth in Small Open Economies, Conference Book Proceeding.

Cipriano, X. and **Lazarevic, S.** (2014). *Methodology for development of implementation of urban plans for energy efficiency improvement of existing buildings*. World Sustainable Building Congress 2014, Barcelona, Spain.

Монографија националног значаја (M42)

Lazarevic, S. and Ponomarev, N. (2021). *Fortress Španjola – Creative Industries and Cultural Heritage*, Monography of national importance. (ISBN 978-9940-614-41-6, COBISS.CG-ID 16572676)

Popovic, M., Tselenti, N. and **Lazarevic, S.** (2017). *Polycentric Sustainable urban mobility plan for Boka Bay and Cetinje 2016–2020*. Monograph of national importance. (ISBN 978-9940-614-22-5, COBISS.CG-ID32662544)

Студија, експертиза (M103)

Lalosevic, I. and Lazarevic, S. (2018). *Venetian Works of Defence between the 16th and 17th Centuries: Stato Da Terra - Western Stato Da Mar* (Proposal for a Minor Boundary Modification), UNDP.

Peters, C., Cipriano, X. and Lazarevic, S. (2014). *Rulebook on energy revitalisation of building through integrated urban planning*. MARIE Conference proceedings, Spain.

Жирирање конкурса (M106)

Међународни архитектонско – урбанистички конкурс за иновативно архитектонско урбанистичко решење ревалоризације тврђаве Шпањоле у Херцег Новом (2020). Члан жирија UNDP конкурса расписаног у складу са правилником међународних организација за област архитектуре, урбанизма и дизајна.

Међународни архитектонско – урбанистички конкурс за иновативно архитектонско урбанистичко решење адаптације и пренамене бившег војног комплекса *Церово* у Бијелом Пољу, са циљем успостављања креативног хаба (2020). Члан жирија UNDP конкурса расписаног у складу са правилником међународних организација за област архитектуре, урбанизма и дизајна.

Конкурс за савремену уметничку инсталацију у јавном простору у Подгорици (2019). Члан жирија UNDP конкурса расписаног у складу са правилником међународних организација за област архитектуре, урбанизма и дизајна.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Слађана Лазаревић

број индекса 2015/41010

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Интегрално просторно планирање и заштита фортификацијског градитељског наслеђа приобалног подручја Црне Горе са аспекта адаптације на климатске промене

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 22.07.2022. године

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Слађана Лазаревић

Број индекса 2015/410010

Студијски програм Докторске студије Архитектура и урбанизам

Наслов рада ИНТЕГРАЛНО ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ И ЗАШТИТА
ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ПРИОБАЛНОГ ПОДРУЧЈА
ЦРНЕ ГОРЕ СА АСПЕКТА АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Ментор др Владан Ђокић, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним станицана дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 22.07.2022. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ИНТЕГРАЛНО ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ И ЗАШТИТА ФОРТИФИКАЦИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА ПРИОБАЛНОГ ПОДРУЧЈА ЦРНЕ ГОРЕ СА АСПЕКТА АДАПТАЦИЈЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 22.07.2022. године

1. **Ауторство.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.